T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

XX. YÜZYILDA AZERBAYCAN'DA ARAP DİLİ ALANINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR VE ARAPÇA ÖĞRETİMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Mahmut KAFES

HAZIRLAYAN
Aladdin SULTANOV

KONYA-2005

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ……...…….……I
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ……...III
KISALTMALAR……...IV

GİRİŞ

1. AZERBAYCAN'IN KISACA TARİHİ, COĞRAFİ KONUMU, KÜLTÜREL VE SOSYAL YAPISI.....2
1. a.) Azerbaycan'ın Kısaca Tarihi……..…….…..……2
1.b.) Azerbaycan'ın Coğrafi Konumu…….…4
1.c.) Azerbaycan'ın Kültürel ve Sosyal Yapısı……...…….……4

2. AZERİ EDEBİYATINA GENEL BİR BAKIŞ……...…….6
2.a.) Azeri Edebiyatının Tarihi Seyri……...……..….6
2.b.) Azeri Edebiyatında Arapça'nın Yeri ve Önemi…….....11

I. BÖLÜM
XX. YÜZYILDA ARAP DİLİ ALANINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

1. ÇALIŞMALARIN TARİHİ AKIŞI…….....13
1.a.) Sovyetler Birliği Döneminden Önce Yapılmış Çalışmalar……..…13
1.b.) Sovyetler Birliği ve Daha Sonraki Yıllarda Yapılan Çalışmalar…….15

2. ÇALIŞMALARIN KONULARA GÖRE TASNİFİ……..…27
2.a.) Gramer (Sarf-Nahiv) ve Ders Kitapları Çalışmaları…….27
2.b.) Sözlük Çalışmaları……..…..49
2.c.) Arapça Metin (Şiir ve Nesir) Çalışmaları…….....56
2.d.) Arap Edebiyat Tarihi ve Filoloji Çalışmaları..……59

II. BÖLÜM
XX. YÜZYILDA AZERBAYCAN'DA ARAPÇA EĞİTİMİ

1. ARAPÇANIN OKUTULDUĞU ÖNEMLİ EĞİTİM MERKEZLERİ……..….66
1.a.) Ortaöğretimde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları……..…67
1.b.) Yükseköğretimde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları…….68

2. TANINMIŞ AZERİ ARAP DİLCİLERİ VE EDEBİYATÇILARI……...72
2.a.) Tanınmış Orta Çağ Azeri Arap Dilcileri……..72
2.b.) XX. Yüzyılda Yaşamış Meşhur Azeri Arap Dilcileri…….....74

3. TÜRKİYE VE AZERBAYCAN'DA VERİLEN ARAPÇA ÖĞRETİMİ, ONLARIN KARŞILAŞTIRILMASI VE ORTAYA ÇIKAN SONUÇLAR……82
3.a.) Türkiye'deki Arapça Öğretimi……..82
3.b.) Azerbaycan'daki Arapça Öğretimi……..85
3.c.) Karşılaştırma ve Ortaya Çıkan Sonuçlar……...88

SONUÇ……90
KAYNAKLAR……92

ÖNSÖZ

XX. yüzyılın başlarında Sovyetler Birliği'nin kurulmasıyla bir çok İslam ülkesi bu birliğe istemeyerek de olsa katılmıştır. Aradan geçen yetmiş yıl boyunca

bu birliğe katılan İslam ülkelerinde neler olup bittiği, İslami ve Arapça eğitimin hangi seviyede verildiği hep merak konusu olmuştur. Özellikle Türkiye'de bu alana ilgi duyanlar bu konuya çok önem vermişlerdir. Bu merakı az da olsa gidermek için böyle bir çalışmaya gerek duyduk. Çalışmamızın, geçen asırda Azerbaycan'da Arap dili alanında yapılan çalışmaların ve verilen eğitimin gün yüzüne çıkarılmasına bir nebze de olsa katkı sağlayacağını umarız.

Arapların Azerbaycan'la teması, ilk hicri yüzyılda gerçekleşen İslami fetihlerle sağlanmıştır. Bu dönemden itibaren Arap dili Azerbaycan'da yerleşmeye ve Azeri dili üzerinde etkisini göstermeye ve Arapça ile eserler veren Azeri yazarlar ortayca çıkmaya başlamıştır..

Ancak XX. yüzyıl, Azerbaycan'da Arapça üzerine yapılan çalışmalar açısından çok daha önemlidir. Azerbaycan'daki Arap dili çalışmalarını, Sovyetler Birliği'nden önceki dönem, Sovyetler Birliği ile Sovyetler Birliği'nden sonraki dönem olmak üzere belli periyotlara ayırdık. Bunların içinde en geniş olanı ve en önemli sayılanı Sovyetler Birliği dönemidir. Sovyetler Birliği'nin Arap ülkeleriyle bir çok alanda sıkı ilişkileri vardı. Bu nedenle Arapça'ya çok önem vermişlerdir. Azerbaycan'ı da Arap dili öğretiminde merkez olarak seçmişler ve bu alandaki yatırımlarını Azerbaycan üzerinde yoğunlaştırmışlardır. Bunun için eski Sovyet Cumhuriyetleri arasında Arap dilinin en yüksek seviyede öğretildiği yer Azerbaycan Cumhuriyeti kabul edilmektedir.

Çalışmamızı iki bölüme ayırdık. Birinci bölüm, Azerbaycan'da XX. yüzyılda Arap dili alanında yapılmış çalışmaları içermektedir. Bu çalışmaları Gramer, Sözlük, Arap Edebiyatı ve Filolojisi gibi belli alanlarda yoğunlaştırarak tarihi seyrine göre ele aldık.

İkinci bölümde ise XX. yüzyılda Azerbaycan'daki Arap dili öğretimi konusunu inceledik, bu ülkede Arap dilinin okutulduğu önemli eğitim merkezleri, konuyla ilgili çalışmaları bulunan akademisyenler ve eserleriyle, bu alanda okutulan kitaplar ve başlıca kaynaklar üzerinde durduk. Bu bölümün son kısmında ise, Azerbaycan ve Türkiye'deki Arapça öğretim metotlarını ele aldık ve birleştikleri noktalarla aralarındaki farklılıkların neler olduğunu tespit etmeye çalıştık.

Araştırmamızda kullandığımız kaynakların bir kısmını Türkiye'de yazılmış ve basılmış eserler oluştursa da, çoğunluğunu Azerbaycan'da yazılmış ve basılmış eserler oluşturmaktadır.

Tezimizi hazırlarken başta Elesker Memmedov, Vasim Memmedeliyev, Malik Garayev olmak üzere Azerbaycan'da bu alanda tanınmış pek çok yazarın eserine müracaat ettik.

Çalışmamızın her bölümünün hazırlanışında engin bir hoşgörü ile sürekli yakın alaka ve teşviklerini gördüğüm danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Mahmut KAFES'e ve bölümümüzün diğer hocalarına, yine engin bilgi ve tecrübesiyle beni yönlendiren Prof. Dr. Vasim Memmedeliyev ve Doç. Dr. Malik Garayev'e, kaynaklara ulaşmamda bana her türlü kolaylığı sağlayan Könül Yusifova'ya ve yardımı dokunan diğer herkese teşekkürlerimi arz ederim.

Aladdin SULTANOV

KONYA 2005

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

ا	e-E / a-A	ض	ż-Ż

ب	b-B	ط	ṭ-Ṭ
ت	t-T	ظ	ẓ-Ẓ
ث	s̲-S̲	ع	‘
ج	c-C	غ	ğ-Ğ
ح	ḥ-Ḥ	ف	f-F
خ	h̲-H̲	ق	ḳ-Ḳ
د	d-D	ك	k-K
ذ	z̲-Z̲	ل	l-L
ر	r-R	م	m-M
ز	z-Z	ن	n-N
س	s-S	ه	h-H
ش	ş-Ş	و	v-V / u-U
ص	ṣ-Ṣ	ى	y-Y / i-İ

Önemli Not:

a.) Özel isimler şemsi harfle başlamışsa ondan önceki (ال) takısı atılmış ve yazılmamıştır. Mesela: Şemsuddin, ABDÜrrahman vs.

b.) Türkçe’de çok kullanılan Ahmed, Hasan, Ali gibi isimler transkripsiyona tabi tutulmamıştır.

KISALTMALAR

ADÜ Azerbaycan Devlet Üniversitesi

a.g.e.	Adı geçen eser
AMİA	Azerbaycan Milli İlimler Akademisi
Ar.	Arapça
Azb.	Azerbaycan
b.	Bin
BDÜ	Bakü Devlet Üniversitesi
bkz.	Bakınız
c.	Cilt
d.	Doğumu
h.	Hicri
m.	Miladi
m. ö.	Milattan önce
ö.	Ölümü
s.	Sayfa
thz.	Tarihsiz
vb.	Ve başkaları / benzerleri
vs.	Ve saire

GİRİŞ

1. AZERBAYCAN'IN KISACA TARİHİ, COĞRAFİ KONUMU, KÜLTÜREL VE SOSYAL YAPISI

1.a.) Kısaca Azerbaycan Tarihi

Azerbaycan sözcüğü "od abadanlığı (bolluğu), od ışıklığı veya yer odu ışıklığı" anlamına gelir.[1] Azerbaycan, Zerdüşt zamanından beri bu adla anılmış, bazılarına göre üç bin, bazılarına göre de dokuz bin yıldan bu yana bu adı taşıya gelmiştir.[2]

Azerbaycan'a Türklerin ilk gelişi ise m.ö. VII. yüzyıla dayanmaktadır. Sakalar ve İskitler olarak bilinenen bu ilk Türk soyu uzun yıllar Azerbaycan topraklarında yaşamıştır. Bundan sonra Avarlar, Uzlar, Peçenekler, Kıpçaklar, Alpagutlar, Çepniler, Halaçlar, Türkanlar Orta Asya'dan Azerbaycan'a gelerek devlet kuran topluluklardandır.[3]

640 yılında Araplar Kafkasya'ya ilk adımı atmışlardır. IX. yüzyıl yazarlarından Yakubi'nin verdiği bilgiye göre Arap orduları Azerbaycan'ın güney topraklarının tümünü idareleri altına almışlardır.[4] Dolayısıyla İslamiyet ilk defa bu bölgeye kadar gelmiştir.

XIII. yüzyılın sonuyla XIV. yüzyılın başlarında Azerbaycan'da Hurremiler harekatı adı verilen bir ayaklanma ortaya çıkmıştır. Liderliğini Babek'in yaptığı bu ayaklanma sonuçsuz kalmıştır.[5]

Abbasi devletinin zayıflaması sonucu Azerbaycan'da sırasıyla Şirvanşahlar (799-1656), Sacoğulları (879-930), Revvadiler (X.yüzyılın başları 1071), Sellariler (916-1090), Şeddadiler (951-1075) ve Ahmediler (1108-1227) gibi mahalli hanedanlıklar kurulmuştur. 1231 yılında Moğol istilasına uğrayan Azerbaycan, Timur'un ölümü üzerine bu istiladan kurtulmuş, Karakoyunlu (1380-

---

[1] *Reşid Bey İsmayılov*, Azerbaycan Tarihi, Azerbaycan Devlet Yayınevi, Bakü-1993, s.26
[2] *Reşid Bey İsmayılov*, a.g.e., s.27
[3] *Abbaskulu Bakihanov-Ağa Alizade*, Gülistani-irem, Elm (ilim) Yayınevi, Bakü-1970, s.156.
[4] Mahmud İsmayıl, Azerbaycan Tarihi, Azerbaycan Ansiklopedisi Yayınevi, Bakü-1997, s.103
[5] Mahmud İsmayıl, a.g.e., s.108

1468) ve Akkoyunlu (1340-1514) devletlerinin himayesine girmiştir. Akkoyunlu devletinin yıkılmasıyla da tamamen Safevilerin eline geçmiş, Nadir şahın öldürülmesi üzerine (1747) Safevi hakimiyeti son bulmuştur.[6]

XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nin bölgedeki güç ve nüfuzunun gittikçe zayıflaması üzerine Rus kuvvetleri Azerbaycan'da sık sık görülmeye başlamış, bir taraftan da İran bu bölgede üstünlük kurmaya çalışsa da Ruslar buna izin vermemiştir.[7]

Daha sonraki dönemlerde Kafkas bölgesinde Sovyet aleyhtarı ayaklanmalar çıkmaya başlamış, 28 Mayıs 1918'de Mehmet Emin Resulzade başkanlığında Azerbaycan Geçici Milli Şura'sının ilan ettiği Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kurulmuştur.[8]

Azerbaycan'da bu durum 23 ay devam etmiştir. 28 Nisan 1920'de Sovyetler Birliği XI. ordusu Azerbaycan topraklarına girmiş ve Azerbaycan Halk Cumhuriyetine son vermiştir.[9]

70 yıl aradan sonra 18 Ekim 1991'de Azerbaycan bağımsızlığını ilan ederek, yönetim şekli olarak cumhuriyeti benimsemiş ve Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin (1918-1920) bayrağı da resmi bayrak olarak kabul edilmiştir.

1. b.) Azerbaycan'ın Coğrafi Konumu

Güney Kafkasya'nın doğusunda, Hazar Denizi'nin batısında 44° ve 52° doğu boylamında, 38° ve 42° kuzey enleminde, 86.600 km^2'lik bir sahada yer alan Azerbaycan Cumhuriyeti, kuzeyde Rusya Federasyonu'na bağlı Dağıstan

---

[6] Diyanet (aylık dergi) No-153, Diyanet Vakfı Yayınları, Eylül-2003,s.48.
[7] Ziya Bünyadov-Yusif Yusifov, Azerbaycan Tarihi, Azerbaycan Devlet Yayınevi, Bakü-1994, II, s.577-579.
[8] Mahmud İsmayıl, a.g.e , s.315
[9] Mahmud İsmayıl, a.g.e., s.318

Özerk Cumhuriyeti, kuzeybatıda Gürcistan, batıda Ermenistan, güneyde İran (Güney Azerbaycan) ve güneybatıda Türkiye Cumhuriyeti ile çevrilidir. Ülkenin doğusunda 713 kilometrelik bir kıyı şeridine sahip Hazar Denizi bulunmaktadır. Büyük Kafkaslar ile küçük Kafkaslar arasında yer alan Azerbaycan, bölgenin Asya ve Avrupa'ya geçiş noktası üzerinde bulunduğundan, tarih boyunca önemli medeniyetlerin; ticari, ekonomik ve siyasi faaliyetlerinin merkezi haline gelmiştir.

1. c.) Azerbaycan'ın Kültürel ve Sosyal Yapısı

Azerbaycan nüfusunun %90'nını Azerbaycan Türkleri oluşturmakta, kalan %10 kısmı ise, Rus, Lezgi, Avar, Talış, Ahıska Türkleri ve Gürcülerden meydan gelmektedir. Nüfusun %50.8'i şehir ve kasabalarda, %49.2'si köylerde yaşamaktadır.

İslamiyetin gelişinden önce Azerbaycan, temelde birbiriyle aynı olan Mazdeizm , Zerdüştlük ve Maniheizm gibi çeşitli dinlerin etkisi altında kalmıştır. İslam'ın bölgeye girişiyle birlikte değişik alanlarda sosyal faaliyetler olmuş, çeşitli ilimler önemli ölçüde gelişmiştir. Azerbaycan kültürü Arapça'ya yapılan tercümeler sayesinde Yunan felsefesini ve filozoflarını tanıdı. X. yüzyılda İhvan-ı Safa'nın üyeleri arasında bazı Azeriler de bulunuyordu. Mahmudi Şebüsteri gibi büyük bir sufi, Nizami Gencevi (ö:1209) ve Hakani gibi şairler, ünlü matematik ve astronomi alimi Nasiruddini Tusi ve Cami'ut-Tevarih sahibi Tebrizli tarihçi Reşidüddin Fazlullah hep bu bölgede yetişmişlerdir. XIV ve XV. yüzyıllarda Azerbaycan'da dini ve felsefi bir akım olan hurufilik yayılmıştır. Seyyid Nesimi bu akımın en önemli temsilcisi kabul edilir. Aynı yüzyılda Bakü'lü coğrafyacı ABDÜrreşid ile Ahlak-ı Celali sahibi filozof ve tarihçi Celaleddin ed-Devvani de burada yaşamıştır.

XIX.yüzyılda sosyal ve kültürel alanda yeni bir dönem başlamıştır. Bu devirde M. Kazım Bey Azerbaycan tarihi hakkında geniş çalışmalar yapan ilk tarihçidir. Azeri dilinde ilk gazete olan *"Ekinci"* (1875-1877), Hasan Zardabi tarafından çıkarılmıştır. Ayrıca Ziya , Kafkas (1879-1884) , Keşkül (1891-1893) , Şark-ı Rus (1903-1905) bu devirde neşredilen diğer azeri gazeteleridir.

Bu gün Bakü'de Azerbaycan Sanat Müzesi'nde çeşitli sahalara ait 7000'den fazla sanat eseri sergilenmektedir.

Azerbaycan'da sosyal hayatın bir parçası olan din, tarih boyu insanların kalplerinde büyük yer işgal etmiştir. Şu anda ülke nüfusunun %91,5'i Müslümanlardan oluşmaktadır. Bu oranın da yarıdan fazlası (%60-70) şii olup Caferi mezhebine mensuptur.

Azerbaycan'da Müslümanlardan başka %2.5 oranında Ortodoks ve%2 Protestan olmak üzere Hıristiyan, %2 Musevi, %1 Gürcü Hıristiyan, %0.5 Bahai, ve %0.5'de diğer din mensuplarının yaşadığı kaydedilmektedir.[10]

2. AZERİ EDEBİYATINA GENEL BİR BAKIŞ

1. a.) Azeri Edebiyatının Tarihi Seyri

Türk edebiyatlarının bir kolunu da Azerbaycan Edebiyatı oluşturmaktadır. Azerbaycan Edebiyatı'nın tarihi, Azeri halkının tarihi kadar eski ve zengindir. Son derece elverişli coğrafi bir konuma sahip olan ve Asya'nın Avrupa'ya yakın bölümünde yer alan, doğal kaynaklarının zenginliği ile ayrıcalık kazanan

[10] Diyanet (aylık dergi) No-153, Diyanet Vakfı Yayınları, Eylül-2003,s.50.

Azerbaycan, zaman zaman kanlı savaşlara sahne olmuş ve çeşitli kavimlerin yurt edindiği bir toprak haline gelmiştir. Farklı dilleri konuşan ve farklı dinlere inanan toplulukların Azerbaycan toprakları üzerinde yaşaması, bu eski Türk yurdunun özgün ve eşsiz bir edebiyat oluşturmasına imkan sağlamıştır.

Daha V. asrın başlarında Azerbaycan'da, 52 harften oluşan *Alban* alfabesi[11] ortaya çıkmıştır.[12] O dönemin büyük yazarlarından biri olan Moisey Kalankaytuklu "Ağvan Tarihi" adlı eserinde Azerbaycan'da birçok Yunan ve Roma yazarlarına ait eserlerin bulunduğunu belirtmiştir.[13]

Azerbaycan edebiyatının ilk örneklerini IV. ve VII. asırlar arasında görebiliriz. O dönemlerde Azerbaycan topraklarında var olan Albaniya devletinde edebi faaliyetler çok fazla gelişmemişti. Ancak "İliada" ve "Eneida" gibi eserlerin yazıldığı bir ülkede hiç edebi faaliyetin olmadığını düşünmek de haksızlıktır.[14]

VII. asırdan itibaren Azerbaycan edebiyatı yeni bir döneme girmiş olup, bir çok Azeri yazar Arap dilinde eserler kaleme almış ve bu dil ülkenin edebi dili haline gelmiştir. Bu dönemdeki faaliyetleri ilerideki bölümde geniş bir şekilde ele alacağız.

IX. ve X. asırlar Azerbaycan edebiyatının gelişme çağıdır. Bu dönemde ülkenin güneyinde Revvadilerin, kuzeyinde ise Şeddadilerin ilim ve edebiyata önem verdiklerini ve bu sahalarda önemli gelişmeler kaydedildiğini görmekteyiz.

---

[11] Alban alfabesi: Kafkas Alban halklarının alfabesi olup, V. yüzyılın başlarında, şimdiki Azerbaycan topraklarında ortaya çıkmıştır. Bu alfabe, 42 harften oluşmuş, bunların 10'u sesli, 32'si sessiz harflerdir. Şimdiki Gürcü ve Ermeni alfabeleriyle ortak noktaları bulunmaktadır. (bkz: Azerbaycan Sovet Ensiklopediyası, Azerbaycan Sovet Ensiklopediyası Baş Redaksiyası Yayınları, Bakü-1976, I, 214)

[12] *Elyar Seferli-Halil Yusifov,* Kadim ve Orta Asır Azerbaycan Edebiyatı, Maarif Neşriyatı, Bakü- 1982, s.17.

[13] *Elyar Seferli-Halil Yusifov*, , a.g.e., s.17.

[14] *Elyar Seferli-Halil Yusifov*, a.g.e., s.17.

Dönemin şair ve yazarları eserlerinde Arapça ve Farsça'yı kullanıyorlardı. Ancak XII. asırda Arapça eser yazma geleneği sona ermiş, Farsça öne geçmiştir.[15]

XII. asrın önde gelen yazar ve şairleri arasında Nizami Gencevî Ḫaḳânî Şirvânî (ö: 596/1199), Ḫatîb et-Tebrizî (ö:503/1109), Ḳatran et-Tebrizî'yi (ö: 481/1088) gösterebiliriz.

XIII. asırda Azerbaycanda Elhani (İlhanlı) devletinin kurulması, edebiyat alanında da yeni bir dönemin başlamasına sebep olmuş ve ilk defa olarak Azeri dilinde eserler ortaya çıkmıştır. Dönemin ileri gelen yazarları arasından Arif Erdebilî (ö:XIV y.y.), Essar Tebrizî (ö: 793/1390), Mahmud Şebüsterî'yi gösterebiliriz. Azerice eser veren yazarlar arasından İzeddin Hasanoğlu (ö: XIII y.y.), Nesir Bâku'î, ve Gazi Burhaneddin (ö: 801/1398) öne çıkmış isimlerdir.[16]

Azerbaycan Edebiyatı diğer Türk lehçelerinin edebiyatları gibi halk edebiyatı ve İran-İslam edebiyatının etkisinde kalmıştır. Eski Türk destanlarının kalıntıları, Dede Korkut hikayeleri bu bölgede geniş ölçüde yayılmıştır. Daha sonra Köroğlu, Aşık Garip, Kerem ile Aslı, Şah İsmail gibi bir çok halk hikayelerinin bölgede görülmesi, destanî geleneğin gücünü göstermektedir.

XVII.-XVIII. asırlarda Azerbaycan'da patlak veren iç çekişmeler edebiyatı derinden etkilemiştir. Nitekim dönemin yazarları bu gelişmeleri kendi eserlerine yansıtmışlardır. Aynı zamanda şiir de bu dönemde gelişme kaydetmiştir. XVIII. asrın ikinci yarısında Azerbaycan'ın ayrı ayrı hanlıklara bölünmesi durumu daha da kötüye götürmüştür.[17]

XVIII. asırda Azeri edebiyatının gelişip, serpildiği görülmüştür. Azeri Türkçe'si, Kafkasya'daki çeşitli etnik topluluklar arasında ortak dil olarak kullanılır

---

[15] *Elyar Seferli-Halil Yusifov,* , a.g.e., s.41.
[16] *Elyar Seferli-Halil Yusifov,* , a.g.e., s.138.
[17] *Elyar Seferli-Halil Yusifov,* , a.g.e., s.288.

olmuştur. Gürcü ve Ermeniler arasında Türk halk edebiyatı türleri geniş ölçüde yayılmıştır. Bazı Ermeni aşıkları Türkçe şiirler söylemekteydiler. Köroğlu gibi bazı halk hikayeleri, ozan şiirleri ve bayatı'ların[18] Gürcü ve Ermeni alfabeleri ile yazıya geçirildiği bilinir. Bu çağda yetişen ozanlar, öncekilere göre çok daha fazladır. Bu asırda aşık edebiyatı klasik şiirle beraber gelişmiş ve birbirilerini etkilemişlerdir.

Azerbaycan topraklarında Osmanlı ve İran devletlerinin tesiri XVIII. asırdan itibaren azalmaya başlamıştır. Bu sahada çeşitli bağımsız hanlıklar ortaya çıkmıştır. Ancak yine bu yıllarda Rusların Kafkasya'ya baskısı artmış, daha XIX. asrın başlarında Aras nehrinin kuzeyi tamamen Rusların eline geçmiştir (1828). Rus işgalindeki Kuzey Azerbaycan'la, İran hakimiyeti altındaki Güney Azerbaycan'da farklılaşmalar ortaya çıkmıştır. Bu iki bölgedeki edebiyat, o asrın başlangıcından itibaren yavaş yavaş iki ayrı ekol olarak gelişmeye devam etmiştir.

XIX. asrın ilk yarısında Azerbaycan kültüründe modernleşme akımı güçlenmeye başlamıştır. Bu devirde Azerbaycan'da bilimin inkişafında Abbaskulu Bakıhanov'un (ö:1847) katkısı çok büyük olmuş ve Azerbaycan tarih ilmi alanında yeni bir sayfa açmıştır.[19]

XIX. asır Azerbaycan için tam bir kaos dönemi sayılabilir. Çünkü bu asırda Rusya, İran ve Osmanlı gibi büyük devletlerin çatışma alanı haline gelen Azerbaycan sürekli savaş halinde olmuştur. Bu dönemde edebiyat ve kültür İslam dininin etkisi altında kalmıştır. Dönemin yazarlarının çoğu daha çok medrese

---

[18] Bayatı: Azerbaycan Halk Şiiri çeşidi olup, yedi heceli dört mısradan oluşan şiir türüne verilmiş adtır. Bu türün üçüncü mısrası serbest vezinde olup, diğer mısralar aynı kafiyede gelmektedir. (bkz: Azerbaycan Sovet Ensiklopediyası , I,542)

[19] *Ali Sultanlı- Aziz Mirahmedov- Kemal Talibzade*, Azerbaycan Edebiyyatı Tarihi, Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Yayınevi, Bakü-1960, s.14

tahsili görmüş kişilerdi. Onların eserleri de doğal olarak çoğunlukla dini sahayla ilgiliydi.

XIX. asrın ikinci yarısında eğitim alanında büyük bir ilerleme yaşanmış, bu dönemde eski medreseler ve Rus okullarının yanında Azerbaycan'da yeni usulde eğitim veren okullar da açılmaya başlanmıştır. Şamahı'da Seyid Azim Şirvani (ö:1888), Şuşa'da Mir Möhsün (Muhsin) Nevvab (ö:1918), Lenkeran'da Mirza İsmayıl Kasir (ö:1897), Ordubad'da Muhammedtağı Sıdkı (ö:1904) "Usulü Cedid" denilen yeni usulde ders okutan hocalardandı.[20]

XIX. asrın ikinci yarısından itibaren Azerbaycan'da basın hayatı da canlanmıştır. İlk Azeri gazetesi *Ekinci,* 1875'de Bakü'de Hasan Bey Melikov Zerdabi (ö:1907) tarafından çıkarılmıştır. Bu dönemde Türkiye'de ortaya çıkmış olan Türkçülük akımı Azerbaycan'da da kendini göstermeye başlamış ve Azerbaycan Edebiyatı geniş ölçüde Türkçülüğün ve İslamcılığın tesiri altına girmiştir.

XX. asrın başlangıcı, Azerbaycan tarihinin sosyal ve siyasi olaylar açısından en karışık dönemlerinden biridir. Bu asrın başlarında demokratik basın ve burjuva basını arasında büyük bir çekişme vardı. Azerbaycan basını kendi tarihinde ilk kez devrimci bir dergi olan "Molla Nasreddin", 7 Nisan 1906'da Tiflis'te "Gayret" matbaasında neşretmiştir.[21] Bu dergi halkın temsilcisi olarak görülüyordu. Buna karşılık "Fuyûzat" dergisi ise o dönemdeki halkın hakim tabakasına hizmet etmekteydi.

XX. asrın başlarında, Azerbaycan'ın sosyal ve iktisadi durumu gibi edebiyatı da çok karışık idi. Bu devrin komünist yazarları arasında Neriman

---

[20] *Ali Sultanlı- Aziz Mirahmedov- Kemal Talibzade*, a.g.e , s.129
[21] *Mir Celal, F.C. Hüseyinov*, XX. Asır Azerbaycan Edebiyatı, Maarif Neşriyyatı, Bakü-1974, s.17.

Nerimanov, S. Musevi, T. Şahbazi Simürğ, S. M. Efendiyev ve diğer bazıları yer almaktaydı.[22]

27 Nisan 1920'de Azerbaycan'ın Sovyetler Birliği tarafından işgali ve Sovyet Hükümetinin kurulmasından sonra Azeri edebiyatı'nda Sosyalist-Komünist karakterli eserlerin gittikçe fazlalaştığını, milliyetçilik ruhlu eserlerin ise yavaş yavaş ortadan kalktığını görmekteyiz.[23]

XX. asır Azerbaycan edebiyatçılarının eserleri daha çok sosyal ve siyasi konuları ele almaktaydı. XX. Asrın başlarında Azerbaycan edebiyatının gelişmesine Celil Memmedkuluzade (1866-1932), Mirza Elekber Sabir (1862-1911), ABDÜrrahim Bey Hakverdiyev (1870-1933), Memmed Said Ordubadi (1872-1950), Neriman Nerimanov (1870-1925) gibi isimler önderlik etmişlerdir.[24] Bunlar ve diğer Azerbaycan'lı yazarlar, Sovyet Azerbaycan'ında yaşadıklarından dolayı, eserlerinde milli duyguları yansıtmaktan ziyade komünist ve sosyalist içerikli düşüncelere yer vermişlerdir.

1990'da Sovyetler Birliğinin dağılması ve Azerbaycan'ın bağımsızlığına kavuşması edebiyatta da etkisini göstermiştir. Nitekim bu dönemde tekrar Milliyetçi ve İslami düşünceler canlanmıştır. Bu sahada yazılan eserlerin sayısı da çoğalmıştır. Bağımsızlık sonrası dönemin en tanınmış şairleri arasından Bahtiyar Vahapzade (d:1925), Mehmet Arslan (d:1939), Milvari Dilbazi (ö:2002), Fikret Goca (d:1935), Mehmet Araz (d:1933), Zelimhan Yakub'u (d:1950) göstere biliriz.

---

[22] *Ali Sultanlı- Aziz Mirahmedov-Kemal Talibzade*, a.g.e, s.514.
[23] Türk dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Dergah yayınları, I, 263.
[24] *Mir Celal- F.C. Hüseyinov*, a.g.e., s.36.

Son olarak şunu belirtmek gerekir ki, bağımsızlık sonrası Azerbaycan Edebiyatı milliyetçilik duygularının depreştiği bir döneme girmiş olup bu yolda ilerlemektedir.

2. b.) Azeri Edebiyatında Arapça'nın Yeri ve Önemi

Arapların Azerbaycan'a gelişinden itibaren burada Arapça'nın ağırlıkta olduğu bir edebiyat gelişmeye başlamıştır. Eserlerini Arapça yazan el-Azerbaycani nisbeli şairlere, yalnız Azerbaycan sınırları içinde değil, hilafetin Şam, Bağdat, Medine gibi kültür merkezlerinde de sık sık rastlanmaktadır. Arap edebiyatı tarihçilerinden İbn Küteybe'nin "Kitâbu'ş-Şi'ri veş-Şu'arâ'i ", Ebu'l-Ferec el-İsfahânî'nin "Kitâbu'l-'Eğânî" adlı eserleri ve başka kaynakların verdiği bilgilerden VII. asrın sonu ile VIII. asrın başlarında Medine'de Azerbaycan'dan gelmiş şairlerin var olduğunu ve burada şöhret kazandıklarını öğrenmekteyiz. Dönemin öne çıkan Azeri yazarlarından Musa Şehevât, İsmail b. Yesâr, Hatîb Tebrizî, Cemaleddin Erdebili, ABDÜrreşid Bakuvi ve Ebu'l-'Abbas el-A'mâ gibi isimler, Arap Edebiyatının gelişimine büyük katkılar sağlamıştır.[25]

VII.-VIII. asırlarda Medine'de yaşamış bir başka Azeri şairi de Ebu'l-'Abbas el-A'mâ'dır. Kaynakların bildirdiğine göre şair Emeviler devrinde yaşamış ve onlara yakınlığıyla tanınmıştır. Onun şiirleri de medh, mersiye ve hicivlerden oluşmaktaydı.

IX. yüzyılın başlarından itibaren Azerbaycan'da Babek'in önderliğinde, Arap hilafetine karşı yirmi iki sene devam eden bir isyan başlamıştır. Bu isyan Azerbaycan'daki Arap hakimiyetini bütünüyle yıkmasa da bir anlayış değişikliği oluşmasına sebep olmuştur. Bu dönemde edebiyat tarihinde el-Azerbaycani

[25] *Elyar Seferli-Halil Yusifov, a.g.e.,*s.18; Azerbaycan Sovet Ensiklopediyası, IV, 216.

nisbesi almış şaire tesadüf edilmiyor. Yine es-Se'âlibî'nin "Yetîmetü'd-Dehr" adlı eserinde Bereḳaveyh ez-Zencânî ve Ebu ABDÜllah Marağâyî gibi Azeri şairleri hakkında bilgi verilmiş ve şiirlerinden örnekler sunulmuştur[26].

Ancak XI. yüzyıldan itibaren Arapça sadece bir şiir ve edebiyat dili olmakla kalmamış, bir ilim dili olarak da XIX. yüzyıla kadar Azerbaycan kültüründeki yerini muhafaza etmiştir.

I. BÖLÜM

XX. YÜZYILDA ARAP DİLİ ALANINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

[26] *Elyar Seferli-Halil Yusifov,* , a.g.e., s.22; *Ebu Mansur es-Se'alibi*, Yetimetu'd-Dehr, Daru'l-Kutubi'l-'İlmiyye-1979, III, 413.

1 . Çalışmaların Tarihi Akışı

Azerbaycan'da Arap dili alanında çalışmaların ne zaman başlayıp ne zamana kadar devam ettiğini belirleye bilmek için öncelikle onun tarihi akışı üzerinde durmanın uygun olacağını düşündük. Bu asırda yapılmış çalışmaları iki bölümde inceledik. Birinci bölümde Sovyetler Birliği'nden önce yapılmış çalışmaları, ikinci bölümde ise Sovyetler Birliği ve ondan sonraki yıllarda yapılmış çalışmalar ve bu alanda gerçekleştirilen gelişmeleri ele aldık.

1. a.) Sovyetler Birliği Döneminden Önce Yapılmış Çalışmalar

Azerbaycan'ın Ortadoğu bölgesinde yer alması nedeniyle bu ülkedeki şarkiyatçılığın (oryantalizm) tarihi de çok eskilere dayanır. İslamiyet'in gelmesiyle birlikte bir çok alanda atılımlar yapılmış, başta İslami bilimlerle birlikte çağın diğer pozitif bilimleri de tahsil edilmeye başlanmıştır. Değişik bilim dallarında çok değerli eserler veren önemli şahsiyetler yetişmiştir.

Azerbaycan'ın uzun dönem Arapların idaresinde kalması sebebiyle bu ülkede Arapça'ya bilim ve edebiyat dili olma yolu açılmıştır. Dönemin alimleri Arapça öğrenmeye ve bu dilde eserler kaleme almaya başlamışlardır. O dönemlerde yetişmiş ve Arapça'ya katkı sağlamış önemli şahsiyetlerden bazıları şunlardır: Hatîb et-Tebrizî (ö: 1109/1698), Ebû Muhammed el-Verendî (ö:1146/1733), Seyfeddin el-'Urmevî (ö:723/1323), Mahmud el-'Arrânî (ö.733/1333), Muhammed b. Ahmed el-Huveyyî (ö:693/1294), Muhammed et-Tebrizî el- Ḳarabâğî (ö:900/1495), Cemaleddin Muhammed el-Erdebilî

(ö.639/1242) ve diğerleri.[27] Bundan sonraki yüzyıllarda da bir çok Azeri alim Arap dilinin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

XIX. asrın sonları ile XX. asrın başlarında Azerbaycan'da şarkiyatçılık Rus ve Avrupa Şarkiyatçılığının tesiri altına girmiştir. Sovyetler Birliği'nin bir parçası olduktan sonra da bu sahadaki çalışmalar Moskova ekseninde gelişmeye devam başlamıştır.

Azerbaycan'da Arap dili öğrenimine gelince; İslam kültürünün, bilim ve edebiyatının oluşmasına ve gelişmesine, diğer milletler gibi Azeriler de katkı sağlamıştır. Tarihi geçmişimizin bir kısmı da Arap dili ile bağlantılıdır. Azerbaycan'da orta çağda Arap dili sadece resmi bir dil olarak öğrenilmekle kalmamış, Araplar Azerbaycan'da idari hakimiyetlerini yitirdikten sonra da Kuran dili olarak öğrenilmeğe devam etmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki, Azerbaycanlı alimler Rusya'da şarkiyatçılığın ve Arap dilinin gelişmesinde büyük rol üstlenmişlerdir. Rusya'nın şarkiyat merkezlerinde çalışmış Mirze Cafer Topçubaşov, Mirze Ebulhasan Vezirov, M. S. Ağabeyov, Muhammed Emin Şahtahtinski, M. D. İsrafilov, Mirze Kazımbey, M. İ. Abedinov, M. H. Tahirov gibi şarkiyatçılar doğu dillerini öğretmekle yetinmemiş, ders kitapları ve sözlükler de yazmışlardır.[28]

XX. asrın başlarında Azerbaycan'ın resmi dairelerinde Arap dilini bilenlerin sayısı parmakla gösterilecek kadar azdı. Onlar da genel olarak doğu tarihiyle ilgileniyorlardı. Bu asrın ikinci yarısında dil ve edebiyat alanında büyük gelişmeler

---

[27] *G. Gafgazlı*, Orta Asırlarda Arap Dilciliğinin İnkişafında Azerbaycan Alimlerinin Rolü, Şergşünaslık Fakültesinin Mastıra Pillesi Üzre İlmi Konferansın Tezleri, Azerbaycan Respublikası Tahsil Nazirliyi Bakü Devlet Üniversitesi, Bakü-2001, s. 31; *A. Nuriyev*, Hatip Tebrizi Görkemli Edebiyatşünas Gibi, Şergşünaslık Fakültesinin Mastıra Pillesi Üzre İlmi Konferansın Tezleri, Azerbaycan Respublikası Tahsil Nazirliyi Bakü Devlet Üniversitesi, Bakü-2001, s. 11

[28] *Könül Yusifova*, Arapşünas Alim Elesker Memmedov'un Ömür Yolu, Bakü Üniversitesinin Haberleri Humanitar İlimler Serisi-2001, Bakü-2001, s.4

olmuştur.[29] Şüphesiz bunda, Elesker Memmedov'un payı büyüktür. Bu günkü Arapşünasların (Arap dilcilerinin) hepsi ya onun öğrencisi, veya öğrencilerinin öğrencileridir. Yani o Azerbaycan'da Arap dili eğitiminin öncüsü olmuştur.

XIX. asrın sonu, XX. asrın başlarında da Azerbaycan'da şarkiyatçılığa ilgi artmış ve büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Ancak bu dönemde Azerbaycan şarkiyatçılığı, Rus ve Avrupa şarkiyatçılığının etkisi altına girmiştir.

XX. asrın başlarında yaşamış bir diğer Azeri yazar şair, dilci ve edebiyatçı olan Muhammed Bağır Müctehidzade Gencevi'dir. O, "Maraḳâtu'ṣ-Ṣibyân" adlı Arapça-Azerice-Farsça sözlüğünü şiir formatında yazmıştır. Bu eser 1903 yılında İran'ın Meşhed kentinde neşredilmiştir.

1. b.) Sovyetler Birliği ve Daha Sonraki Yıllarda Yapılan Çalışmalar

Azerbaycan'ın Sovyetler Birliği'ne katılmasıyla bu ülkedeki şarkiyat çalışmaları yeni bir aşamaya girmiştir. 1919 yılında Azerbaycan'da kurulan Azerbaycan Devlet Üniversitesinin (şimdiki adı BDÜ) , bu sahanın gelişmesinde büyük rolü olmuştur.[30] Nitekim 1922 yılında bu üniversitede Şarkiyat fakültesi açılmıştır. 1923 yılında ise Azerbaycan'da, Şarkiyatçılık alanında araştırmalar yapacak ilk araştırma kurumu "Azerbaycanı Tedkik ve Tetebbö Cemiyeti" kurulmuştur.[31] Bu üniversitenin şarkiyat fakültesinin ilk dekanı olan P. K. Juze'nin 1923'te, "Arabskaya Krestomatiya" (Arap Edebiyatı) adlı bir eseri çıktı. Bundan daha önce 1920'de L. A. Zimni'nin "Kratkaya Arabskaya Krestomatiya" (Arap Seçmelerinden Özetler) adlı kitabı neşrolunmuştur. Fakat bu kitaplar öğrencilerin ihtiyaçlarını gidermede yetersiz kaldığından Muhtar Efendizade 1947

---

[29] *Könül Yusifova*, a.g.e., s.4
[30] *Laura Orucova*, Razvitiye Arabskoy Filoloqii v Azerbaydjane, Nurlan yayınev, Bakü-2004. s.50
[31] Azerbaycan Sovet Ensiklopediyası, Azerbaycan Sovet Ensiklopediyasının Baş Redaksiyası Yayınları, Bakü-1976, X, 513.

yılında “Arap Dilinin Anahtarı” isimli eserini yayınladı. Bu kitap diğerlerine nisbetle daha ileri seviyede olsa da yine de tam olarak ihtiyacı karşılamaktan uzaktı. Kitap, klasik bir üslupla yazılmıştır.

1957 senesinde Azerbaycan Devlet Üniversitesinde Doğu Dilleri Bölümünde Türk dili ve Fars dilinin yanı sıra Arap Dili Bölümü de açıldı. 1962 senesinde bu bölüm ilk mezunlarını verdi. Daha sonra Şarkiyat fakültesinde Arap dili bölümü kendi içinde iki kısma ayrıldı. İlki Arap dili, diğeri ise Arap edebiyatı idi.

Bu dönemde Hasan Zerinezade’nin redaktörlüğünde bir de Arapça-Azerice sözlük hazırlanmıştır. Sözlükte fiiller kök harflerine göre değil, gözüken haliyle verilmiştir. Arapça’ya vakıf olmayanların, istedikleri kelimeyi bulmakta zorluk çekmemeleri için bu metot uygulanmıştır.

1958 yılında Azerbaycan İlimler Akademisi bünyesinde “Şark İlmi Araştırma Merkezi ve Şarkiyat Enstitüsü” açılmış ve orada Arap filolojisi bölümü faaliyete geçmiştir. Aynı zamanda burada, Arap ülkelerindeki tarih, edebiyat, ekonomi ve felsefeye dair birçok çalışma yapılmış ve yeni eserler yazılmıştır.[32]

1959 yılından itibaren Azerbaycan’da ilk ve orta okullarda Arapça, ders olarak okutulmaya başlanmıştır.[33]

Sovyet Azerbaycan’ının Arap ülkeleri ile iktisadi, siyasi ve kültürel alanda ilişkileri geliştikçe Arap dili, edebiyatı, felsefesi, tarihi ve ekonomisi geniş bir şekilde öğretilmeye başlanmıştır. 1959 senesinden itibaren de Bakü devlet radyosunda Arapça programlar yayınlanmaya başlanmıştır.

Bu dönemde Arap dilbilimcisi olan Hasan Zerinezade başka bir çalışmasını, “Modern Arap dilindeki Türkçe kökenli kelimeler” adlı eserini

[32] Azerbaycan Sovet Ensiklopediyası, X,.513.
[33] Azerbaycan Sovet Ensiklopediyası, IV, 216.

hazırlamış ve eserde, Türkçe kelimelerin Arapça'ya geçerken uğradığı değişiklikleri ve onların Arapça'ya geçiş sürecini incelemiştir.[34]

Diğer bir araştırmacı Zenfira Rüstemova ise "Irak Türkmen'lerinin, Edebiyatlarında Kullandıkları Arapça kökenli Kelimeler" isimli çalışmasında, Türkmence'ye geçmiş Arapça kelimeler hakkında bilgi vermiştir. Kitabın son kısmında ise Türkmence'de kullanılan Arapça kökenli kelimelerin yer aldığı küçük bir sözlükçe verilmiştir.[35]

Daha sonra aynı üniversitenin hocalarından olan Elesker Memmedov'un Arap dili isimli ders kitabının neşrolunmasıyla kaynak sıkıntısı biraz olsun azalmıştır. Öte yandan bu dönemde, Arap dili alanında yetişmiş eleman sayısı da artmıştır. Onlar bazı Arapça metinleri Azerice'ye tercüme etmişlerdir. Bu çevirilere "Mısır Abideleri", "Kelile ve Dimne", "Arap Hikayeleri" gibi hikaye kitaplarını örnek gösterebiliriz.

Yine bu dönemde, Arap Edebiyatı araştırmacılarından biri olan Laura Orucova, Azeri asıllı alim Selmasi Mes'ud b. İsmail ez-Zencani'nin "Mebadi'u fit-Tasrif" isimli eserini ve XVIII. Yüzyılda yaşamış İbrahim el-Araşi'nin Arapça eserlerden birkaçını Azerice'ye çevirmiştir. Orucova'nın diğer bir çalışması ise "Arapça Terimler" isimli sözlüktür.[36]

Dönemin önde gelen şarkiyatçısı olarak bilinen Prof. Dr. Ziya Bünyadov ve Zenfira Rüstemova, XIV. yüzyılda yaşamış Endülüs'lü alim Ebû Hayyâm Esiruddin Muhammed b. Yusuf el-Kırnati el-Endelusi'nin "ed-Durra el-Mudiyye fi'l-Luğa et-Turkiyye" isimli eserinin tetkikini yapmışlardır. Bu eserde yaklaşık 1480 kelime bulunmakta ve onların bir kısmını da Kuran-ı Kerim'de geçen kelimeler

---

[34] *Laura Orucova*,a.g.e., s.53
[35] *Laura Orucova*, a.g.e., s.53
[36] *Laura Orucova*, a.g.e., s.54-55

oluşturmaktadır.[37]

Diğer bir şarkiyatçı Nigar Bakıhanova (1961-1995), 4000 iktisat teriminin yer aldığı bir "İngilizce-Azerice-Arapça Sözlük" hazırlamıştır. Ancak bu eser, yazarın ölümünden sonra basılmıştır.[38]

Arap dili alanındaki diğer bir çalışma ise, Zenfira Rüstemova ve Laura Orucova'nın, Arap ülkelerinde doktor olarak çalışanlar için hazırladığı "Azerice-Latince-Rusça-Arapça Tıp Terimleri Sözlüğü"dür. Sözlükte yaklaşık 15.000 tıp terimi yer almaktadır. Ayrıca her bir Arapça kelimenin transkripsiyon sisteminde okunuşu da verilmiştir.

BDÜ Şarkiyat fakültesi hocalarının hazırladıkları diğer ilmi çalışmalar şunlardır: "Hatip Tebrizi'nin Hayatı ve Edebi Faaaliyeti", "Cübran Halil Cübran'ın Hayatı ve Edebi Faaaliyeti", "Hafız İbrahim'in şiiri", "Cemile Sıdkı ez-Zehavi'nin Hayatı ve Edebi Faaaliyeti", "İbni Mukaffa'nın Hayatı ve Edebi Faaaliyeti", "el-Mutenebbi'nin Hayatı ve Edebi Faaaliyeti", "Tevfik Yusuf Avvad'ın Hayatı ve Edebi Faaaliyeti", "Kalem Teşkilatı ve Mihail Nuayme".[39]

Yine önde gelen Şarkiyatçılardan biri sayılan Malik Mahmudov, önceleri Şarkiyat Enstitüsünün müdürlüğünü yapmış, 1976 yılında ise Şarkiyat fakültesinin dekanlığına atanmıştır. Onun, "Hatip Tebrizi'nin hayatı ve Edebi Faaliyeti", "Tebriz'den Şam'a Yürüyerek", "Azerbaycan'ın Arap Dilli Şair ve Edebiyatçıları" isimli eserleri vardır. Vefatından sonra 2001 yılında Mahmudov'un Arap edebiyatıyla ilgili yazdığı makaleler bir araya toplanmış, "Klasik Arap Edebiyatı" adı altında yayınlanmış ve Şarkiyat fakültesinde ders kitabı olarak

---

[37] bkz. *Zenfira Rüstemova*, Ebu Hayyan el-Endelusi "ed-Durra el-Mudiyye fi'l-Luğa et-Turkiyye", İrşad yayınları, Bakü-1998.
[38] bkz. *Nigar Bakıhanova*, İngilizce-Arapça-Azerice İktisat Lugati, Elm yayınları, Bakü-2001,s.5
[39] *Laura Orucova*, a.g.e., s.58

okutulmuştur. Kitapta, V.-XII. yüzyıllar arasında Arap edebiyatının durumu hakkında bilgiler verilmiştir.

1970'li yıllarda Şarkiyat enstitüsünde Malik Mahmudov'un başkanlığında Arap edebiyatçıları derneği faaliyet göstermeye başladı. Ancak 1976 yılında Mahmudov Şarkiyat Fakültesi dekanlığına atanınca, derneğin başkanlığını, bir başka Arapçacı olan Aida İmankuliyeva üslendi. Onun başkanlığı döneminde dernek, Arap Edebiyatı Bölümü adını almıştır. İmankuliyeva 1991 yılında ise Şarkiyat Enstitüsü müdürlüğüne atanmıştır. Onun döneminde Arapça'nın farklı dallarında birçok yüksek lisans ve doktora tezi yapılmıştır. Bunun için Azerbaycan'da Arap dili ve edebiyatının gelişmesinde Aida İmankuliyeva'nın büyük çabaları olmuştur. İmankuliyeva'nın müdürlüğü sırasında Şarkiyat Enstitüsü, eski Sovyetler Birliği güdümündeki diğer cumhuriyetlerde faaliyet gösteren şarkiyat enstitüleriyle sıkı bağlar kurmuş ve karşılıklı bilgi alış-verişi sağlamıştır. O, aynı zamanda Azerbaycan'da filoloji alanında profesör unvanını alan ilk bilim kadını olmuştur.

Aida İmankuliyeva'nın ilmi çalışmalarına gelince, onun "Kalemler Birliği ve Mihail Nuayme" isimli eserinde Mehcer[40] edebiyatının doğuşu ele alınmıştır. İmankuliyeva'nın diğer bir bilimsel çalışması olan "Cübran Halil Cübran" adlı eserde, Arap edibi Cübran Halil Cübran'ın hayatı ve edebi faaliyetleri incelenmiş ve eser 1975 senesinde Bakü'de basılmıştır. Yazarın diğer bir eseri de, Azerbaycan'da Arap dili öğretimi alanında büyük katkı sağlamış olan "Yeni Arap Edebiyatının Dahileri"dir.

Arap edebiyatı alanında çalışması olanlardan biri de Miri Kamberov'dur. Yazarın ilk eseri "Hafız İbrahim'in Şiiri", Mısır'da şiirin gelişimi ve türleri hakkında

[40] Mehcer Edebiyatı: XX y.y. başlarında Arap ülkelerindeki siyasi-sosyal problemler yüzünden kuzey ve güney Amerika'ya göç etmiş Arap yazar ve şairlerinin orada oluşturdukları edebiyata verilen adtır.

geniş bilgi vermektedir. Yazarın diğer çalışması "Arap Edebiyatında Türkler" isimli eserde, Arap edebiyatında öne çıkmış Türk asıllı edipleri konu edinmiştir. Aynı zamanda burada, Mısır'daki şiir faaliyetleri geniş biçimde ele alınmış, Ahmed Şevki, Hafiz İbrahim, Halil Mutran, Cemil Sıdkı ez-Zehavi,Ma'ruf er-Rufa'i gibi yazarların edebi faaliyetleri incelenmiştir. Kamberov'un diğer bir ilmi çalışması olan "Modern Arap Siyasetinde Şiir" isimli eserde, Arapların bağımsızlık mücadelelerinin edebiyatlarına yansıması ele alınmıştır. Eserde aynı zamanda, Arap edebiyatının dünya edebiyatına yaptığı katkıdan da söz edilmiştir. Yine Kamberov, kaleme aldığı "Arap Edebiyatı Kaynaklarında Türkler" isimli ilmi çalışmasını 2003 yılında doçentlik tezi olarak sunmuştur.[41]

Azerbaycan'da Arap edebiyatı alanında çalışmalar yapmış isimlerden biri de, Vilayet Caferov'dur. O, 1972 yılında "Cemil Sıdkı ez-Zehavi'nin Hayatı ve Edebi Faaliyeti" adında bir doktora çalışması yapmıştır. Bu tezinde o, Cemil Sıdkı ez-Zehavi'nin hayatı ve edebi faaliyetleri ile XIX. yüzyılın sonu, XX. yüzyılın başlarında Irak'taki siyasi ve sosyal durumu ele almıştır. Vilayet Caferov daha sonra Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü Arap Filolojisi Bölümü başkanlığına getirilmiştir. Caferov'un ikinci ilmi çalışması sayılan "Irak'ta Modern Şiir" adlı eserinde, XIX yüzyıl sonu, XX yüzyıl başlarında Irak'ta modern şiirin tarihi akışı ile o dönemde Irak halkının sosyal durumu ele alınmıştır. Yazarın "Ali'nin Kılıcı Zülfikar" isimli eseri ise 2000 yılında Bakü'de basılmıştır. Eserde Hazreti Ali'nin, İslam dinin yayılmasındaki rolü ve cesurluğu anlatılmaktadır. Caferov'un diğer bir eseri olan "Osmanlı Savaşları ve Arap şiiri" Moskova ve

[41] *Laura Orucova*, a.g.e., s.65-66

Ankara'da yayınlanmıştır. Bunların dışında Caferov, Arap dilinden Azerice'ye birçok roman, makale ve şiir de tercüme etmiştir.[42]

Diğer bir Arapçacı da Vefa Kuluzade'dir. O, "Modern Mısır Edebiyatında Roman Ekolünün Oluşumu" isimli eserinde XX yüzyıl başlarında Mısır edebiyatında roman çalışmalarının gelişim sürecini ele almıştır.

Bu dönemde, Şarkiyat fakültesi araştırmacılarından olan N.A. Sultanlı'nın "Savaş Sonrası Irak Romancılığında Yeni Gerçekçilik" isimli eseri ve Y. Azizov'un "Hurremi Hareketinin Arap Edebiyatındaki Yansıması" isimli tez çalışması bulunmaktadır.

Bu arada A.S. Rüstemzade'nin "Tevfik Yusuf Esad, 1930'lu ve 40'lı yıllar" ve Nigar Bakıhanova'nın "Ahmed Şevki'nin Tiyatro Yazarlığı" isimli çalışmalarını da kaydetmek gerekir.

Azerbaycan'da Arap filolojisinin gelişmesinde, Şarkiyat Enstitüsünün müdürlüğünü de yapmış olan Gövher Bahşeliyeva'nın da büyük katkısı olmuştur. Onun, Arap edebiyatıyla ilgili elliyi aşkın makalesi, iki bilimsel çalışması ve ayrıca dört kitabı vardır. İlmi çalışmalarının ilki olan "ABDÜ's-Selam el-'Uceyli'nin Hayatı ve Edebi Faaliyeti" isimli eserinde el'Uceyli'nin hayatı ve edebi faaliyeti geniş bir biçimde ele alınmıştır. İkinci çalışması olan "İkinci Cihan Harbinden Sonra Suriye Edebiyatında Vatanseverlik Motifleri" adlı eserinde İsrail'in işgaline karşı Arap halkının gösterdiği mücadele anlatılmıştır. Eserde ayrıca, Arap halkının cehaleti ve geri kalmışlığına karşı verilen mücadeleye de yer verilmiştir.

Bahşeliyeva'nın yayınlanmış dört eserinden biri olan "Ebu'l-Ferec el-İsfahani'nin el-Eğânî adlı kitabı ve klasik Azerbaycan Edebiyatı" isimli eserinde, el-İsfahani'nin adı geçen eseri tanıtılmış ve Arapça'yla Azerice arasındaki edebi

[42] *Laura Orucova*, a.g.e., s.66-67

ilişkiler değerlendirilmiştir. Yazarın, diğer bir kitabı da "Ebu'l-Ferec el-İsfahani, Bir Mecnun vardı" adlı eseridir.[43]

Azerbaycan ve Arap ülkeleri arasındaki edebi ilişkileri inceleyen edebiyat araştırmacısı Faik Aliyev ise "Azeri ve Arap Edebiyatçılarının İlişkileri" adlı eserinde Azerbaycan ve Arap ülkeleri arasında oluşan edebi yakınlaşmalara değinmiştir.

Azerbaycan'da Şarkiyat alanının gelişiminde AMİA Elyazmalar Enstitüsünün de büyük katkısı olmuştur. Nitekim enstitünün araştırmacılarından olan N. Ağayev, "Orta Çağlarda Azerbaycan Dilcileri" isimli eserinde o dönemlerde Arap dili alanında eserler yazmış Azeri asıllı edip ve yazarlar ile onların eserleri hakkında kısa bilgiler vermiştir.[44]

Bu bakımdan AMİA Elyazmalar Enstitüsü Arap Elyazmaları Bölüm başkanı Kamandar Şerifli'nin, Arap metinciliği hakkında yazdığı "Metinşunaslığın Esasları" adlı eseri de burada zikredilmelidir.

AMİA Elyazmalar enstitüsünde filoloji alanında yapılan çalışmalardan biri de R.Z. Halilova'nın "XII Asır Yazılı Arapça'nın İrsi (Kökü) "Es-Sıhah El-Cevher", Poetik (Şiirsel) ve Leksik (Sözcüksel) Açıdan" isimli ilmi çalışmasıdır.

AMİA Edebiyat enstitüsünün de Arap dili alanında bir çok çalışmalar yaptığı bilinmektedir. Nitekim enstitünün araştırmacılarından İmamverdi Hamidov bu alanda araştırmalar yapmış ve "İbn Kuteybe ed-Dinavari", "Ebubekr el-Valibi ve Onun Ahdaru'l-Mecnun adlı Eseri" ve "Azerice ve Arapça Edebiyat İlişkilerinden Sayfalar" isimli eserlerini kaleme almıştır. Bunların dışında

---

[43] *Laura Orucova*, a.g.e., s71
[44] *Laura Orucova*, a.g.e., s.74-75

Hamidov, Azeri şairi Hakani Şirvani'nin Arapça kaleme aldığı birçok şiiri Azerice'ye çevirmiştir.[45]

Edebiyat enstitüsünün araştırmacılarından Feride Azizova'yı da unutmamak gerekir. Onun "Arap Dilinde Azerbaycan Edebiyatı" adlı eserinde Azerbaycan'da Arap hilafeti döneminde Arapça eser yazmış Azeri edipler ve onların kaleme aldıkları eserler incelenmiştir. Azizova'nın, "Hilafet Döneminde Sistemli Edebi İletişim" isimli çalışmasında ise hilafette edebiyatın ne kadar önemli role sahip olduğu anlatılmaktadır.[46]

Arap dilbilimcilerinden biri sayılan Hayri el-Abbasi'ye gelince, onun "Arapça'dan Azerice'ye Geçen Kelimelerdeki Leksik (Sözcüksel) Değişiklikler" adlı çalışmasında Arapça ve Azerice arasındaki kelime ilişkileri ele alınmıştır.

Diğer bir araştırmacı E. Azizov'un "Hurremi Harekatının IX yüzyıl Arap Şiirine Yansıması" isimli eseri, o dönemde Azeri-Arap edebiyatı ilişkilerini gün yüzüne çıkarmaktadır.

Arap dilbilimcisi Salman Süleymanov'un "Arap Dilinde Fiilin Yapısı ve Kendine Özgü Anlam Özellikleri" adlı eserinde, Arapça'daki fiiller geniş olarak ele alınmış ve anlam bakımından incelenmiştir.

Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan'da Arap Dili eğitimi alanında tanınmış isimlerin başında Elesker Memmedov gelmektedir. Onun kaleme aldığı "Arap Dili" kitap serisi, 1960-1990 seneleri arasında orta ve yüksek öğrenim öğrencilerinin Arapça ders kitabı ihtiyacını karşılamıştır. Bu kitaplarda Arap dili grameri Azerbaycan dili gramer terimleriyle açıklanarak anlatılmıştır.[47] Bu

---

[45] *Laura Orucova*, a.g.e., s.79
[46] *Laura Orucova*, a.g.e., s.80
[47] Bkz: Şergşünaslık (Şarkiyatçılık) Fakültesinin Mastıra Pillesi (Mastır Aşaması) Üzre İlmi Konferansın Tezleri, Azerbaycan Respublikası Tahsil Nazirliyi (Eğitim Bakanlığı) Bakü Devlet Üniversitesi, Bakü-2001, s.24-27

durumda, Arap dili gramerinin orijinal ıstılahları öğrenciye yabancı kalmıştır. Bu şekilde yazılmış kitapların tek eksik yönü de bu olsa gerek.

Burada şunu kaydetmek gerekir ki, eski Sovyetler Birliği'ne bağlı diğer cumhuriyetlerde de Arap Dili uzmanı yetiştirildiği halde Moskova'yı Arap ülkelerinde temsil edecek eleman hususunda Bakü Devlet Üniversitesi Doğu Dilleri Bölümüne müracaat ediliyordu. Bu da Azerbaycan'ın Arapça eğitiminde başarılı olduğunu göstermektedir. Azeri Türkçe'sinde Arapça kökenli kelimelerin büyük ölçüde yer alması da Azerbaycanlı kültür tarihi araştırmacılarını, Arap diliyle ilgilenmeye itmiştir. Bunun için Nizami adına kurulan Edebiyat ve Dil Enstitüsünün üç araştırmacısının hazırladığı, Azerbaycan dilinde kullanılan ve aslen Arapça ve Farsça kökenli kelimeleri açıklayan "Arapça ve Farsça Kelimeler Sözlüğü" isimli kitap 1966 yılında neşrolunmuştur.

Azerbaycan'ın 1990'da bağımsızlığını elde etmesinden hemen sonra ülkede bir çok yeni üniversite ve ilmi araştırma merkezleri kurulmuştur. Bu dönemde Arap dili alanındaki çalışmalar da devam etmiştir. BDÜ Şarkiyat fakültesi ve İlahiyat fakültesinin yanı sıra yeni kurulmuş Kafkas Üniversitesi Filoloji Fakültesi Arap dili ve Edebiyatı bölümü ve Bakü İslam Üniversitesinde de Arapça dersleri okutulmaya başlanmıştır. Ayrıca ortaokullarda Arapça öğretimi devam etmektedir. Ancak şu da bir gerçektir ki, bağımsızlıktan sonra Azerbaycan'da, hem ekonomik, hem de siyasi nedenlerden dolayı Arap dili alanında yapılan çalışmalar ve Arapça eğitimi, gözle görülür bir şekilde zayıflamış ve bu dile karşı ilgi azalmıştır. Burada Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla beraber Azerbaycan'da halkın refah seviyesinin düşmesi, yaşanan kargaşa nedeniyle eğitim sisteminin bozulması ve Arap ülkeleriyle olan sıkı ilişkilerin kesintiye uğramasının büyük etkisi vardır.

Yeni dönemde Arapça'yla ilgili birçok yeni eser de yazılmıştır. Bunların içinden, Elesker Memmedov'un "Arap Dili" serisinin son baskısı, Malik Garayev'in "Bunu Arapça nasıl demeli?", Arapça-Azerice Konuşma Kitabı, Muasır Arap Edebi Dilinin Tedris Programı gibi eserlerini zikredebiliriz.

Azerbaycan'da Arapça alanında tanınmış isimlerden biri olan Vasim Memmedeliyev'in yazdığı "Arap Edebi Dilinde Fiilin Zaman, Şahıs ve Şekil Kategorileri" ve "Azerbaycan Dilinin Arap Alfabesiyle İfadesi" adlı eserleri de bağımsızlık sonrasında kaleme alınmış eserlerdendir. Azerbaycan'ın önde gelen bilim adamlarından olup bir suikast sonucu hayatını kaybetmiş olan Prof. Dr. Ziya Bünyadov'un Prof. Dr. Vasim Memmedeliyev'le birlikte hazırladıkları Kur'an-ı Kerimin Azerice'ye çevirisi de son dönemde yapılmış önemli çalışmalardandır.

Azerbaycan'ın bağımsızlığına kavuşmasından belli bir süre sonra halkın İslam'a olan ilgisinin artmasıyla, Arapça'ya olan ilgi de canlanmıştır. Bunun için Azerbaycan'ın farklı bölgelerinde, Hosrov İslam Medresesi, Aliabad İslam Medresesi ve Şeki İslam Medresesi gibi dini okullar faaliyete başlamıştır. Bu okullarda Arapça ön planda tutulmakta ve eğitime bu dille başlanılmaktadır. Dini okullarda Arap dili kitapları olarak daha çok Arap ülkelerinde hazırlanmış ve Türkiye'de de basımı yapılmış olan Arapça öğretimi ile ilgili kitaplar (Cantaş yayınlarının neşrettiği Arapça kitap serileri gibi) tercih edilmektedir.

2 . ÇALIŞMALARIN KONULARA GÖRE TASNİFİ

XX. Yüzyılda Azerbaycan'da yapılmış olan çalışmaları alanlarına göre ele almanın daha uygun olacağını düşündük. Bu alanları gramer ve ders kitapları, metin, sözlük, Arap edebiyat tarihi ve filoloji olarak belirleyip konuyla ilgili çalışmamızı onlar üzerine yoğunlaştırdık.

2.a.) Gramer (Sarf-Nahiv) ve Ders Kitapları çalışmaları

Arap dili grameri dediğimiz zaman Arapça dilbilgisini oluşturan iki ana unsur, Sarf ve Nahiv ilimleri akla gelmektedir. Nahiv, Türkçe'deki Sentaks (sözdizimi, cümle), Sarf ise Morfoloji (İştikak, köken bilgisi) teriminin karşılığıdır.

Azerbaycan'da Arap dili grameri alanında pek çok eser kaleme alınmıştır. Ayrıca orta ve yüksek öğrenim öğrencileri için de ders kitabı niteliğinde yazılmış eserler bulunmaktadır. Bunlardan en önemlileri, Elesker Mememmedov'un (1919-1999) yazdığı "Arap Dili" kitap serisidir. Bunun dışında Vasim Memmedeliyevin "Klasik Arap Dili Morfolojisinin Esasları (İştikak kuralları)" isimli eseri de bu çalışmaların önemli bir kısmını oluşturur.

Gramer ve ders kitapları alanında hazırlanmış olan eserleri ortaöğretim ve yükseköğretim ders kitapları olmak üzere iki katagoride inceledik. Çünkü bu kitapların hazerlanış gayesi her iki aşamada eğitim gören öğrencilerin ihtiyaçlarını gidermek ve müracaat edebilecekleri bir kaynak edinmelerini sağlamaktı. Gramer ve ders kitapları başlığını kullanmamızın amacı kitapların ana konularının gramer olup, içindeki metin ve alıştırmaların verilen gramer konularını açıklamak ve pekiştirmek amacıyla getirilmiş olmasına matuftur.

Ortaöğretim Ders Kitapları

Daha önce de belirttiğimiz üzere Azerbaycan'ın önde gelen Arap dilcilerinden biri Elesker Memmedov'dur. Orta öğretim Arapça derslerinde, onun yazdığı "Arap Dili" kitap serisi temel oluşturmaktadır. Memmedov, Azerbaycan eğitim sistemine göre 2-11 arası sınıflar için "Arap dili" kitaplar serisini kaleme almış ve ortaöğretim öğrencilerinin istifadesine sunmuştur. Aşağıda bu kitapları ayrı ayrı tanıtmaya çalıştık.

Arap Dili - 2 (Maarif Yayınevi, Bakü-1995)

İkinci sınıfın Arapça ders müfredatının yer aldığı bu kitapta, Arapça'ya ilk başlayan öğrenciler için, harfler değişik yazılış şekilleriyle (başta-ortada-sonda) verilmiş, harekeler ve fonksiyonları gösterilmiştir. Bunun dışında kitapta, basit Arapça sözcükler ve Azerice karşılıkları da verilmiş ve bu sözcüklerin öğrenciler tarafından daha iyi anlaşılabilmesi için resimlerle desteklenmiştir. Ayrıca Arapça'da cümle yapıları, basit isim ve fiil cümlelerinden örnekler verilerek tanıtılmıştır.

Arap Dili - 3 (Maarif Yayınevi, Bakü-1992)

Üçüncü sınıfın Arapça ders müfredatının yer aldığı bu kitap, önceki yılın tekrarı ile yeni yılın dersleri olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır.

Tekrar Dersler: Bu bölümde beş ders ünitesi bulunmakta ve derslerde, ikinci sınıf Arap dili kitabında geçmiş olan harfler ve onların yalnız, başta, ortada ve sonda yazılış şekilleri ile harekeler tekrar verilmiştir. Ayrıca, Ad görevli isimler, Olumlu cümle ve Soru cümlesi gibi bazı basit Arap dili gramer kuralları da gösterilmiştir.

Ana Dersler: Bu bölümde on sekiz ders ünitesi yer almakta ve dersler şu şekilde işlenmektedir: ilk önce Arapça bir metin, sonra Arap dili grameriyle ilgili iki gramer kuralı (dördüncü dersten itibaren her ders ünitesinde üç gramer kuralı verilmiştir) ve son olarak da konuyla ilgili yaklaşık 10 adet alıştırma ünitesi bulunur. Alıştırmaların sonuncusu genelde Arapça bir metin parçası olup,

Azerice'ye çevrilmesi istenmektedir. Metinden hemen sonra ise içinde geçen yeni kelimelerin anlamları verilmiştir.[48]

Kitapta verilmiş Arap dili gramer kuralları şunlardır: İzafet tamlaması, Zamirler (munfasıl ve muttasıl), Cem'i-Teksir kalıpları (farklı derslerde, farklı cem'i-teksir kalıpları ve örnekleri verilmiştir), fiilin geçmiş ve şimdiki zaman kipleri, fiil cümlesi, Arapça saat, hafta ve ayın günlerinin belirtilmesi, كان'nin işlevi ve bu tür ecvef fiillerin çekimleri, beş isim, renk ve sakatlık bildiren sıfatlar, 1-10 arası saylar, mücerred fiillerin babları, أن , إن , لعل ve لكن edatlarının kullanış şekilleri, ism-i tafdil, ism-i zaman ve ism-i mekan, alet bildiren isimler, sıfat ve çeşitleri, fiillerin harf-i cerlerle kullanışları, أيضا ,غير ,فقط ,بل gibi sözcüklerin anlamları ve kullanım şekilleri.[49]

Arap Dili-4 (Maarif Yayınevi, Bakü-1988)

Kitapta 4. sınıf Arap dili ders müfredatı yer almakta olup tekrarlar, ana dersler ve ekler olmakla üç bölümden oluşmaktadır.

Tekrar Dersler: Bu bölümde, 3. sınıf Arap Dili kitabındaki gramer konularının özeti ile sıfat tamlaması, isim tamlaması, mücerred fiillerin bazı babları, soru edatları ve zarflarla birkaç gramer kuralı verilmiştir.

Ana Dersler: Bu bölümde 14 ders ünitesi bulunmaktadır. Bu derslerin her birinde sırasıyla Arapça bir metin , metinde geçen sözcüklerin Azerice karşılıkları, iki adet gramer kuralı ve alıştırmalar verilmiştir. Alıştırmalarda genellikle, Arapça'dan Azerice'ye veya Azerice'den Arapça'ya cümle çevirisi, boşlukları

---

[48] bkz: *Elesker Memmedov*, Arap Dili (3. sınıf), Maarif Yayınevi, Bakü-1988, s.175-183

[49] *Elesker Memmedov*, a.g.e., s.219-221

doldurma ve derste geçen gramer kurallarıyla ilgili bilgiler istenmektedir. Örnek olarak:

Alıştırma No-2: Sesli okuyun ve Azerice karşılıklarını söyleyin.

أ لستَ تلميذًا (بتلميذٍ) ؟ Sen şagird deyilsenmi?

(Sen öğrenci değil misin)

أ لستَ تلميذًا (بتلميذٍ)؟ Sen şagird deyilsenmi?

(Sen öğrenci değil misin)

أ لستم تلاميذَ (بتلاميذٍ)؟ Siz şagird deyilsinizmi?

(Siz öğrenci değil misiniz)

أ لستن تلميذاتٍ (بتلميذاتٍ)؟ Siz (qadın cinsi) şagird deyilsinizmi?

(Siz (kadın cinsi) öğrenci değil misiniz)

أ لستما تلميذين (بتلميذين)؟ Siz (ikiniz) şagird deyilsinizmi?

(Siz (ikiniz) öğrenci değil misiniz)

أ لستما تلميذ تين (بتلميذ تين) ؟ [50] Siz (ikiniz, qadın cinsi) şagird deyilsinizmi?

(Siz (ikiniz, kadın cinsi) öğrenci değil misiniz)

Kitapta verilmiş gramer kuralları şunlardır: Fiillerin mazi, muzari ve emir kipleri, Mechul fiiller, Muttasıl zamirler, İsm-i Tafdil, Nasb edatları, Fail ve Mef'ul, Fiillerin mastarları ve kullanıldığı yerlerle İlletli fiiller.

Ekler: Bu bölümde, kitaptaki metinlerde geçen kelimeleri kapsayan Arapça-Azerice sözlük yer almaktadır.

Arap Dili - 5 (Maarif Yayınevi, Bakü-1988)

[50] *Elesker Memmedov*, Arap Dili (4. sınıf), Maarif Yayınevi, Bakü-1988, s.122

Kitapta, 5. sınıfın Arap dili ders müfredatı içinde yer alan Arap dili gramer kurallarından fiiller (çeşitleri, zamanları, babları, nakıs fiiller vs.), Şart edatları, Mef'ul-u Mutlak, Kane ve benzerleri, Nefiy, Neseb, Sayı konuları bulunmakta olup 15 ders ünitesinden oluşmaktadır. Kitaptaki her derste sırasıyla Arapça metin parçası, bu metinde geçen yeni Arapça sözcükler ve karşılıkları, gramer kuralları ve işlenmiş konuların pekiştirilmesi için alıştırmalar verilmiştir. Kitabın sonuna farklı konuları içeren diyaloglar, bu diyalogların çevirileri ile bir de Arapça-Azerice sözlük ilave edilmiştir.[51]

Arap Dili -7 ve 8 (Maarif Yayınevi, Bakü-1994)

Elesker Memmedov'un 7. ve 8. sınıflar için yazdığı Arap dili kitabında, bu iki sınıfın Arap dili ders müfredatları verilmiştir. Kitaptaki derslerde, yazarın diğer kitaplarında olduğu gibi sırasıyla Arapça metin parçası, bu metinde geçmiş yeni Arapça sözcükler ve karşılıkları, gramer kuralları ve yeni okunan gramer kurallarının pekiştirilmesi için alıştırmalar verilmiştir.

Kitap iki bölümden oluşup, birinci bölümde 7. sınıf, ikinci bölümde ise 8. sınıfa ait Arap dili ders üniteleri verilmiştir.

Birinci bölüm: Bu bölümde 7. sınıflar için 12 ders ünitesi verilmiştir. bu derslerde verilmiş Arap dili gramer kurallarını şu şekilde özetleye biliriz: Salim fiiller, mastar, meçhuller ve mezid fiil babları, İsm-i Mansup, Muttasıl zamirler ve onların fiil ve harfi cerlerle kullanış şekilleri, lazım ve müteaddi fiiller, sayılar, karışık izafet, gayri-munsarif isimler, renk ve sakatlık bildiren isimler, zarflar, cem-i teksir kalıpları, beş isim, istisna edatları, mezid fiillerin şimdiki zamanı, ism-i fail

[51] *Elesker Memmedov*, Arap Dili (5. sınıf), Maarif Yayınevi, Bakü-1988, s.259-262

ve ism-i mef'ulleri (mezid fiil babları parçalanarak her bir babı ayrı bir derste verilmiştir), Şart cümlesi, mef'ulu lieclih.

İkinci bölüm: Bu bölümde 8. sınıfa ait 12 ders ünitesi yer almaktadır. Yukarıdaki dersin işlenme sistemi burada da aynen devam etmektedir. Burada verilen Arap dili gramer kuralları şunlardır: Ruba'i fiillerin geçmiş zamanı, şimdiki zamanı ve mastarları, لا inkar edatının özellikleri, nida harfleri, müteaddi fiiller, قد edatı, azlık ve çokluk bildiren isimler, sebep bildiren sözcükler, muzari fiili nasb eden edatlar (fiillerin istek kipi), mudaaf, nakıs misal ve ecvef fiiller ve onların mastarları, ism-i faili, ism-i mef'ulleri ve mezid fiil babları (mezid fiil bablarında geçmiş, şimdiki ve emir kipleri), ders ünitelerinden sonra ise illetli fiillerin tasriflerinin verildiği tablolar yer almaktadır.

Kitabın son kısmında da Azerice-Arapça ve Arapça-Azerice sözlükçeler bulunmaktadır.

Arap Dili - 9, 10 ve 11 (Azerbaycan Tedris Pedagoji Edebiyatı Yayınevi, Bakü-1965)

Kitapta 9. 10. ve 11. sınıfların Arap dili ders müfredatı yer almakta ve iki bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölüm: Bu bölümde, 24 ders ünitesi vardır. Her ünitenin başında bir Arapça metin parçası verilmiş, daha sonra ise verilen gramer kuralları örneklerle açıklanmıştır. Bu gramer konuları şunlardır: Nakıs fiiller, fail ve mef'uller, zaman ve mekan isimleri, sıra sayları, alet bildiren isimler, ismi mevsullar, saat ve günlerin ifade şekli, muzari fiili cezm eden edatlar, istisna edatları, mef'ul-u mutlak, ef'âl-i şuru', hal, taaccub fiilleri, devamlılık bildiren nakıs fiiller, soru edatları, Arap şiirinde mısra sonlarındaki değişiklikler, "Hatta" edatının farklı anlamlarda kullanış biçimi, Tahmin bildiren ifadeler, Sıfat ve İsim tamlamaları.

İkinci bölüm: Burada ise, Arap dili grameri hakkında kısa bilgiler verilmektedir. Bölüm kendi içinde iki kısma ayrılmıştır. Birincisi sarf bölümüdür ki, burada; fiil, isim, sıfat, sayı, zamir, zarf ve harf-i cerler hakkında bilgiler verilmiş ve buradaki gramer kuralları örneklerle desteklenmiştir.

İkinci bölümde ise, nahiv konuları olan; isim tamlaması, sıfat tamlaması, cümleler (fiil cümlesi, isim cümlesi, ve diğer cümle çeşitleri) ele alınmıştır. Burada da konular örneklerle desteklenmiş olarak karşımıza çıkar. Bu bölümün son kısmında yine Azerice-Arapça ve Arapça-Azerice birer sözlükçe verilmiştir.

Elesker Memmedov'dan başka dilcilerin de orta öğretim için yazdıkları "Arap Dili" ders kitapları bulunmaktadır. Onlardan bazıları şunlardır:

Arap Dili – 5, 6 ve 7 (Azerbaycan Devlet Yayınevi, Bakü-1959)

M. Efendiyev'in kaleme aldığı bu kitap 274 sayfa olup, içinde 82 ders ünitesi vardır. İki bölümden oluşan kitabın birinci bölümünde Arapça gramer kuralları ve bunlarla ilgili örnekler yer almaktadır. Gramer kurallarındaki terimler Azeri gramerindeki karşılıklarıyla karşılaştırılarak verilmiştir. Burada fiiller, Azeri gramerinde olduğu gibi ilk önce mütekellim (birinci şahıs), sonra muhatap (ikinci şahıs), daha sonra da gaip (üçüncü şahıs) olarak tablolar halinde verilmiştir.[52] Genel olarak kitapta isim, fiil ve harfler hakkında kısa bir bilgi de verilmiştir.

İkinci bölümde, harekelenmiş halde Arapça parçalar ve her bir parçanın sonunda burada geçen yeni kelimeler ve anlamları verilmiştir. Kitabın son

[52] *M. Efendiyev,* Arap Dili (5-7. sınıflar), Azerbaycan Devlet Yayınevi, Bakü-1959, s.83

kısmında ayrıca, içinde geçen Arapça kelimelerin tümünü kapsayan Arapça-Azerice sözlükçe yer almaktadır. [53]

Arap dili - 5 (Azerbaycan Tedris-Pedogoji Edebiyyat Yayınevi, Bakü-1962)

Muhtar Efendizade'nin hazırladığı bu kitap, toplam 121 sayfadan oluşmakta ve içinde 30 adet ders ünitesi yer almaktadır. Kitapta ilk önce Arap harfleri, harflerin yazılış şekilleri ve öğretilmesine yardımcı olacak resimler verilmiştir.

İleriki derslerde ise basit gramer kuralları bulunmaktadır. Bunlardan en önemlileri isim ve sıfat tamlamaları, zamirler ve isim cümlesidir. Gramer konuları Azerice grameriyle karşılaştırılarak anlatılmıştır.

Mesela ismin üç hali:

Adlık (yalın) hali:	Kitap	الكتابُ
Yiyelik (iyelik) hali:	Kitabın	الكتابِ
Tesirlik (ismin halleri) hali:	Kitabı	الكتابَ [54]

Bu metotla öğrenciler konuyu daha iyi anlamaktadırlar. Arapça yeni kelimelerin öğretilmesi için de resim tabloları kullanılmıştır. Kelimelerin kolay okunması için her bir kelime transkripsiyon sistemiyle verilmiştir.

Kitaptaki üniteler şu şekilde işlenmiştir: İlk önce o derste öğretilecek harfler, ardından bir gramer kuralı, daha sonra da yeni sözcükler anlamlarıyla beraber verilmiştir. Bundan sonra bu sözcüklerin de yer aldığı Arapça bir metin verilmiştir. Dersin son kısmında ise geçen konuların pekiştirilmesine yardımcı

---

[53] *M. Efendiyev,* a.g.e.,s.269

[54] *Muhtar Efendizade*, Arap dili (5. sınıf), Azerbaycan Tedris-Pedogoji Edebiyyat Yayınevi, Bakü-1962, s.83

olacak alıştırmalar yer almaktadır. En sonda Arapça-Azerice bir de sözlük verilmiştir.[55]

Arap Dili - 6 (Azerbaycan Devlet Tedris-Pedagoji Edebiyat Yayınevi, Bakü-1962)

Vagif Aslanov ve İsmail Şems'in birlikte yazdıkları bu kitap, 114 sayfa olup orta okullardaki Arapça öğretimi için hazırlanmıştır. Kitaptaki derslerin her birinde ilk önce Arapça bir metin verilmiştir. Örnek:

هذا رجل قوى. الرجل القوى فلاح مجتهد. ذلك أبى و تلك أمى. ذانك فلاحان أيضا. أؤلا ئك الفلاحون و الفلاحات كثيرون. هؤلاء المعلمون قليلون. هتان المرأتان طبيبتان. هذان صبيان و تانك بنتان مسروران جدا. [56]

Daha sonra, metinde geçen yeni kelimelerin yer aldığı sözlükçe ve birkaç Arapça gramer kuralı verilmiştir. Burada da diğer Arap dili kitaplarında olduğu gibi konular Azerbaycan dili gramerine uygun olarak açıklanmıştır. Gramer terimleri Azerbaycan dilinde verilmiş ve konuya ait birkaç örnek cümle gösterilmiş arkasından konuyla ilgili alıştırmalar verilmiştir. Burada hem Arapça'dan Azerice'ye, hem de Azerice'den Arapça'ya cümle çevirilerini kapsayan çalışmalar vardır. Örnek:

Alıştırma No-5: Aşağıdaki cümleleri Arapçaya çevirin.

1. Oktay ve Dilara öğrencidirler. Onlar zeki ve çalışkandırlar.
2. Siz (tesniye) öğretmensiniz, onlar (tesniye, müzekker) doktordur.
3. O kimdir? O, öğretmen mi yoksa işçi mi? – o, öğretmendir.[57]

---

[55] *Muhtar Efendizade*, Arap dili (5. sınıf), a.g.e., s. 118
[56] *V. Aslanov, İ. Şems*, Arap Dili (6. sınıf), Azerbaycan Devlet Tedris-Pedagoji Edebiyyat Yayınevi, Bakü-1962, s. 23
[57] *V. Aslanov, İ. Şems*, a.g.e., s. 22

Kitabın son kısmında diğerlerinde olduğu gibi Arapça-Azerice sözlük yer almaktadır

Kitapta Arapça gramer konuları ana temalarıyla ele alınmış ve fazla ayrıntılara girilmemiştir. Ayrıca Arapça cümlelerin okunuşları da transkripsiyon sisteminde verilmiştir.

Arap Dili - 4 (Azerbaycan Devlet Tedris-Pedagoji Edebiyyat Yayınevi, Bakü-1961)

M. Efendiyev ve S. Ağazade'nin yazdığı bu Arapça ders kitabı, 185 sayfa olup Arapça'ya yeni başlayanlar için hazırlanmıştır. Kitaptaki derslerde ilk önce resimler verilmiş ve alt tarafında, resimdeki eşyanın Arapça karşılığı yazılmıştır. Bundan sonra ise basit cümlelerden oluşan kısa Arapça metin parçaları verilmiş ve bu parçaların sonunda, metinde geçen yeni kelimelerin yer aldığı sözlükçe eklenmiştir. Kitabın bir özelliği de, bazı derslerde, Arapça yazıyı öğretmek amacıyla, çizgiler üzerinde harflerin ve kelimelerin yazılış biçimlerinin gösterilmesidir. Derslerin sonunda, içinde geçen konulara ait alıştırmalar yer almaktadır.[58]

Genel olarak baktığımız zaman, Azerbaycan'da ortaöğretim için yazılmış Arap Dili ders kitaplarının modern bir üslupla kaleme alındığını görmekteyiz. Bu kitapların büyük çoğunluğunun Elesker Memmedov tarafından yazıldığını da göz önüne aldığımızda, onun Arap dili öğretimi alanında Azerbaycan'da bir ekol olduğunu hemen farkederiz. Şu anda bile Memmedov'un Arapça öğretim metodu kendini canlı tutmayı sürdürmekte ve okullarda onun ders kitaplarının yanı sıra metodu da ön planda tutulmaktadır.

---

[58] *M. Efendiyev, S. Ağazade*, Arap Dili (4. sınıflar), Azerbaycan Devlet Tedris-Pedagoji Edebiyyat Yayınevi, Bakü-1961, s.80.

Yüksek Öğretim Ders Kitapları

Yüksek öğrenim için yazılan Arap dili kitapları serisine gelince, yine burada ağırlıklı olarak orta öğretim ders kitaplarının müelliflerini görmekteyiz. Örneğin Elesker Memmedov yüksek öğrenim öğrencileri için toplam dört kitap yazmıştır. Bu kitapların içerikleri birbirlerine yakın olup farklı yıllarda basılmıştır. Ancak içeriklerinde değişiklikler yapılmıştır. Memmedov'un dışında Vasim Memmedeliyev'in de bir gramer kitabı bulunmaktadır. Aşağıda bu kitapları tanıtmaya çalıştık.

Arap Dili (Azerbaycan Üniversitesi Yayınevi, Bakü-1958)

Elesker Memmedov'un Şarkiyat fakültesi öğrencileri için yazdığı bu ders kitabı, eski Sovyetler Birliği'nde büyük yankı uyandırmış ve Azerbaycan dışında Tacikistan ve Özbekistan'da da Arap dili ders kitabı olarak okutulmuştur.[59] Aynı zamanda eser, bu işin meraklıları tarafından incelenmiş ve değişik kitap ve dergilere konu olmuştur. Kitap üç ana bölümden oluşmaktadır:

1. Bölüm: Arap dili ve yazısı hakkında kısa bilgiler
2. Bölüm: Ana Konular
3. Bölüm: Ekler

1.Bölüm: Bu bölümde yazar esas olarak Arap dili, Arap dilinin lehçeleri, tarihi, ait olduğu dil grubu, bu dilde yazılmış eserler vs. hakkında bilgiler vermiştir. Aynı zamanda, Arap alfabesi, fonetik açıklamalar, Arapça yazım kuralları, harfler ve harekelerin yazılışları, transkripsiyon sistemi ve diğer bazı konulara geniş yer

[59] Bkz: Şergşünaslık Fakültesinin Mastıra Pillesi Üzre İlmi Konferansın Tezleri, Azerbaycan Respublikası Tahsil Nazirliyi Bakü Devlet Üniversitesi, Bakü-2001, s.25

ayrılmıştır. Her bir gramer konusundan sonra onunla ilgili alıştırmalar yer almaktadır.

2.Bölüm: Ana konuların yer aldığı bu bölüm 25 dersten ibarettir. Tüm dersler bir sistem dahilinde işlenmiştir. Her bir dersin başında o derse ait sözlükçe verilmiştir. Sonra o dersle ilgili metin, ardından da metinle ilgili gramer kuralları ve açıklamalar verilmiştir.

Gramer kaidelerinin açıklamaları, klasik değil, modern bir üslupla yapılmıştır. Yukarıda da bahsedildiği üzere bu üslup son yıllarda Arapça öğretiminde çok sık kullanılan bir üsluptur.

Her bir dersin sonunda "Alıştırma ve uygulamalar" adı altında, dersle ilgili alıştırmalara yer verilmiştir. Bu alıştırmaların bir kısmı sınıfta öğretmen gözetiminde yapılmak üzere, bir kısmı da ev ödevi olarak verilmiştir.

Yedinci dersten itibaren her derste konuyla ilgili ek bir metin verilmiştir. Bu metinlerin çoğu Arapça kaynaklardan orijinal şekliyle alınmıştır. Bundan amaç öğrenciye yeni verilen konuların daha kolay öğrenilmesini sağlamak ve serbest olarak metin çözme alışkanlıkları kazandırmaktır.

Yazar ayrıca derslerin nasıl işlenmesi gerektiği konusunda da izahatta bulunmuştur. Yazara göre derslerin işleniş şekli şöyledir: İlk önce yeni geçen gramer kaidesi veya kuralı öğretmen tarafından izah edilmeli, sonra konuyla ilgili örnekler verilmelidir. En sonunda da okunan metinde geçen yeni sözcükler çıkartılmalı ve öğrencilere sunulmalıdır. Bütün bunlar yapıldıktan sonra metnin okunmasına, çevirisine ve tahliline geçilmelidir. Ders bittikten sonra da konuyla ilgili alıştırmalar ve ev ödevleri verilmelidir.

Öte yandan bir çok gramer terimi, dersin sözlük kısmında birer birer verilmiş ve anlamları açıklanmıştır.

Sözlük kısmında Arapça bir kelimenin sadece ilgili metinle alakalı anlamı verilmiştir. Ayrıca Arapça'dan Azerice'ye geçmiş olup da aynı anlamda kullanılan kelimeler, "Sözlükler" kısmında verilmemiştir. 20. dersten sonra metinlerdeki yeni kelimeler dersin sonunda değil de kitabın sonundaki genel sözlük kısmında alfabetik sıraya göre verilmiştir. Derste geçen yeni kelimelerin öğrenci tarafından daha iyi öğrenilmesi amacıyla, o ders içinde farklı yerlerde birkaç defa tekrarlanmasına özen gösterilmiştir.

3.Bölüm: Kitabın ekler bölümünde şunlar yer almaktadır:

1. Ek metinler: Burada daha çok Arapça atasözleri, fıkralar, hikayeler ve masallardan örnekler seçilmiştir.
2. Ek metinler içinde geçen yeni kelimeler sözlüğü.
3. 360 kelimelik ek sözlük. Bu sözlükte, hayatın akışı içinde daha sık karşılaşılan kelimelere yer verilmiştir.
4. Arapça-Azerice sözlük: Bu sözlükte tüm derslerde geçen ve halen kullanılmakta olan 2000'e yakın kelime yer almaktadır.
5. Azerice-Arapça sözlük: Bu sözlükte sadece derslerdeki alıştırmalarda ve Azerice'den Arapça'ya çeviri için verilen metinlerde geçmekte olan kelimeler verilmiştir.

Son olarak şunu belirtelim ki, kitaptaki ek metinlerin verilmesinin bir faydası da, öğrencilerin ortaçağ Arap dilcileri, edipleri, şairleri ve onların eserleri hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlamaktır.

Arap Dili (Azertedrisneşr Yayınevi, Bakü-1962)

Elesker Memmedov kitabını yazmadaki amacını şöyle açıklar: "Kitap, Azerbaycan Devlet Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi Arap Dili Bölümü 1. sınıf

öğrencileri için hazırlanmış olan ders programına göre yazılmış olup 408 saatlik ders ünitesi içermektedir."

Kitabın gayesi Arap dili gramerinin ana konularını tanıtmak, Arapça'dan Azerice'ye geçen sözcüklerin yanı sıra 1200'e yakın Arapça söz ve ifadenin öğrenilmesini sağlamak ve Arap dilinde okuma, yazma ve konuşma alışkanlıklarını geliştirmektir.[60] Yani öğrenci, dönem sonunda basit Arapça metinleri sözlük vasıtasıyla okuyup çevirebilmeli ve anlayıp konuşabilmelidir."[61]

Bu kitap, giriş dersleri (fonetik ve alfabe), asıl dersler (on üç dersten oluşur) ve ekleri (okuma metinleri, bazı notlar, Arapça-Azerice ve Azerice-Arapça sözlük) olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır.

Tüm dersler tekbir plana göre düzenlenmiştir. Metinler Arapça kaynaklardan alınmıştır. Bir derste, o derse ait sözlük, metin, gramer konusunun izahı ve açıklaması ve alıştırmalar yer almaktadır. Üçüncü dersten itibaren her derste karşılıklı konuşma (diyalog) metinleri de verilmiştir. Bu da öğrencilerin konuşma alışkanlıklarının gelişmesine yardımcı olmaktadır. Bu kitapta yeni kelimelerin daha iyi öğrenilmesini sağlamak için aynı derste birkaç defa geçmesine özen gösterilmiştir.

Sözlük kısmında sırayla isimler, sayılar, sıfatlar, zamirler, edatlar ve bileşik kelimeler verilmiştir. Sözlükte Azerbaycan diline geçmiş ve anlamı değişmemiş Arapça kelimeler verilmemiştir.

Sonuç olarak bu kitap Azerbaycan'da Arap dilinin gelişmesini sağlamak amacıyla atılan en büyük adımlardan biri sayılmaktadır.

---

[60] Bkz: Şergşünaslık Fakültesinin Mastıra Pillesi Üzre İlmi Konferansın Tezleri, Azerbaycan Respublikası Tahsil Nazirliyi Bakü Devlet Üniversitesi, Bakü-2001, s.25

[61] *Elesker Memmedov*, Arap Dili, Azertedrisneşr, Bakü-1962, s.3

Arap Dili (Maarif Yayınevi, Bakü-1971)

Bu kitap öncekilerden tamamen farklıdır. Girişinde, "Müelliften" başlığıyla yazarın kendi önsözü yer almaktadır. Burada yazar, kitabın içeriği ve derslerin nasıl işlenmesi gerektiği hakkında bazı açıklamalarda bulunmuştur.[62]

Kitap, "Hazırlık dersleri", "Ana dersler" ve "Ekler" olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır.

Giriş: Yazar bu kısımda, Arap yazısı hakkında bilgi vermiş, Arap harflerini sessiz ve sesli (harekeli ve harekesiz) olarak incelemiştir. Ayrıca harflerin telaffuzu ile hece, vurgu ve transkripsiyon konularını işlemiştir.

Ana Dersler**:** Bu bölüm iki kısımdan oluşmaktadır.

1. bölümde on iki ders vardır. Burada Arap harfleri yazılış şekillerine göre gruplara ayrılmış ve derslerin her birinde bir gruba ait harfler verilmiş ve onların telaffuz ve yazılış şekilleri açıklanmıştır. Elesker Memmedov'un tüm kitaplarında görülen ilginç noktalardan biri de, harflerin öğretildiği her derste bir gramer konusuna da yer verilmiş olmasıdır.

2. bölümde on iki ders yer almaktadır: Bu derslerin her birinde bir Arapça metin, metinde geçen yeni kelimeler ve anlamları, üç gramer konusu ve en sonda da alıştırmalar verilmiştir.

Yazarın diğer kitaplarında olduğu gibi burada da Arapça terimler Azerbaycan dilindeki karşılıkları ile verilmiştir. Mesela Türkçe'de kırık (düzensiz) cemi dediğimiz Cem-i Teksire Azerbaycan dilinde "Dahili cemi" denilmektedir. Bu kitapta her bir dersin sonunda birkaç kırık cemi kalıbı ve cemi yapılmış isimlerden örnekler verilmiştir.

---

[62] *Elesker Memmedov*, Arap Dili, Maarif yayınevi, Bakü-1971, s.6

Kitapta fiillere ve onların bablarına ağırlık verildiğini de görmekteyiz. Genel olarak gramer konuları ele alınmış ve örnekle açıklanmıştır Gramer konuları genelde karışık bir şekilde verilmiştir. Bu konular şunlardır:

İzafet, marifelik alameti, munfasıl ve muttasıl zamirler, cümle (isim ve fiil cümlesi), müpteda ve haber, haberin müptedadan öne geçmesi, harf-i cerler, zarf, sıfat, isim (ismin müfred, tesniye ve cemi halleri), fiiller ve babları (fiilerin malum-mechul halleri, ism-i fail, ism-i mef'ul, mastar, ism-i zaman, ism-i mekan, hal, temyiz, münada, soru edatları, atıf harfleri, إن ve benzerleri, düz ve bileşik cümleler, sayılar.

Yazarın bu kitabında ve diğer Arap dili kitaplarında verilen metinler daha çok Sovyet ideolojisine hizmet eden ve bu yönde düşünce aşılayan konulardan oluşmaktadır. Örnek:

لقد مضت حوالى ثلاثة أرباع القرن على إنتصار ثورة أكتوبر الإشتراكية العظمى و ظهور الدولة السوفييتية على سد س مسا حة كوكبنا. و عند أول يوم لظهورها أخذت الإمبريالية فى تنفيذ د سائسها السياسية و مؤامراتها المسلحة ضدها بغية خنقها فى مهدها. أما وليد الثورة أى الإتحاد السوفييتي فمضى ينمو و يتقوى من يوم إلى اخر رغم محاولات الحيلولة [63] .

(Gezegenimizin yüzeyinin altıda biri üzerinde büyük sosyalist ekim devrimi ve Sovyet devletinin ortaya çıkışının üzerinden üç çeyrek yüzyıl (75 yıl) geçmiştir. Ortaya çıkışının ilk gününden itibaren emperyalizm, bu devrimi beşiğinde boğmak için, ona karşı siyasi komplolar ve silahlı eylemler gerçekleştirmeye başlamıştır. Ancak inkılabın çocuğu, yani Sovyetler Birliği, ona karşı yürütülen tüm girişimlere rağmen gün geçtikçe gelişmeye ve güçlenmeye devam etmiştir.)

[63] *Elesker Memmedov*, Arap Dili (5. sınıf), Maarif Yayınevi, Bakü-1988, s.196

Arap Dili (Maarif Yayınevi, Bakü-1998)

Elesker Memmedov'un, Şarkiyat fakültesi 1. ve 2. sınıf öğrencileri için hazırladığı Arap Dili kitabı 1998 yılında Bakü'de basılmıştır. Kitaptaki konuların bazıları, bundan önceki baskılarda yer alan konularla aynı olmakla birlikte bazı değişiklikler de yapılmıştır. Kitap, Giriş, Ana Dersler ve Ekler olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır.[64]

Giriş: Bu bölümde Arap harflerinin yazılışı ve okunuşu, İsim, Sıfat, İsim tamlaması, Sıfat tamlaması, İsim cümlesi, Harf-i Cerler, Soru edatları vb. 12 üniteden oluşmaktadır.

Ana Dersler: Bu bölümde 22 ünite verilmiş ve her bir derste sırayla Arapça bir metin, daha sonra yeni gramer kurallarının izahı ve dersteki konularla ilgili alıştırmalar yer almaktadır. Bu bölümde yer alan gramer kuralları şunlardır: Fiillerin çeşitleri, Zamirler, Fiil ve İsim cümlesi, İzafet, Harf-i Cerlerin kullanımları, Nida harfleri, Sıfatın çeşitleri, Sayılar, İsm-i Tafdil, Sülasi Mücerred Fiillerin babları, Rubâ'i Mücerred fiillerin babları, Kane ve benzerleri, Mastarlar, Kade ve benzerleri, Şart edatları ve Şart cümlesi, İsm-i Mevsullar, Arapça'da saatin söylenişi, Sözlük kullanma kuralları, Aksam-ı Seb'a, Taaccub fiilleri, İsmin tasrifi, çeşitleri ve Zarflar.

Ekler: Bu bölümde, Arap yazısı hakkında bilgiler verilmiş ve arap basınından örnek metinler sunulmuştur. Daha sonra Arap edebiyatından atasözleri, fıkralar ve masallara dair örnekler verilmiştir. Bu bölümün son kısmında ise ev, okul, postane, hastane, çiftçilik, giyim, spor, gıda, ulaşım, turizm

---

[64] Bkz: Şergşünaslık Fakültesinin Mastıra Pillesi Üzre İlmi Konferansın Tezleri, Azerbaycan Respublikası Tahsil Nazirliyi Bakü Devlet Üniversitesi, Bakü-2001, s.26

vs. gibi sosyal alanda sıkça kullanılan kelimelerin yer aldığı Azerice-Arapça sözlük kısmı yer almaktadır.

Arap Dili (Maarif Yayınevi, Bakü-1999)

Bu kitap, Elesker Memmedov'un son eseridir. Bu eserin basımından yaklaşık bir yıl sonra yazar vefat etmiştir.

Kitaptaki örnek cümleler ve metinlerle pratikte en önemli nahiv ve sarf kuralları "Birinci sınıf" seviyesine göre izah edilmiş ve bu düzeyde alıştırmalar verilmiştir.

Memmedov'un bu son eserinin hazırlanış amacı, Arapça öğrenen öğrencilere bine yakın sözcük ezberletmek, öğrencilerin normal Arapça metinleri hatasız okuyabilmelerini sağlamak, sözlük yardımıyla bu metinlerin çevirilerini yapabilmek, Arapça konuşup yazmayı öğrenebilmektir.[65]

Eser, giriş, ana dersler ve ekler olmak üzere kısımdan oluşmaktadır.

Giriş kısmında 13 ders vardır. Bu dersler yazarın diğer kitaplarındaki metoda göre hazırlanmıştır. Giriş kısmında harflerin yazılışı, okunuşu ve bazı gramer kuralları öğretilmektedir. Bu derslerde Arapça metinler verilmemiş, ancak Arapça cümlelerin okunuşları transkripsiyon sisteminde gösterilmiştir.

Ana dersler 12 dersten oluşmakta ve her bir ders bir Arapça metinle başlamaktadır. Sonunda metnin kelimeleri verilmiş, daha sonra 5 veya 6 gramer kuralı örneklerle açıklanmıştır. Sonda da gramer kurallarını pekiştirmek için on beşe yakın alıştırma verilmiştir.

---

[65] *Elesker Memmedov*, Arap Dili (İlahiyat fakültelerinin birinci sınıfları için), Maarif Neşriyyatı, Bakü-1999, s.3; Bkz: Şergşünaslık Fakültesinin Mastıra Pillesi Üzre İlmi Konferansın Tezleri, Azerbaycan Respublikası Tahsil Nazirliyi Bakü Devlet Üniversitesi, Bakü-2001, s.26-27

Ekler kısmında ise, kırık cemi kalıpları ve bu kalıplarda bazı isimlerin cemi halleri verilmiştir. Azerice-Arapça, Arapça-Azerice sözlükleri de ekler kısmının sonunda verilmiştir.

Elesker Memmedov'un bu kitabının önceki kitaplardan farklı yönleri vardır. Eski Arap dili kitaplarındaki metinler daha çok Sovyet ruhunu ve komünizm ideolojisini aşılar nitelikteydi. Bu kitapta bu anlamda hiçbir metine yer verilmemiş, ayet, hadis ve dini içerikli metinler verilmiştir. Örnek:

للإ سلام تاريخ غنى و مجيد. إن نشوؤه و نموه يرجعان إلى قرننا السابع. هذا و عن حق ينسب الفضل الأكبر فى صيرورة هذا الد ين د ينا عالميا إلى محمد بن عبد الله (صلى الله عليه و سلم). لكنها حدثت فى ظروف شاقة للغاية. حيث واجه رسول الله فى كل خطوة و فى كل خطوة ثانية بمقاومة شرسة من قبل الوثنيين و المشركين و المنافقين

(İslamın zengin ve şerefli bir tarihi vardır. Onun büyümesi ve gelişmesi ta yedinci asra dayanmaktadır. Gerçek şu ki, bu dinin yaygın bir din haline gelmesinde en büyük pay Hz. Muhammed b. ABDÜllah'a (s.a.v.) aittir. Ancak bu son derece zor bir ortamda olmuştur. Öyle ki, Rasulullah (s.a.v.) attığı her adımda putperest, müşrik ve munafıkların keskin mukavemeti ile karşılaşmıştır.)[66]

Kitabın başka bir özelliği de gramer konu başlıklarının Arapça'sı ile birlikte Azerice'sini de vermiştir. Mesela:

Şahıs evezlikleri (zamirler)

Uzlaşan Teyini Söz Birleşmesi (sıfat tamlaması)

Azad Tamamlıg[67] (Mef'ul-u Mutlak)

[66] *Elesker Memmedov*, a.g.e.,s.120
[67] *Elesker Memmedov*, a.g.e., s.253.

Arap Dilinin Kısa Kursu (Maarif Yayınevi, Bakü-1988)

Elesker Memmedov'un bu kitabı, Tarih ve Filoloji fakültelerindeki öğrenciler için hazırlanmıştır. Kitap giriş, esas bölüm ve ekler olmakla üç bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümü: Bu bölümde, 12 ders ünitesi yer almakta ve bu derslerde Arap dili hakkında kısa bilgilendirme, Arap alfabesi ve transkripsiyon sistemiyle okunuşları ve harflerin yazılış şekilleri verilmiştir. Aynı zamanda her bir dersin sonunda basit gramer kuralları örneklerle beraber yer almaktadır. Burada, izafet, sıfat tamlaması, harf-i cerler ve İsm-i Mensup gibi bir kısım nahiv kuralları açıklanmıştır.

Esas bölüm: Bu bölümde 17 ders ünitesi olup, derslerde ilk önce Arapça metin, sonra metinde geçen yeni Arapça kelimelerin yer aldığı sözlükçe, daha sonra gramer kuralı ve son olarak da dersteki konuların pekiştirilmesi amacıyla alıştırmalar verilmiştir.

Esas bölümde yer alan gramer konuları şunlardır: isimlerin müfred, tesniye ve cemi şekilleri, fiillerin tasrifleri, zamirler, ism-i işaretler, sayılar (üleştirme sayıları vs.), sıfat tamlaması, sıfatın çeşitleri, fiillerden türemiş isimler, gün ve saatlerin ifade edilmesi, bileşik cümleler, fiillerin babları, كان ve benzerleri, إن ve benzerleri, muzari fiille cezmeden ve nasbeden edatlar, أصبح, من, ما, كان, زال, gibi edatlar ve nakıs fiillerin cümlede farklı kullanış şekilleri, Aksâm-ı Seb'a ve onların mastarları, ism-i fail ve ism-i mef'ulleri. Aynı zamanda bu konular içinde Arapça farklı cümle çeşitleri ve kalıpları da sunulmuştur. Bunlardan, Basit ve Mürekkep cümleler, Şart cümlesi, İ'tiraziye (anti parantez) cümle, Zaman cümlesini gösterebiliriz.

Kitapta, gramer kurallarının izahında, isim, zamir, sayı, sıfat ve ism-i işaretlerin tümü için “Ad gruplu sözler” (İsim grubuna giren kelimeler) ifadesi kullanılmaktadır. Bu ifade tarzını, diğer Arap dili kitaplarında da görmekteyiz.

Gramer konulari Azerbaycan dili gramerine göre açıklanmış ve gramer terimleri, Azerice karşılıklarıyla verilmiştir.

Ekler: Bu bölümde, Arap hat sanatına dair bilgiler, harflerin farklı yazılış şekilleri, hat örnekleri, Arap harfleriyle yazılmış Azerice metinler, hikmetli sözler ve atasözleri yer almaktadır.

Ayrıca kitabın sonunda Arapça-Azerice sözlükçe verilmiştir. Sözlükçede, insan vücudunun parçaları, sosyal hayatta kullanılan eşya isimleri, gıda, giyim, sanayi, siyasi ve iktisadi terimler, ulaşım araçları, spor ve okul gibi alanlarda kullanılan kelimeler verilmiştir.

Klasik Arap Dili Morfolojisinin Esasları (Azerbaycan Devlet Üniversitesi Yayınları, Bakü-1983)

Prof. Dr. Vasim Memmedeliyev’in kaleme aldığı bu kitap, Şarkiyat Fakültesi Arap dili bölümü öğrencileri için hazırlanmıştır Kitap, Arap gramerinin ana unsurlarından biri olan Sarf konularını içermektedir. Kitabın giriş bölümünde, Arap dili ve bu alanda yapılmış çalışmalar hakkında bilgi verilmektedir.

Esas bölümde ise, Sarf konuları ayrı ayrı ele alınmış, fiiller, isimler zamirler tek tek incelenmiştir. Kitapta, fiillerden türemiş isimlere daha çok ağırlık verilmiştir. Bunun yanında fiillerin çekimi, mücerred fiillerin babları, isimlerin tasrifi de geniş bir şekilde işlenmiştir.

Modern Arap Edebi Dilinde Kelime Dizini (BDÜ Yayınları, Bakü-2001)

Malik Garayev'in Rusça kaleme aldığı bu eserin orjinal ismi "Poryadok Slov v Sovremennom Arabskom Literaturnom Yazıke" olup 210 sayfadan oluşmaktadır. Son kısmında Azerice, İngilizce ve Arapça olarak kitabın kısaca özeti verilmiştir. Eserde ele alınanlar her ne kadar nahiv konusunu ilgilendirse de biz bunu Belağat konusuna daha yakın bulduğumuz için bu bölümde ele aldık.

Kitapta, Arap dilindeki *kelime dizinine* geniş yer verilmiş ve fiil ve isim cümlelerindeki cümle öğelerinin dizilişi kuralları ele alınmış, ayrıca cümlelerdeki kelime dizininin pratikte nasıl uygulanacağı gösterilmiştir Garayev burada cümlelerin bir birilerine olan bağlılıklarını ve ilişkilerini göstermekte ve kelime diziniyle ilgili değişik alternatifler sunmaktadır. Yazar, eserinde klasik ve modern Arap dilbilimcilerinin bu konudaki görüşlerine de yer vermiştir.. Ayrıca kitapta, Arapça'daki cümle kalıplarının hemen hemen tümünü kapsayacak şekilde örnekler verilmiştir.[68]

Yukarıda yüksek öğretimde okutulan önemli ders kitapları, muhtevaları ve yazarları verilmiştir. Ortaöğretimde olduğu gibi yüksek öğretime de Elesker Memmedov ağırlığını koymuştur. Burada onun, farklı fakültelerin farklı sınıfları için hazırladığı "Arap Dili" ders kitapları serisini görmekteyiz. Ancak Memmedov'dan sonra gelen Vasim Memmedeliyev'in de bu alanda eserleri bulunmaktadır. Eserlerinden, Memmedeliyev'in daha çok gramer ve edebiyat tarihi alanına kaydığını, eserlerinin yüksek öğretim kurumlarında okutulmakta olduğunu ve eğitimli kişilere hitap ettiğini görmekteyiz. Azerbaycan'da Arap dili gramer çalışmaları şu anda BDÜ Şarkiyat ve İlahiyat Fakültelerince yoğun bir şekilde sürdürülmektedir.

---

[68] *Garayev Malik*, Poryadok Slov v Sovremennom Arabskom Literaturnom Yazıke, İzdatelstvo Bakinskogo Universiteta, Baku-2001, s.184

2. b.) Sözlük Çalışmaları

Arapça sözlük çalışmaları ilk defa İslamî dönemde Kur'an-ı Kerim'e ve hadise bağlı olarak, İslam'ın bu iki temel kaynağını doğru anlama gayretiyle başlamıştır.[69] Bu alanda yapılmış ciddi çalışmalar, İslamiyetten yaklaşık bir buçuk asır sonra başlamış ve bu sahada ilk adımı atan el-Halil b. Ahmed el-Furhûdî (ö:175/791), "Kitâbu'l-'Ayn" adlı sözlük çalışmasını telif etmiştir. O eserinde, lafızları ilk harflerinin mahreçlerinin sırasını göz önüne alarak tertip etmiş ve bu harf dizini ع (') harfiyle başlamakta olup, ismini buradan almaktadır.[70] el-Furhûdî'den sonra sözlük çalışmaları hız kazanmış ve bunların arasından önemli sayılacak olan İbn. Manzur'un (ö: 711/1311) "Lisânu'l-'Arab" adlı sözlüğüdür. O eserini, kelimelerin son harflerini esas alarak tertip etmiştir. Ondan sonra bu alanda çalışmalar yapan Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî (ö: 816/1413) de "el-Kâmûsu'l-Muhît" isimli sözlük çalışmasında el-Fîrûzâbâdî'nin metodunu takip etmiştir.[71] Daha sonra bu alanda eser yazanlardan Cârullah ez-Zemahşerî (ö: 583/1143) ve "Esâsu'l-Belâğa" isimli eseri, Muhammed b. Ebî Bekr er-Râzî (ö: 666/1267) ve "Muhtâru's-Sıhâh" isimli eseri vb. da bu alanda yapılmış önemli çalışmalardandır.[72] Sözlük çalışmalarında en ileri gelenlerden biri de "es-Sıhah" adlı sözlüğün müellifi İsmail b. Hammâd el-Cevherî'dir.[73] Daha sonraki asırlarda yapılmış Arapça sözlük çalışmalarından Luvis Ma'lûf'un "el-Muncid", Mısır Dil Akademisinin hazırladığı "Mu'cemu'l-Vasîṭ" isimli eserleri gösterebiliriz.[74]

---

[69] *Kenan Demirayak-Sadi Çögenli,* Arap Edebiyatında Kaynaklar, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum-1994, s.111.
[70] *Hüseyin Küçükkalay,* Kur'an Dili Arapça, Denizkuşları Matbaası, Konya-1969, s.59
[71] *Kenan Demirayak-Sadi Çögenli,* a.g.e., s.128.
[72] *Kenan Demirayak-Sadi Çögenli,* a.g.e., s.131.
[73] *Hüseyin Küçükkalay,* a.g.e.,s.62-64
[74] *Meral Çörtü*, Arapça Dilbilgisi Sarf, M.Ü.İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul-2001, s.577-578

Azerbaycan'da bu alanla ilgili olarak Arapça-Azerice veya Azerice-Arapça sözlüğü niteliğinde eserler yazılmıştır. Aşağıda inceleyeceğimiz bu eserlerin arasında diyalog içeren eserlerin de bulunduğunu belirtmek isteriz.

Arapça-Azerice Lügat (Maarif Yayınevi, Bakü-1967)

Hasan Zerinezade ve Abbas Zahidi'nin hazırlamış olduğu bu sözlük Azerbaycan'da Arap dili alanında yapılmış en önemli çalışmalardan biri sayılmaktadır. Sözlüğün hazırlanmasında Arapça-Türkçe, Arapça-İngilizce, Arapça-Farsça, Arapça-Fransızca gibi sözlükler, Arapça yayınlanan gazete, dergi, kitap ve Arap dilli radyo yayınları kaynak olarak kullanılmıştır. Hazırlanmasına 1960 yılında başlanmış, 1967 yılında tamamlanmıştır.[75]

Kitabın giriş bölümünde, sözlüğün kullanım kuralları, kısaltmalar, Arap alfabesi, transkripsiyon sistemi, hicri yıl tarihlerinin miladi yıl tarihine çevrilmesine yardımcı olacak verilmiştir.

Sözlüğün ana bölümünde ise 32.000'e yakın sözcük ve 10.000'e yakın ifade yer almaktadır. Kelimelerin Arapça'sı verildikten sonra Azerice'de hangi anlamlara geldiği açıklanmıştır.

Bunu Arapça nasıl demeli (Azerbaycanca-Arapça konuşma kitabı)(Tural Neşriyyatı, Bakü-1993)

Malik Garayev'in yazdığı bu kitap toplam 153 sayfadan oluşmakta ve Arap dili öğrencileri ve Arap ülkelerine seyahat etmek veya orada çalışmak isteyenler için hazırlanmıştır. Kitapta, sosyal hayatta çok rastlanan çarşı, okul,

[75] *H. Zerinezade, A. Zahidi*, Arapça-Azerbaycanca Lügat, Maarif Yayınevi , Bakü-1967, s.18.

hastane, işyeri, tarih, polis, otel, görüşme, gümrük işlemleri vs. gibi konuları kapsayan kelimelerle diyalog türünde cümle kalıpları verilmiştir.[76]

Kitapta, 2000'i aşkın sözcük, ifade ve cümle kalıbı yeralmaktadır. Aynı zamanda Arapça kelimelerin kolay bir şekilde okunabilmesi için her bir sözcük veya cümlenin okunuşu transkripsiyon sistemiyle verilmiştir.

Arapça-Azerbaycanca Konuşma Kitabı (Bakü Üniversitesi Yayınları, Bakü-1993)

Yine Malik Garayev'in hazırlamış olduğu bu kitap 237 sayfa olup, Arap ülkelerinden turist olarak Azerbaycan'a gelen veya burada çalışan Araplar için hazırlanmış bir pratik konuşma el kitabıdır. Kitapta, sosyal hayatla ilgili tanışma, otel, restoran, hava limanı, soru sorma tipleri vs. gibi konuları kapsayan cümle kalıpları ve Arapça-Azerice sözlük yer almaktadır. Kitapta aynı zamanda Azerbaycan diline ait bazı basit gramer kuralları da verilmiştir. Azerice yazısını iyi okuyamayanlar için bu dildeki kelimelerin okunuşları transkripsiyon sisteminde verilmiştir. Örneğin:

Azerice	Okunuşu	Aapça
Açmag[77]	اتشماق	فتح

Kitapta 5000'e yakın sözcük ve cümle kalıbı vardır ve iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde isimler, fiiller, zamirleri, sıfatlar ve sayılar vs. ile

[76] *Garayev Malik*, Bunu Arapça Nece Demeli (Azerbaycanca-Arapça Danışıq Kitabçası), Tural Neşriyyatı, Bakü-1993, s.54-86

[77] *Garayev Malik*, Arapça-Azerbaycanca Danışıq Kitabçası, Bakü Üniversitesi Neşriyyatı, Bakü-1993, s.108

ilgili gramer konuları, ikinci bölümde ise farklı konulara dair karşılıklı konuşmalar verilmiştir.[78]

Azerice-Arapça Sözlük (Elm Yayınevi, Bakü-1972)

Hasan Zerinezade'nin hazırladığı bu sözlükte yaklaşık 44000 sözcük ve ifade yer almakta olup 525 sayfadan oluşmaktadır. Sözlükte fiiller, Salim kök harflerine göre tertiplenmiş ve daha sonra onların farklı bablardaki anlamları verilmiştir. Burada fiillerin sadece mazi ve mastar şekilleri gösterilmiştir. Fiillerden sonra ise onların kök harflerinden alınmış isimler verilmiştir.Kitabın eksik yönü ise, her bir sayfanın en üst kısmında yer alan anahtar harflerin verilmemiş olmasıdır.

Kitapta sözlük bölümünden önce yer alan giriş bölümünde, Arap alfabesi, Kısaltmalar, Giriş, Sözlüğün hazırlanması, kullanış şekli, kaynaklar ve hicri miladi tarihlerin birbirilerine çevriliş tabloları verilmiştir.[79]

Arapça Farsça Kelimeler Sözlüğü (Azerbaycan İlimler Akademisi Yayınevi, Bakü-1966)

B.T. ABDÜllayev, E.E. Orucov ve Yusuf Ziya Şirvani'nin hazırladığı bu kitap, 1036 sayfadan oluşur. İçinde 15.500 sözcük ve 700'e yakın ifade yer almaktadır. Bu sözlüğün hazırlanması amacı, kitabın giriş bölümünde: "Bu sözlük, Azerbaycan edebiyatındaki klasik eserlerinin daha kolay okunmasına yardımcı olmak için yazılmıştır."[80]şeklinde açıklanmıştır. Kitapta, önce sözcüklerin transkripsiyon sistemindeki okunuşları, daha sonra ise bunların Arapça yazılış şekilleri verilmiştir. Örneğin:

---

[78] *Garayev Malik*, a.g.e., s.6
[79] *H. Zerinezade*, Arapça-Azerbaycan'ca Lügat, Elm Yayınevi, Bakü-1972.
[80] *B.T. ABDÜllayev- E.E. Orucov- Y.Z. Şirvani*, Arap ve Fars Sözleri Lüğati, Azerbaycan İlimler Akademiyası Neşriyyatı, Bakü-1966, s.3

Nisyan (نسيان) - unutmak[81]

Feyfa (فيفا) - çöl[82]

Sözlükte, eskiden Azerice'de kullanılmış olup, günümüzde kullanılmayan Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin günümüz Azerice'sindeki karşılıkları verilmiştir. Ayrıca Azerbaycan ve Arap dili alfabeleri tablolar halinde gösterilmiştir.

Arap Menşeli Gohum (Akraba) Sözler Lügati (Maarif Yayınevi, Bakü-1991)

Türkçe karşılığı "Arapça Kökenli Akraba Kelimeler Sözlüğü" olan bu kitapta, Arapça'dan Azerice'ye geçmiş kelimeler incelenmiştir. Arapça kelimelerin Azerice'ye geçmesi, VII-IX. yüzyıllar arasında başlamış olup günümüz Azerice'sinde de dilin büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Kitapta, kelimelerin anlamları açıklanmıştır. Bu çalışmadan amaç, orta ve yüksek öğrenim öğrencilerinin bu gibi kelimelerle karşılaştıkları zaman her hangi bir zorluk çekmemeleridir.

Sözlükteki kelimeler, Azeri alfabesine göre verilmiş ve 18 harf başlığı altında yer almaktadır. A, E, Y harfleriyle başlayan kelimeler, A harfi başlığı ile verilmiştir. Ayrıca Azerice'de olup, Arapça'da bulunmayan harfler sözlükte yer almamıştır. Bazı kelimelerin anlamları yaygın olarak bilindiği için açıklamaları verilmemiştir. (kitap, kalem, şekil vs. gibi) Asıl itibarıyla çoğul şeklinde olup, Azerice'de tekil olarak kullanılan isimler de belirtilmiştir.(örneğin: usul- "asl" kelimesinin çoğul şekli olup, Azerice'de tekil gibi kullanılmaktadır.)

250'den fazla ifade ve 2000'i aşkın sözcüğün yer aldığı kitapta, ayrıca 500'e yakın Arapça kökenli özel isimler ve anlamları verilmiştir. Bu isimler,

---

[81] *B.T. ABDÜllayev- E.E. Orucov- Y.Z. Şirvani*, a.g.e., s.481
[82] *B.T. ABDÜllayev- E.E. Orucov- Y.Z. Şirvani* , a.g.e., s.665

diğerlerinden farklı olarak büyük harflerle gösterilmiştir. Sözlükte yalnız Azerbaycan alfabesi kullanılmıştır. Örnek:

Kelime: Açıklaması:

'Abd Abid, İbadetle meşgul olan; İbadet, namaz, dua;[83]

Azerbaycanca-Arapça Mektep Danışık Kitapçası (Maarif Yayınevi, Bakü-1971)

Türkçe karşılığı "Okullar İçin Azerice-Arapça Konuşma Kitabı" olan bu eser, Elesker Memmedov tarafından Arapça öğrencilerinin bu dili konuşma alışkanlıklarını geliştirmeleri için hazırlanmıştır. Kitap 44 sayfadan oluşmakta olup, karşılıklı görüşmeler, okul, oyun, saat sorma, ev ve işyeri, yeme-içme, gıda, giyim ve hayvanlar gibi değişik konuları kapsayan diyalog ve cümle kalıplarını içermektedir. Arapça cümleler transkripsiyon sistemiyle yazılmış ve hemen yanında Azerice anlamları verilmiştir. Örnek:

Akşamınız hayır (Mese'e-l-hayr) مساء الخير [84]

Şunu da belirtmek gerekir ki, isimlerin çoğulu, fiillerin de şimdiki ve gelecek zaman yapıları, karşılarında parantez içinde verilmiştir. Kitap, aynı zamanda Arap ülkelerine seyahat etmek isteyenler için de yararlı bir kaynaktır.

Muasır Arap Dilinde Türk Menşeli Sözler (Elm Yayınevi, Bakü-1977)

Abbas Zahidi'nin kaleme aldığı ve Türkçe karşılığı "Modern Arap Dilinde Türkçe Kökenli Kelimeler" olan bu eserde, Osmanlılar döneminde Türkçe'den

[83] *Ferhad Elekberov*, Arap Menşeli Gohum Sözler Lugatı, Maarif Yayınevi, Bakü-1991, s.16
[84] *Elesker Memmedov*, Azerbaycanca-Arapça Mektep Danışık Kitapçası, Maarif Yayınevi, Bakü-1971, s.7.

Arapça'ya geçmiş ve arapçalaşmış kelimeler ve bu kelimelerin Arapça'ya geçiş süreci hakkında bilgiler verilmiştir.

Kitabın hazırlanmasında kaynak olarak, Arapça ilmi ve edebi eserler, gazeteler, dergiler ve çeşitli Arapça sözlükler kullanılmıştır. Arapça'ya geçmiş Türkçe kelimelerin aslen Türkçe'ye ait olduğunu kesinleştirmek için Mahmut Kaşgari'nin "Divanu Luğatu't-Turk" ve Şemseddin Sami'nin "Kamusu Turki" adlı eserlerine baş vurulmuştur.[85]

Kitap, üç bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölüm: Bu bölümde, Araplarla Türklerin karşılıklı ilişkilerindeki tarihi süreç incelenmiş, birbirilerinden etkilenmeleri söz konusu edilmiştir. Bu kısımda daha çok sosyal, siyasal ve ekonomik boyut üzerinde durulmuştur.

İkinci bölüm: Arapça'ya geçmiş Türkçe kelimelerin, bu dile geçiş yolları üzerinde durulmuş, Arapça'ya geçtikten sonra fonetik açıdan değişime uğramaları ele alınmıştır.

Üçüncü bölüm: Bu bölümde de, Modern Arapça'da kullanılan Türkçe kökenli kelimeleri kapsayan sözlükçe verilmiştir.[86]

Yukarıda tanıttığımız sözlük çalışmalarının dışında, bu alanda yapılan Zenfira Rüstemova'nın "Irak Türkmenlerinin edebiyatlarında kullandıkları Arapça kökenli kelimeler" , Nigar Bakıhanova'nın "İngilizce-Arapça-Azerice İktisat Terimleri Sözlüğü", "Diplomasi Terimleri Sözlüğü",[87] ve yine Zenfira Rüstemova'nın Laura Orucava ile birlikte hazırladıkları "Azerice-Latince-Rusça-Arapça Tıp Terimleri Sözlüğü" isimli çalışmalarını da burada zikretmek gerekir.[88]

---

[85] *Abbas Zahidi*, Muasır Arap Dilinde Türk Menşeli Sözler, Elm Yayınevi, Bakü-1977, s. 8.
[86] *Abbas Zahidi*, a.g.e.
[87] *Laura Orucova*, a.g.e., s.102
[88] *Laura Orucova*, a.g.e., s.57

Tüm bu çalışmalardan sonra şunu söyleye biliriz ki, Azerbaycan'da Arapça sözlük alanında geniş çalışmalar yapılmıştır. Bunlar daha çok diyalog ve konuşma gibi konulara ağırlık vermekte ve halka yönelik olmaktadır. Burada bir dilden başka bir dile geçmiş kelimeleri bile ele alan çalışmalar olduğuna göre bu alandaki araştırmaların çok geniş bir şekilde yapıldığını söylemek mümkündür. Fakat gerek Arapça-Azerice, gerekse de Azerice-Arapça sözlüklerin, kelime kapsamı itibariyle geniş olmaması bu çalışmaların eksik yönü sayılabilir.

2. c.) Arapça Metin (Şiir ve Nesir) Çalışmaları

Arapça metin çalışmaları nazım ve nesir olmak üzere iki kısımda değerlendirilmiştir. Her iki alanda da Cahiliye devrinden günümüze pek çok çalışma intikal etmiştir. Azerbaycan'da bu çalışmalardan Azerice'ye pek çok çeviriler yapılmış veya aynen alınarak onlardan istifade edilmiştir. Çeviriler daha ziyade hikaye, atasözü, roman ve hikmetli sözler türünde olmuştur. Bazıları şunlardır.

İnsan Ve Kuş (Azerbaycan Devlet Yayınevi, Bakü-1974)

Aida İmanguliyeva ve Malik Garayev'in Arapça'dan Azerice'ye birlikte çevirdikleri hikayeleri ihtiva eden bu kitap 120 sayfadan oluşmaktadır. Kitap ismini, içindeki *Mihail Nuayma'nın* "İnsan ve kuş" isimli hikayesinden almaktadır. Eserin giriş bölümünde, Mısır, Cezayir, Lübnan, Suriye, Irak ve Sudan'daki modern Arap edebiyatı yazarları ve onların edebi çalışmaları hakkında kısaca

bilgiler verilmiştir. Yazarın kanaatine göre Arap edebiyatında *roman,* diğer edebiyat dallarına göre daha çok gelişmiştir.[89]

Kitapta birçok Arap yazarın hikayelerinin Azerice'ye çevrilmiş metinleri verilmiştir. Bunlar: Faruk Munib'in "İbrahim", Hanna Mina'nın "Benim şehrim", Mihail Nuayma'nın "Ku-ku saati", "Umyakubun tavuğu", "İnsan ve kuş", "Buz eriyecek", Suheyl İdris'in "Özgürlük", Fuade Tekerli'nin "Yabancılar", Edmon Sabri'nin "Köpek hırsızı", Mahmut ez-Zahir'in "İsyan", Sahib Cemal'in "Yusuf", Muhammed Dib'in "Hasin Dermek", ABDÜ'l-Mecid b. Haldun'un "Kanlı vadi", ez-Zubeyr Ali'nin "Mükafat", İsmail ABDÜrrahman'ın "Sabahın beklentisinde", ve Bedi Hakkı'nın "Kederli toprak" isimli hikayeleridir. [90]

Maraglı Ahvalatlar Kitabı (Azerbaycan Uşak ve Gençler Edebiyatı Yayınevi, Bakü-1961)

Türkçe karşılığı "İlginç hikayeler kitabı" olan bu eser, aslen Suriyeli olan Ebu'l-Ferec Bar Ebrey'in derlediği yazıların, Adile Ceferova tarafından Arapça'dan Azerice'ye çevrilmiş halidir. Kitapta, eski İran, Yunan, Hint ve Arap filozoflarının hikmetli sözleri ile Müslüman, Yahudi ve Hıristiyan din adamlarından öğütler yer almaktadır. Bundan başka kitapta, zengin, cimri, hırsız ve rüya tabircileri hakkında yazılmış hikayeler de vardır. [91]

Arap Hikayeleri (Azerbaycan Devlet Yayınevi, Bakü-1958)

Bu kitabın aslı da Arapça olup, Şarkiyat fakültesi öğretim görevlileri İsmail Şems, Yusuf Ziya Şirvani, Elesker Memmedov ve Sabit Rahman tarafından

---

[89] *Malik Garayev- Aida İmanguliyeva*, İnsan ve Kuş, Azerbaycan Devlet Yayınevi, Bakü-1974, s.10.
[90] *Malik Garayev- Aida İmanguliyeva*, a.g.e., s.15-111
[91] *Adile Ceferova*, Ebu'l-Ferec Maraglı Ahvalatlar Kitabı, Azerbaycan Uşak ve Gençler Edebiyatı Yayınevi, Bakü-1961, s.5.

Azerice'ye çevrilmiştir.[92] Buradaki hikayelerin ortak özelliği, hepsinde Arap halkının cehalete ve işgalci güçlere karşı verdiği mücadelenin anlatılmış olmasıdır. XX. y.y. başlarında Arap ülkelerinde, emperyalizme karşı başlayan bağımsızlık hareketleri hikayelerin ana konusudur.[93] Kitapta, Mısır asıllı Mahmud Teymur, İsa 'Ubeyd, ABDÜrrahman eş-Şerkavi, Muhammed Sıdki, Yusuf İdris, Muhammed Teymur, Mahmud Bedevi, Suriye-Lübnan asıllı Cübran Halil Cübran, Vasfi Albûni, Muhammed İbrahim Dekrûb, Valeddin ve Irak asıllı Zünnun Eyyub ve Ahmed es-Said'in kaleminden toplam 45 hikaye yer almaktadır.

Bir Mecnun Vardı... Ebu'l-Ferec el-İsfahani (Elm Yayınevi, Bakü-1990)

Bu kitap Nigar Bakıhanova'nın Arapça'dan Azerice'ye çevirmiş olduğu bir nesir çalışmasıdır. Kitapta, Ebu'l-Ferec el-İsfahani'nin "Bir Mecnun Vardı" isimli Arapça eserinin Azerice'ye çevirilmiş hali ve Ebu'l-Ferec el-İsfahani hakkında bilgiler yer almaktadır.[94]

Kur'an-ı Kerim'in Azerbaycan Diline Tercümesi (Kısmet yayınları, Bakü-1992)

Kur'an-ı Kerim'in Azeri türkçesine yapılmış ilk tercümesi sayılan bu kitap Prof. Dr. Vasim Memmedeliyev ve Prof. Dr. Ziya Bünyadov tarafından telif edilmiştir. Kitapta Kur'an-ı Kerim'in Arapça metni bulunmayıp, sadece Azerice'ye tercümesi ve bazı ayetlere yapılmış şerhler yer almaktadır. Kuran'ın Arapça metnini, Azerice'ye Vasim Memmedeliyev çevirmiş , Ziya Bünyadov ise bazı

---

[92] *İsmail Şems-Yusuf Ziya Şirvani-Elesker Memmedov-Sabit Rahman,* Arap Hikayeleri, Azerbaycan Devlet Yayımevi, Bakü-1958, s. 274
[93] *İsmail Şems-Yusuf Ziya Şirvani-Elesker Memmedov-Sabit Rahman,* a.g.e., s.45
[94] *Laura Orucova*, a.g.e., s.72

ayetlere şerhler yapmıştır. Şerhi yapılmış ayetlere özel numara konmuş ve kitabın sonunda bu numaralar altında, ayete yapılmış şerh verilmiştir.

Arapça metnin kitapta verilmemesinin nedeni, bu kitabın istenilen mekana kolayca taşınabilmesi, ona dokunmanın insanlar için kolay olması ve bununla daha çok kişiye ulaşmanın amaçlanmasıdır. Ancak daha sonraki baskıların bazılarında Arapça metnin verildiği de görülmektedir.İlk defa 1992 yılında neşrolunan bu eserin daha sonra yedi baskısı yapılmıştır.

Azerbaycan'daki çeviri çalışmaları o kadar gelişmese de bir kısım Arap hikayeleri ve romanlarının Azerice'ye tercüme edildiğini görmekteyiz. Fakat bunlardan daha önemli olanı Azerbaycan'ın bağımsızlığından sonra yapılmış olan Kur'an-ı Kerim'in Azerice'ye çevirisidir. Bu çeviri gerek ilmi alanda, gerekse de halk içinde büyük sevince neden olmuştur. Bunun için Vasim Memmedeliyev ve Ziya Bünyadov Azerbaycan halkının gönlünde ayrı bir yer edinmişlerdir.

2. d.) Arap Edebiyat Tarihi ve Filoloji Çalışmaları

Arap ve İslam ülkelerinde Arap Edebiyat Tarihi alanında bir çok eser yazılmıştır. Bunların bir kısmı, Arap edebiyatının öncüleri ile şiir ve nesrin ortaya çıkışından itibaren tarihi akışını dönemler halinde (cahiliye, İslamî, Emevî, Abbasî dönemleri ve yeni dönem gibi) kronolojik sıraya göre ele almıştır. Corci Zeydan, Şevki Dayf, Hanna el-Fâhûrî, Hasan ez-Zeyyât, Mustafa Sadık er-Râfî gibi ediplerin eserleri bu türdendir. Bir kısmı da tabakat kitapları olup müelliflerin hayatlarına ve eserlerine yer vermiştir. Ziriklî'nin el-A'lâm, Suyûtî'nin Buğyetu'l-Vu'ât, el-Askalânî'nin ed-Düreru'l-Kâmine ve Seâlibî'nin Yetîmetu'd-Dehr vs. onlardan bazılarıdır.

Bunun yanı sıra fıkhu'l-luğa ve diğer bazı adlarla filoloji alanında da çalışmalar yapılmıştır. İbn. Fâris'in es-Sâhibi fi Fıkhi'l-luğa, Seâlibî'nin Fıkhu'l-luğa ve Sırru'l-Arabiyye, İbn. Cinnî'nin el-Hasâis ve Suyûtî'nin el-Müzhir fi'l-luğa onlardan birkaçıdır.

Azerbaycan'da yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır:

Yeni Arap Edebiyatı Korifeyleri (Elm Yayınevi, Bakü-1991)

Türkçe karşılığı "Yeni Arap Edebiyatı Dahileri" olan bu eser, Aida İmankuliyeva tarafından kaleme alınmış ve burada XIX y.y. sonunda Lübnan'daki sosyal ve siyasi olaylar araştırılmış ve incelenmiştir. Aynı zamanda yazar, edebi faaliyetlerini Kuzey Amerika'da sürdürmüş olan Cübran Halil Cübran, Emin er-Reyhani, ve Mihail Nuayme gibi Arap ediplerinin, doğu ve batı arasındaki edebi ilişkilerin tesisinde ve gelişmesindeki rollerini anlatmaktadır. İmankuliyeva Eserinde, Mehcer edebiyatının öncüleri olan bu şahsiyetlerin edebi faaliyetlerini ve modern Arap edebiyatına yaptıkları katkıları da ele almıştır.

Bunların yanında, yukarıda adı geçen üç edibin, XX y.y. başlarında Kuzey Amerika'da "Suriye-Amerika edebi mektebi" ve Mehcer edebiyatının oluşmasındaki hizmetlerinden de bahsedilmektedir. Bu alanda, "Kalemler Birliği" derneğinin gösterdiği hizmetler de kitapta, uzun uzun anlatılmıştır.[95]

Basra Grammatika Mektebi (Azerbaycan Devlet Üniversitesi Yayınları, Bakü-1983)

Türkçe karşılığı "Basra Gramer Okulu" olan bu eser Vasim Memmedeliyev tarafından yazılmıştır. Eser, yazıldığı tarihten günümüze kadar

[95] *Afak Esedova,* Şark ve Garp, Elm yayınları, Bakü-2004, s.46

üniversitelerin Arap dili bölümlerinde okutula gelmiştir. Kitapta, klasik Arap dili gramerinin oluşum tarihi, Arap gramerinin çekirdeğini oluşturan Basra gramer okulunun önderlerinin hayatları ve ilmi faaliyetleri hakkında geniş bilgi verilmiştir. Ayrıca, Basra gramer okulunun temel özellikleri araştırılmış, başka gramer sistemlerinden farklı ve ortak noktaları ön plana çıkarılmıştır. Kitapta klasik Arap şairleri ve eski Arap kabileleri hakkında da bilgiler verilmiştir.

Memmedeliyev burada, Basra gramer okulunun oluştuğu dönemdeki sosyal, siyasi ve iktisadi durumu da ele almış ve onların, dilin gelişimine yaptığı etkilere dikkat çekmiştir.

Kitap, Arap dili ve Arap edebiyat ile Orta doğu tarihine ışık tutmakta ve bu konuda araştırma yapmak isteyenler için bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Küfe Grammatika Mektebi (Azerbaycan Devlet Üniversitesi Yayınları, Bakü-1988)

Vasim Memmedeliyev'in "Basra Grammatika Mektebi" eserinden sonra kaleme aldığı bu kitap, öncekinin devamı niteliğinde olup lisans ve yüksek lisans öğrencileri için hazırlanmıştır.

Basra ve Küfe gramer okulları arasındaki tartışmalı dil konularının ele alındığı kitapta, tartışmalı 121 dil konusu, büyük Arap alimi el-Enbari'nin (ö:577/1181) "el-İnsaf fi Mesâil'l-Hilaf" adlı kitabı göz önünde bulundurularak açıklanmıştır. el-Enbari'nin olaya bakışı ve konuları nasıl değerlendirdiği de kitapta yer almaktadır. Yazara göre, "el-İnsaf", Basra ve Küfe gramer okullarının teorik iddialarını sistemli bir şekilde ele alan eşsiz bir kaynaktır.[96] Memmedeliyev'in bu eseri, aynı zamanda orta çağlarda var olan düşünce tarzı ve

[96] *Vasim Memmedeliyev*, Küfe Grammatika Mektebi, Azerbaycan Devlet Üniversitesi Yayınları, Bakü-1988, s.4.

tartışma metotlarına da ışık tutmaktadır. Yazar, tartışmalı dil konularını, modern dilcilik anlayışı ile değerlendirmiştir. Ayrıca konular hakkında kendi görüşlerini belirtmemiş, öğrenciye veya okuyucuya bırakmıştır.[97] Kitap, Sovyetler Birliği döneminde bu alanla ilgili hazırlanmış ilk ilmi çalışma sayılmaktadır.

Arap Dilciliği Mündericatı (Maarif Neşriyatı, Bakü-1985)

Vasim Memmedeliyev'in bir diğer eseri olan "Arap Dilciliği Mündericatı"nın Türkçe karşılığı "Arap Filolojisi Fihristi" olup Arap dili ve edebiyatı bölümü lisans öğrencileri için hazırlanmıştır.

Kitapta, Arap dilciliğinin tarihi seyri ve Arap gramer okulları ayrı-ayrı incelenmiştir. Eserde, yedi gramer okulu ele alınmış ve bunlar yedi ayrı bölümde incelenmiştir. Burada, Arap gramer okullarının en tanınmış dilcilerinin hayat ve ilmi faaliyetleri araştırılmış ve bu dilcilerin, Arap dili grameri hakkındaki farklı görüşleri de aktarılmıştır. Kitapta ele alınan dil okulları bunlardır:

1. Basra dil okulu
2. Küfe dil okulu
3. Bağdat dil okulu
4. Endülüs dil okulu
5. Mısır dil okulu
6. Modern Arap dilciliği gramer okulları.

Memmedeliyev, eserinde Arap dilinin XIX-XX. asırlarda Avrupa dillerine yaptığı etkiyi de ele almıştır. Yine eserde, Avrupalı meşhur şarkiyatçılardan

[97] *Vasim Memmedeliyev*, Kufe Grammatika Mektebi, s.5.

sayılan H. Fleyş, J. A. Heyvud ve G. M. Gabuçan'ın araştırmalarına da değinilmiştir.[98]

Arap Filologiyası Meseleleri (Elm neşriyyatı, Bakü, 1979)

Türkçe karşılığı "Arap Filolojisi Sorunları" olan bu kitapta bir çok Azeri Arap dilbilimcisinin, Arap Edebiyat Tarihi ve Arapça Dilbilgisi hakkında yazdığı makaleler yer almaktadır. Kitaptaki ilk makale, Azerbaycan'ın önde gelen Arap dilbilimcisi sayılan Aida İmankuliyeva'nın "Güney Amerika'ya Hicret Etmiş Arap Yazar ve Şairlerinin Edebi Faaliyetleri Hakkında" isimli yazısı olup, Mehcer edebiyatının oluşması konusunda bilgi verilmiştir.[99]

Diğer bir Arap dilbilimcisi olan Miri Kamberov'un yazdığı "XX. Asrın Başlarında Mısır Edebi Eleştirisindeki Tartışmalara Dair Bazı Notlar" adlı makalede ise, XX. y.y. Mısır edebiyatı ele alınmıştır.[100]

Elmira Alizade'nin "Mahmud Tahir Laçin'in Romanları" isimli makalesinde onun romanları incelenmiş ve konulara göre ele alınmıştır.[101]

Başka bir makale ise Vilayet Caferov'un kaleminden "Ma'ruf er-Rusafi'nin Modern Irak Şiirinin Gelişmesindeki Rolü" ismini taşımaktadır.[102]

Kitaptaki diğer makalelerde de Arap edebiyatı ve Arap gramerindeki bazı sorunlu konular ele alınmış ve incelenmiştir.

Yukarıdakilerin dışında, bu alana dair yapılan diğer çalışmalardan bazıları Ziya Bünyadov ve Zenfira Rüstemova'nın birlikte hazırladıkları "Esîru'd-Dîn Muhammed b. Yusuf Ebu'l-Hayyam el-Kırnâtî el-Endelüsî'nin Arapça-Türkçe

---

[98] *Vasim Memmedeliyev*, Arap Dilciliği Mündericatı, Maarif Neşriyatı, Bakü-1985, s. 6.
[99] Arap Filologiyası Meseleleri (3.Baskı), Azerbaycan İlimler Akademisi Yakın ve Orta Şark Halkları Enstitüsü, Elm neşriyyatı, Bakü, 1979, s.16
[100] a.g.e., s.29
[101] a.g.e., s.39
[102] a.g.e., s.56

sözlüğü", Malik Mahmudov'un "Hatip Tebrizi'nin hayatı ve edebi faaliyeti", "Tebriz'den Şam'a Ayakla (Yürüyerek)", "Azerbaycan'lı Arap dilli (Arapça Telif Eden) Şair ve Edipler" ve "Arap Klasik Edebiyatı", Aida İmankuliyeva'nın "Kalemler birliği ve Mihail Nuayme", "Cübran Halil Cübran", Miri Kamberov'un "Hafız İbrahim'in Şiiri", "Arap Edebiyatında Türkler", "Modern Arap Siyasti Lirikası"ve "Arap Edebiyatı Kaynaklarında Türkler", Vilayet Caferov'un "Cemil Sıdkı ez-Zehavi'nin hayatı ve edebi faaliyeti", "Irak'ta Modern Şiir" ve "Zulfukar Ali'nin Kılıcı", Vefa Kuluzade'nin "Modern Mısır Edebiyatında Roman Ekolünün Ortaya Çıkışı", N. Sultanlı'nın "Savaştan sonraki Irak'ın romancılığında yeni gerçekcilik", Y. Azizov'un "Hurremi Harekatının Arap Edebiyatındaki Etkisi" ve "Hurremi harekatının IX y.y. Arap şiirine yansıması", A. Rüstemzade'nin "Tevfik Yusuf Esad, 1930-40'lı yıllar", Nigar Bakıhanova'nın "Ahmed Şevki'nin Tiyatro Yazarlığı", Gövher Bahşeliyeva'nın "Ebu'l-Ferec el-İsfahani'nin el-Ağânî Kitabı ve Klasik Azerbaycan Edebiyatı", "ABDÜ's-Selam el-'Uceyli'nin Hayatı ve Edebi Faaliyeti" ve "Ebu'l-Ferec el-İsfahani. Bir Mecnun vardı", Faik Aliyev'in "Azerbaycan Arap Ediplerinin İlişkileri" ve "Arap ve Azerbaycan Atasözleri" ve son olarak Nigar Musayeva'nın "Nizami Gencevi'nin "Sırlar Hazinesi" adlı eserinde Arapçılık" isimli ilmi çalışmalarını zikredebiliriz.[103]

Azerbaycan'daki Arap Edebiyat Tarihi ve Filoloji alanında yoğunlaşanlardan biri, daha önce geçtiği üzere Vasim Memmedeliyev, biri de Aida İmankuliyeva'dır. Eserlerinden de görüldüğü gibi Vasim Memmedeliyev daha çok klasik Arap Edebiyatı ve Filoloji alanında araştırmalar yapmış ve eserler yazmıştır. Aida İmankuliyeva ise bunun aksine Modern Arap Edebiyatı'na ağırlık vermiş ve bu dönemde yapılmış çalışmaları kendi eserlerinde geniş bir

[103] *Laura Orucova*, Razvitiye Arabskoy Filoloqii v Azerbaydjane, Nurlan yayınev, Bakü-2004, s.52-88

şekilde ele almıştır. Nitekim her iki bilim adamının çalışmaları birbirilerini tamamlamaktadır. Sonuç olarak diyebiliriz ki, bunlar daha çok üniversite öğrencilerinin faydalandığı eserler olup, Azerbaycan bilimine önemli ölçüde katkısı vardır.

II BÖLÜM

XX. YÜZYILDA AZERBAYCAN'DA ARAPÇA ÖĞRETİMİ

Bu bölümde, XX. yüzyılda Azerbaycan'daki Arapça öğretimi üzerinde durduk. Arapça'nın okutulduğu önemli öğretim merkezlerini, okutulan kitapları, Arap dili alanında tanınmış isimleri tanıttık, Azerbaycan ve Türkiye'deki Arapça öğretiminin bir karşılaştırılmasını yaptık.

1. Arapça'nın Okutulduğu Önemli Eğitim Merkezleri

Azerbaycan'daki Arapça öğretiminin tarihi oldukça eskilere dayanmaktadır. İslamiyetin buraya girip yerleşmesiyle Arapça ilgi odağı haline gelmiştir. Azerbaycan'da Arapça eğitimi, XX. asrın başlarına kadar medreselerde verilmekteydi. Bu medreselerde hem İslami ilimler, hem de Arap dili dersleri veriliyordu. Ancak Sovyet Rusya'sının Azerbaycan'ı işgalinden sonra bu

medreseler kapatılmış ve yerine Rus eğitim sistemine uygun okullar açılmıştır. Arapça da, devlet okullarında yabancı dil olarak okutulmaya başlanmıştır.

Arapça, Sovyetler Birliği döneminde, Azerbaycan'daki bazı orta öğretim okulları ile ADÜ Şarkiyat Fakültesinde okutulmakta, Milli İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsünde de bu alanla ilgili araştırmalar yapılmakta idi.[104] Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan'da Arapça öğretimi, BDÜ İlahiyat fakültesi, BDÜ Şarkiyat fakültesi, Kafkas Üniversitesi Şarkiyat fakültesi, Bakü İslam Üniversitesi ile 100'e yakın orta öğretim okullarında yabancı dil olarak okutulmaktadır. Bakü'de, Türkiye'deki bazı özel kuruluşlar tarafından finanse edilen bir de İmam-hatip lisesi faaliyet göstermektedir.

Azerbaycan'daki Arapça öğretimi orta ve yüksek öğretim olmak üzere iki ayrı eğitim kurumunda yürütülmektedir. Biz bu bölümde, bu iki eğitim kurumundaki Arapça öğretimi üzerinde duracağız ve Türkiye'de verilen Arapça eğitimi ile karşılaştıracağız.

1. a.) Ortaöğretimde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları:

Azerbaycan'da Arapça'nın bazı ortaokul ve liselerde yabacı dil dersi olarak okutulduğunu daha önce belirtmiştik. 80'li yıllardan itibaren okullarda Arap dili alanında, Elesker Memmedov'un yazdığı "Arap Dili" kitaplar serisi temel ders kitapları olarak takip edilmektedir. Arap dilinin okutulduğu ortaöğretim okullarının çoğu Bakü'dedir. Az da olsa diğer illerin bazılarında da mevcuttur.

Okullardaki Arapça eğitimi, ortaokuldan lise son sınıfa kadar devam etmektedir. Ayrıca üniversite giriş sınavlarında, İngilizce, Fransızca, Almanca gibi

[104] Azerbaycan Sovet Ensiklopediyası, IV,.216.

yabancı dillerle beraber Arapça'dan da seçmeli yabancı dil deri olarak soru gelmektedir.

Azerbaycan'da Arapça öğretimi ciddi anlamda 1960'larda başlamıştır. O dönemde Arapça, ortaokul 5. sınıftan itibaren yabancı dil olarak okutulmaya başlanmıştır. Ders kitabı olarak da Muhtar Efendizade'nin "Arap Dili", Vagif Aslanov ve İsmail Şemsin birlikte hazırladığı "Arap Dili" kitapları okutulmaktaydı. Daha sonralar, Elesker Memmedov'un orta öğretim için yazdığı "Arap Dili" serisi okutulmaya başlanmıştır. Bu kitaplar ilkokul, orta okul ve liseler için ayrı ayrı hazırlanmıştı. Azerbaycan'ın bağımsızlığından sonra da orta okullarda Memmedov'un kitapları okutulmaya devam etmiştir.

Diğer taraftan yeni açılmış Medreselerde Türkiye'deki Cantaş Yayınlarından olan "el-Kavâidü'l-Arabiyyetü'l-Müyessera", "el-Arabiyyetu lil-Hayat" ve "el-Kıra'atu'l-Arabiyyetu'l-Muyessera" ve "Durusu'l-Luğati'l-Arabiyye" isimli Arapça ders kitapları okutulmaktadır.

1. b.) Yükseköğretimde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları:

Yüksek Öğretimde Arapça öğretimi 1920'li yıllarda başlamıştır. Bu yıllardan itibaren üniversitelerde, P. K. Juze'nin "Arap Edebiyatı", L. Zimni'nin "Arap Seçmelerinden Özetler" ve Muhtar Efendizade'nin "Arap Dilinin Anahtarı" isimli kitapları okutulmaktaydı. 1960'lardan sonra da Elesker Memmedov'un üniversiteler için yazdığı "Arap Dili" kitabı piyasaya çıktı ve üniversitelerde okutulmaya başlandı.[105]

[105] *Elesker Memmedov*, Arap Dili (İlahiyat fakültelerinin 1. sınıfları için), Maarif Neşriyyatı, Bakü-Ankara-1999, s.4; *Elesker Memmedov*, Arap Dili, Azerbaycan Üniversitesi Yayınevi, Bakü-1958, s.3; *Elesker Memmedov*, Arap Dili, Azertedrisneşr, Bakü-1962, s.5; *Elesker Memmedov*, Arap Dili, Maarif Neşriyyatı, Bakü-1971, s.3; *Elesker Memmedov*, Arap Dilinin Kısa Kursu, Maarif Yayınevi, Bakü-1988, s.2

Azerbaycan'ın Sovyetler Birliği'nden ayrılmasından sonra bu ülkede yeni üniversiteler faaliyete geçmiştir. Bu üniversitelerde ve, BDÜ İlahiyat fakültesi, Kafkas Üniversitesi Arap dili ve Edebiyatı Bölümü, Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Arap dili alanında farklı kitaplar okutulmaktadır.

Yukarıda adlarını zikrettiğimiz fakülte, enstitü ve diğer bazı yüksek öğretim kurumları hakkında kısaca bilgi vermeyi daha uygun gördük.

Bakü Devlet Üniversitesi

Bakü Devlet Üniversitesi (kısaca BDÜ) 7 Temmuz 1919'da Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti parlamentosunda alınan bir kararla kurulmuştur. Bu karara göre o dönemde üniversitede Tarih Filoloji, Fizik Matematik, Hukuk ve Tıp fakülteleri faaliyet göstermekteydi.

Şu anda BDÜ'nin 17 fakültesi, 116 anabilim dalı, 1300'e yakın öğretim elemanı ve yaklaşık 13 bin öğrencisi bulunmaktadır. BDÜ'de Arapça, İlahiyat ve Şarkiyat fakültelerinde okutulmaktadır.

Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

BDÜ İlahiyat fakültesi 1992 yılında faaliyete başlamıştır. Fakültenin şimdiki dekanı Vasim Memmedeliyev'dir. Bu fakültenin kurulmasında Azerbaycan Eğitim bakanlığı, Vasim Memmedeliyev ve dönemin Türkiye Diyanet Vakfı Azerbaycan temsilcisi ve eski Diyanet İşleri Başkanı Dr.Tayyar Altıkulaç'ın büyük rolü olmuştur.

Fakülte, ilahiyatçı ve Arapça öğretmeni yetiştirmek üzere kurulmuş olup, eğitim süresi beş yıldır. Burada iki anabilim dalı faaliyet göstermektedir: “Diller Anabilim Dalı” ve “İslam İlimleri Anabilim Dalı”

İslam İlimleri ana bilim dalında fıkıh, siyer, tefsir, hadis gibi dini içerikli dersler okutulmakta ve derslerin büyük çoğunluğu Türkiye’den gelen üniversite hocaları tarafından verilmektedir.

Fakültenin Diller Anabilim Dalında ise, öğrencilere, Arapça, Farsça, Türkçe ve İngilizce dilleri okutulmaktadır. Bu diller arasında Arapça’ya ağırlık verilmektedir.

Bakü Devlet Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi

1919 yılında Bakü Devlet Üniversitesinin (o dönemdeki adı *Azerbaycan Devlet Üniversitesi*) kurulduğu günden itibaren Tarih ve Filoloji fakültesi içinde Şarkiyat bölümü faaliyet göstermektedir. 1922 yılından sonra bu bölüm, Şarkiyat fakültesi olarak faaliyetini devam ettirmiştir. Daha sonraki yıllarda fakülte kapanmış ve 1957 yılında tekrar açılmıştır.

Fakültede önceleri sadece Türkçe ve Farsça okutulmaktaydı. Ancak 1956 senesinden itibaren Arap dili de, ders olarak okutulmaya başlanmıştır. Fakültenin, Mısır, Lübnan, Türkiye, İran, Katar ve Kuveyt gibi birçok orta doğu ülkelerinin üniversiteleri ile yakın ilişkisi vardır. Şarkiyat Fakültesi mezunları, Şark dilleri ve Edebiyatları öğretmeni ve Tercüman olarak çalışabilmekteler.

Fakültedeki Arapça eğitimi, Arap Filolojisi Anabilim Dalı tarafından yürütülmektedir.

Arap Filolojisi Anabilim Dalı: Arap Filolojisi Anabilim Dalı 1957 yılında açılmış olup, lisans öğrencilerine eğitim süresince 1240 saat Arapça dersi, 308 saat Arap

Edebiyatı, 36 saat Arap dili öğretim metotları, 104 saat Arap ülkeleri Tarihi dersine verilmektedir. Ayrıca fakültede yüksek lisans ve doktora eğitimi de verilmektedir.

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ (BAKÜ)

Kafkas Üniversitesi, Türkiye Cumhuriyeti "Çağ Öğretim İşletmeleri Şirketi" tarafından 1993 yılında Bakü'de kurulmuş ve Devlet komisyonunun kararıyla faaliyetine başlamıştır. Üniversitede, Mühendislik, İktisadiyat ve Kamu Yönetimi, Hukuk ve Filoloji fakülteleri faaliyet göstermektedir. Kafkas üniversitesinde, Arapça, üniversitenin Filoloji Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde okutulmaktadır.

Kafkas Üniversitesi Filoloji Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü, 2001-2002 eğitim yılında faaliyete başlamıştır. Bölümün eğitim programı, Azerbaycan ve Türkiye Üniversitelerindeki programlar göz önüne alınarak hazırlanmıştır. Eğitim süresi dört yıl olup bu süre zarfında öğrencilere, Arap dili grameri, Arap kültürü, Arap Edebiyatı, Arap ülkeleri tarihi, Arap lehçeleri, tercümanlık gibi dersler verilmektedir. Kafkas Üniversitesi, burada okuyan öğrencilere, Mısır Üniversitelerindeki dil kurslarına dinleyici olarak katılma imkanını da vermektedir. Arap Dili ve Edebiyatı Bölümünün mezunları, Arap dili öğretmenliği ve Tercümanlık yapabilmekteler.

2. Tanınmış Azeri Arap Dilcileri ve Edebiyatçıları

Azerbaycan'da Arap dilinin gelişmesinde Azeri asıllı bir çok alimin büyük katkısı olmuştur. Daha çok orta çağda yaşamış bu alimler, o dönemde Arapça'ya dair bir çok değerli eser vücuda getirmişlerdir. XX. y.y. dan itibaren Arap dili alanında eserler vermiş Azeri bilim adamları da ortaya çıkmıştır. Aşağıda her iki dönemde Arapça'ya katkı sağlamış Azeri asıllı bilim adamlarından bazılarını incelemeye çalıştık.

2. a.) Tanınmış Orta Çağ Azeri Arap Dilcileri

Azerbaycan, Arapların hakimiyeti altına girdiği yıllarda Arap dilinin etkisi altına da girmiştir. Bu dönemde Azerbaycan'da yaşamış yazar, şair, edip ve filozoflar kendi eserlerini Arap diliyle yazmaya başlamışlardır. Bu alimlerden bazıları bilgilerini artırmak için Arap ülkelerine seyahat ediyorlar, gittikleri yerlerde Arap dilinin inceliklerine vakıf oluyorlar ve aynı zamanda Arapça'nın gelişmesine de katkı sağlıyorlardı.

Bu alimlerin önde gelenlerinden biri el-Berdâî Muhammed b. Zeyd b. Yedehteveyh el-Heysem'dir. Ancak el-Heysem'in eserleri bize kadar gelmemiştir. Bunun dışında Arap dünyasında da tanınan Ebû Zekeriyyâ Yaḥyâ b. Ali b. Muhammed el-Hatîb el-Şeybani (ö:503/1109), Ahmed b. Bekr Ebu'l-Ḳâsim en-Naḥvî, el-Merendî Ebû Muhammed Abdullah b. Naṣr b. 'Abdulaziz, Konya'da Selçukluların sarayında yaşamış olan Ebu'l-Fażl Ḥubeyş b. İbrahim et-Tiflisî

(ö:588/1192), Selmâsi Mes‘ud b. İsmail ez-Zencânî, Mahmud b. Ahmed b. Mahmud Şihâbeddîn, İbnu’l-Merâcî Safîyu’d-dîn el-‘Urmevî el-Kerârî, el-Arranî Mahmud b. Mahmud b. Ali b. Mahmud es-Seḳinânî (ö:734/1333), el-Berdâ’î Sa’du’d-Dîn Sa’dullah, el-Erdebîlî Mir Ebu’l-Fetḥ Muhammed el-‘İrâḳî (ö:853/1449), el-Ḳarabâğî Muhammed et-Tebrizî el-Ḥanefî (ö:900/1495), el-‘Arâmî İbrahim eş-Şekevî, el-Ḳazvinî İbrahim b. ‘Abdurresûl el-Ḥasenî, el-Merâbî Ḥasan b. Ömer b. Ebû Ali, Ebû Bekr Muhammed b. Ali el-Merâğî, İsmail b. Yeysâr (ö: 744/1343), Musa Şehavât(VIII asır.), Ebu’l-‘Abbas el-‘Amâ (VIII asır), Ebû Abdullah Muhammed b. Muslim b. Kuteybe Dineverî (ö: 267/870), Ebu Abdullah el-Muğlasî el-Merâğî, Ebu Abdullah Muhammed b. Bakaveyh Bâkuvî (ö:420/1029), Ömer b. Osman Kencevî (ö: 550/1154), Şehâbeddîn Ebu’l-Ḥafs Ömer Suhreverdî (ö: 631/1234), Taceddîn ‘Urmevî (ö: 653/1255), Mes‘ûd b. İsmail Ebu’l-Fetḥ Selmâsî (ö:629/1231), Cemaleddin Muhammed b. Abdulğanî el-Erdebilî (ö: 647/1249), ‘İzzeddîn Ebu’l-Fażâ’il Abdulvehhâb el-Hazrecî ez-Zencânî (ö: 655/1257), Mahmud b. Ahmed b. Mahmud Şeḥâbeddîn ez-Zencânî (ö: 656/1258), Taşköprüzade ‘İṣâmeddîn Ebu’l-hayr Ahmed b. Mustafa b. Halîl (ö: 968/1560), Mahmud b. Muhammed Ṣafiyyu’d-Dîn el-‘Urmevi el-Karafî (ö: 723/1323) gibi bir çok Azerbaycanlı alimleri burada zikredebiliriz.[106]

Aynı zamanda bu alimlerin, tanınmış önemli eserlere yazdıkları şerhler de mevcuttur. Onlar şerhetme usulünü iyi bir şekilde uygulamışlardır.[107]Orta çağlarda Arap dili alanında öne çıkan Azeri alim Hatîb et-Tebrizî (ö:421/1030). Arap dili sahasında geniş bilgiye sahipti. et-Tebrizî filoloji sahasında daha fazla ilim öğrenmek için dönemin büyük alimi kabul edilen el-Fażl b. Muhammed el-

[106] *Laura Orucova*, a.g.e., s.13-36
[107]*G. Gafgazlı*, Orta Asırlarda Arap Dilciliğinin İnkişafında Azerbaycan Alimlerinin Rolü, Şergşünaslık Fakültesinin Mastıra Pillesi Üzre İlmi Konferansın Tezleri, Azerbaycan Respublikası Tahsil Nazirliyi Bakü Devlet Üniversitesi, Bakü-2001, s. 31

Ḳasabânî'den ders almıştır. Arap dili ve şerhçiliğin en büyük temsilcilerinden biri sayılan et-Tebrizî, XI. asra kadar yazılmış birçok esere de şerh yazmıştır.[108]

2. b.) XX. Yüzyılda Yaşamış Meşhur Azeri Arap Dilcileri

Biz burada, XX yüzyılda Azerbaycan'da yaşamış, Arap dili alanında eserler yazmış ve ilmi çalışmalar yürütmüş önemli şahısların hayatlarına ve edebi faaliyetlerine kısaca yer vermeye çalışacağız.

ELESKER MEMMEDOV

(1919-1999)

Hayatı:

Elesker Memmedov 10 Ekim 1919'da Bakü'nün Keşle köyünde dünyaya gelmiştir. Memmedov, ortaokulu bitirdikten sonra 1933 yılında Neriman Nerimanov Bakü Sanayi Meslek Lisesinin Mekanik bölümüne girmiş, daha sonra, 1937-1941 yılları arasında da Azerbaycan Pedagoji Enstitüsü Alman Dili Bölümünde eğitimini devam ettirmiştir. Okulun son sınıfındayken Bakü Özel Askeri Denizcilik Okulu'nda Alman dili dersleri vermeye başlamıştır. 1941 yılında mezun olmuş ve aynı yıl Sovyetler Birliği ordusunda askere alınmıştır. Dil öğrenme kabiliyeti iyi olması nedeniyle Memmedov, Arapça öğrenimi için Moskova'daki Yabancı Diller Harp Enstitüsüne gönderilmiştir.[109]

---

[108] *A. Nuriyev*, Hatip Tebrizi Görkemli Edebiyatşünas Gibi, Şergşünaslık Fakültesinin Mastıra Pillesi Üzre İlmi Konferansın Tezleri, Azerbaycan Respublikası Tahsil Nazirliyi Bakü Devlet Üniversitesi, Bakü-2001, s. 11

[109] *Könül Yusifova*, Arapşünas Alim Elesker Memmedov'un Ömür Yolu, Bakü Üniversitesinin Haberleri Humanitar İlimler Serisi-2001, Bakü-2001.

1944 yılında enstitüden mezun olan Memmedov tekrar askeri hizmet için Tiflis'e gönderilmiştir. Bundan bir ay sonra Sovyetler Birliği İçişleri Bakanlığının kararıyla Moskova'ya geri çağırılmış ve Dışişleri Bakanlığında faaliyet gösteren ortadoğu bölümünde baş mütercimlik görevine atanmıştır. 1947 yılına kadar burada görev yaptıktan sonra Azerbaycan'a dönmüştür. Azerbaycan Devlet Üniversitesinde (şimdiki BDÜ) yüksek lisans ve doktorasını yaptıktan sonra aynı üniversitede üniversite hocalığına başlamıştır. Elesker Memmedov, 1963 yılından itibaren 29 yıl süreyle Şarkiyat Fakültesi Arap Dili Bölümü Başkanlığı görevini yürütmüştür.

Aynı zamanda o, "Arap Ülkeleri İle Kültürel Ve Dostluk İlişkileri" derneğinin Azerbaycan'daki şubesinin başkan yardımcılığını da yapmıştır Memmedov, 1994 yılında Pedogoji Bilimleri Prfesörlük ünvanını almış, 1999 yılında Bakü'de vefat etmiştir.

Edebi Kişiliği ve Başlıca Eserleri:

Elesker Memmedov bilimsel çalışmalarına faaliyeti Bakü'ye döndükten sonra başlamıştır. O dönemde Azerbaycan'da Arap dili ders kitapları yetersiz olduğu için ilk iş olarak o, ders kitapları yazmayı tercih etmiştir. Çalışmalarında Rus şarkiyatçısı Karlampiy Baranov'un "Uçebnik Arapbskogo Yazıka" (Arap Dili dersleri) adlı eseri ile Alman şarkiyatçısı Ernest Harder'in kitaplardan istifade etmiştir. İlk Arap dili ders kitabını 1958 yılında çıkaran Memmedov, bu kitabında ve daha sonra kaleme aldığı ders kitaplarında Avrupa, Rusya ve Doğu dilleri dil metotlarını kullanmıştır. Bir röportajında Elesker Memmedov yazdığı Arap dili ders kitapları hakkında şunları söyler: "Arap dilini öğrenmemde ve öğretmemde, Almanca'yı bilmemin büyük katkısı olmuştur. Yani Arapça öğretimini, Avrupa'daki

dil öğretim sistemine uyarladım. Bu konuda Azerbaycan'da büyük sıkıntılarla karşılaştım. Beni, medrese usulü öğretim sistemine çekmek istediler. Bu sistemde 15-20 yıl okuyorlar, sonunda bir metin dahi çözemiyorlar. Benim kitabım esas olarak gramer değil, dil öğrenmeye yöneliktir. 1947 yılında Moskova'dan Bakü'ye geldiğim zaman Arapça bilen birkaç kişi vardı. Onlar da sadece Kuran okuyup, anlamını veriyorlardı. Fakat gazete, dergi yazılarını anlayamıyorlardı. Ben Arap dili öğretimini Avrupalılaştırdım. Bu işte de Alman dili bana yardımcı oldu."[110]

Elesker Memmedov sadece Arap dili değil, aynı zamanda Arap folkloru, edebiyatı ve İslam tarihi alanında da ün yapmıştır.[111]

Arap dili gramerine ait ilk makaleleri 1948-53 yılları arasında yayınlanmıştır. Gramere gösterdiği ilgi dolayısıyla doktora tezi "Modern Arap Edebi Dilinde Sade Cümle" isimli çalışması da bu alanla ilgilidir.

Yazarın bilimsel çalışmalarını daha çok Arap dili öğretimi için yazdığı kitaplar oluşturmaktadır. 1950'li yıllardan günümüze kadar Azerbaycan'da orta okul ve üniversitelerde Arap dili öğretimi için, onun yazdığı kitaplar okutulmaktadır.

Memmedov eserlerini, Karlampiy Baranov, N. V. Yuşmanov, A. F. Haşab, B. M. Grandi, A. Krımski, K. V. Ode-Vasileva, A. A. Kovalev, Grigori Şamileviç Şerbetov gibi Rus, Carl Brokkelmann, Ernest Harder gibi Avrupalı ve Reşid eş-Şertûnî gibi doğulu şarkiyatçıların Arap dili alanında yazdıkları eserleri

---

[110] *R. Cümşüdlü*, Arapşünas Alim, Azerbaycan Gazetesi, 4 Mayıs 1990, s.4
[111] *Könül Yusifova*, Arapşünas Alim Elesker Memmedov'un Ömür Yolu, Bakü Üniversitesinin Haberleri Humanitar İlimler Serisi-2001, Bakü-2001, s.28

tahkik ve sentez ederek yazmıştır.[112] Yani ders kitaplarında hem Rus, hem Avrupa, hem de Doğu dilleri dil öğretim usullerini görmek mümkündür.

Elesker Memmedov'un Şarkiyat fakülteleri Fars ve Türk dili bölümleri I-IV. Sınıfları için yazdığı ilk Arap Dili ders kitabı 1958 senesinde 5000 tane basılmıştır. Bu kitap, Azerbaycan'ın yanı sıra Tacikistan, Özbekistan ve diğer bazı Sovyet cumhuriyetlerinde de okutulmuştur.

Memmedov'un en önemli eserleri şunlardır:

1. Arap Dili (1. sınıf), Bakü-1986
2. Arap Dili (2. sınıf), Bakü-1986
3. Arap Dili (3. sınıf), Bakü-1988
4. Arap Dili (4. sınıf), Bakü-1988
5. Arap Dili (5. sınıf), Bakü-1988
6. Arap Dili (6. sınıf), Bakü-1994
7. Arap Dili (7. sınıf), Bakü-1994
8. Arap Dili (8. sınıf), Bakü-1986
9. Arap Dili (9. sınıfl), Bakü-1986
10. Arap Dili (üniversite öğrencileri için), Bakü-1958
11. Arap Dili (üniversite), Bakü-1962
12. Arap Dili (üniversite), Bakü-1971
13. Arap Dili (üniversite), Bakü-1972
14. Arap Dili (üniversite), Bakü-1974
15. Arap Dilinin Kısa Kursu (üniversite), Bakü-1988
16. Arap Dili (üniversite), Bakü-1998
17. Arap Dili (üniversite), Bakü-Ankara, 1999

[112] *Könül Yusifova*, Elesker Memmedov'un Ali Mekteb Derslikleri, Şergşünaslık Fakültesinin Mastıra Pillesi Üzre İlmi Konferansın Tezleri, s.25.

18. Uçebnik Arabskogo Yazıka (Arap Dili Dersleri, Rusça eğitim gören üniversite öğrencileri), Bakü-1980
19. Uçebnik Arabskogo Yazıka (Arap Dili Dersleri, Rusça eğitim gören üniversite öğrencileri), Bakü-1984

GARAYEV MALİK

(1939-….)

Hayatı:

Garayev Malik İbrahim oğlu 1939 yılında Azerbaycan'ın Masallı ilinde doğmuş, 1957 yılında liseyi bitirmiş ve aynı yıl Azerbaycan Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesi Arap Dili Bölümüne girmiştir. 1961 yılında üniversiteyi başarıyla bitirdikten sonra 10 ay süreyle Bağdat Üniversitesine araştırma yapmak üzere gönderilmiştir. Geri döndükten sonra 1963 yılında Azerbaycan Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesi Arap Dili Bölümüne öğretim görevlisi olarak atanmıştır. Garayev halen Azerbaycan Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Diller Bölümü Başkanlığı görevini yürütmektedir.[113]

Edebi Kişiliği ve Başlıca Eserleri:

80'den fazla bilimsel makalesi bulunan Garayev, bunun dışında 1965 yılında basılmış lise 1. 2. ve 3. sınıflar için "Arap Dili" ders kitaplarının da yazarıdır. Malik Garayev'in 1984'te "Irak Diyalekti", 2000 yılında ise "Arap Dilinin Öğretimi" isimli eserleri yayınlanmıştır. 2001 yılında, "Arap Dilinde Kelime Dizini" adlı eseri, 2003 yılında da Azerbaycan'da çalışan Arapların Azerice'yi

[113] BDÜ İlahiyat Fakültesi binasında 2003 yılında yazarın kendisiyle röportaj yapılmıştır

öğrenmeleri için hazırladığı "Azerice-Arapça Konuşma Kitabı" adlı eseri yayınlanmıştır. Garayev'in önemli eserleri şunlardır:

1. "Bunu Arapça nasıl demeli?" (Azerice-Arapça konuşma kitabı)
2. Arapça-Azerice Konuşma Kitabı
3. Modern Arap Edebi Dilinin Tedris Programı
4. Poryadok Slov v Sovremennom Arabskom Literaturnom Yazıke (Modern Arap Edebi Dilinde Kelime Dizini)

VASİM MEMMEDELİYEV

(1942-….)

Hayatı:

Vasim Memmedeli oğlu Memmedeliyev 1942 yılında Bakü'de doğdu. Liseyi bitirdikten sonra 1959 senesinde Azerbaycan Devlet Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi Arap Dili Bölümüne girdi ve 1964 yılında mezun oldu. Lisans eğitimini bitirdikten sonra aynı üniversitenin Arap Dili Bölümünde yüksek lisansa başladı. 1968 yılında yüksek lisansını, 1974 yılında da doktorasını tamamladı. Doktorayı bitirdikten sonra ilmi çalışmalarını devam ettiren Memmedeliyev sırayla, yardımcı doçent, doçent ve son olarak profesörlük payelerini aldı. Bundan sonraki akademik hayatına bir de idarecilik eklemiş ve 1993 yılından beri BDÜ İlahiyat Fakültesi Dekanlığı görevini sürdürmüştür.[114]

Edebi Kişiliği ve Başlıca Eserleri:

[114] BDÜ İlahiyat Fakültesi binasında bizzat yazarın kendisiyle 2003 yılında röportaj yapılmıştır.

Akademik hayatının tümü İlahiyatla ve Şarkiayat arasında geçen Vasim Memmedeliyev'in tüm araştırmaları ve eserleri de bu alanlarla ilgilidir. Çalışmalarının içinde, merhum Ziya Bünyadov'la birlikte hazırladığı Kuran-ı Kerim'in Azerice Meali, Azerbaycan'da büyük yankı uyandırmıştır. Bunun dışında yazarın ayrıca 400'den fazla bilimsel makalesi ve 20 kitabı bulunmaktadır.

Diğer Başlıca Eserleri Şunlardır:

1. Basra Gramer Okulu, Bakü-1983
2. Küfe Gramer Okulu, Bakü-1988
3. Arap Dilciliği, Bakü-1985
4. Arap Edebi Dilinde Fiilin Zaman, Şahıs ve Şekil Kategorileri, Bakü-1992
5. Azerbaycan Dilinin Arap Alfabesiyle İfadesi, Rabat-2000

AİDA İMANKULİYEVA

(1939-1992)

Hayatı:

Aida Nasır kızı İmankuliyeva 10 Ekim 1939'da Bakü'de doğmuş, 1957 yılında liseyi bitirmiş ve aynı yıl Azerbaycan Devlet Üniversitesi Şarkiyat fakültesi Arap filolojisi bölümünü kazanmıştır. Yüksek lisansı 1962 senesinde bitirdikten sonra İmankuliyeva, aynı üniversitenin Orta Doğu Halkları Edebiyat Tarihi Anabilim Dalında araştırmacı olarak çalışmaya başlamıştır. 1966 yılında doktorasını bitiren İmankuliyeva, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsünde göreve başlamış, 1973 yılında da Enstitünün Arap filolojisi bölüm başkanlığı görevine atanmıştır. 1991 yılında atandığı AMEA Şarkiyat Enstitüsü

müdürlüğü görevini hayatının sonuna kadar sürdürmüştür. Aida İmankuliyeva 19 Eylül 1992'de ölmüştür.[115]

Edebi Kişiliği ve Başlıca Eserleri:

Aida İmankuliyeva çalışmalarını, Mehcer edebiyatı ve onun önde gelen temsilcileri olan Cübran Halil Cübran, Mihail Nuayma, İlya Ebû Mâdî gibi yazarların hayat ve edebi faaliyetleri üzerine yoğunlaştırmıştır. Bu konuyla ilgili olarak İmankuliyeva, Mehcer edebiyatının temel özellikleri, klasik Arap edebiyatıyla ortak ve farklı yönleri, Avrupa edebiyatıyla ilişkileri ve genel olarak Arap edebiyatına sağladığı katkıları araştırmış ve incelemiştir. Bu alanda yazdığı ilk ilmi çalışması olan "Mihail Nuayma ve Kalemler Birliği" isimli eserini doktora tezi olarak hazırlamıştır. Yazarın, "Cübran Halil Cübran" adlı eseri ise Bakü'de Elm Yayınevi tarafından 1975 yılında basılmış ve Arap dilcileri tarafından beğeniyle karşılanmıştır.

Uzun çalışmalar sonunda profesörlük tezi olarak hazırladığı "Yeni Arap Edebiyatı Dahileri" isimli eseri ise 1991 yılında yine Elm Yayınevi tarafından basılmıştır. Bu eser de diğeri gibi yankı uyandırmıştır.

Bunların dışında, Aida İmankuliyeva'nın 70'den fazla bilimsel makalesi vardır. Onlardan bazıları dünyanın değişik yerlerindeki ilmi dergilerde yayınlanmıştır.[116]

---

[115] *Afak Esedova,* Şark ve Garp, Elm yayınları, Bakü-2004, s.3-4
[116] *Afak Esedova,* a.g.e., s.70-71

3. Türkiye ve Azerbaycan'da Verilen Arapça Öğretimi, Onların Karşılaştırılması ve Ortaya Çıkan Sonuçlar

Azerbaycan ve Türkiye'deki Arapça öğretiminin karşılaştırmasını yapmadan önce, her iki ülkede bu alanda verilmekte olan Arapça öğretimine kısaca temas etmek gerekir. Gerçi daha önce Azerbaycan'daki Arapça öğretimi ile okutulan kitaplar ve muhtevaları üzerinde geniş bir şekilde durulmuştu. Burada daha çok Türkiye'deki eğitimi ele alıp daha sonra bir karşılaştırma yapmanın uygun olacağını düşündük.

3. a.) Türkiye'deki Arapça Öğretimi:

Türkiye'de Arapça öğretimi, Osmanlı dönemini yakından ilgilendiren bir konudur. Bu nedenle ilk önce Osmanlılardaki Arapça öğretimine kısaca bir göz atalım.

Osmanlı devletinde öğretim dili genelde Arapça idi. Çünkü X. Yüzyıldan itibaren Arapça geniş bir bölgede şimdiki İngilizce'nin oynadığı rolü oynamış, bilim ve düşüncede geleneksel dil niteliğini kazanmıştı. Bu yüzden o günün ilimlerini öğrenmek isteyenler önce Arapça'yı öğrenmek durumunda idiler. Osmanlı medreselerinde ön hazırlıktan sonra yoğun bir şekilde Arapça öğretimi geçilirdi.

Arapça'da ilk önce, bu dilin temeli kabul edilen Sarf ve Nahiv (Gramer) konuları öğretilirdi. Bunlar içinde de önce Sarftan başlanırdı. Bu alanda Emsile, Bina, Maksud, İzzi ve Merah gibi klasik Arapça dilbilgisi kitapları okutulurdu. Sarf ilminin öğretimi genelde ezbere dayanırdı. Dersler sınıf geçme esasına göre değil, kitap geçme esasına göre verilirdi. Derste öğrenciler "U" veya "O" şeklinde

halka oluşturur ve başta hoca otururdu. Ders esnasında Arapça'ya ait belli bir kitap takip edilirdi. Dolayısıyla öğrenciler sınıf arkadaşlığı değil, kitap arkadaşlığı kurarlardı.[117]

Günümüz Türkiye'sinde ise kitaplar, sınıflar ve sınavlar öğrencilerin seviyelerine ve durumlarına göre belirlenmektedir. Arapça eğitimi esas olarak Türkiye'de İmam-Hatip liseleri, İlahiyat fakülteleri ve Edebiyat fakültelerinin Arap dili ve Edebiyatı bölümlerinde okutulmaktadır.

İmam-Hatip liselerinde Arapça öğretimi değişik sınıflarda ve saatlerde verilmektedir. Bu konudaki müfredatı Milli Eğitim Bakanlığı belirler. Örneğin 6. 7. ve 8. sınıflar için bakanlığın belirlediği müfredat şöyledir.

6. sınıfta basit gramer kuralları öğretilir. (harfler ,kelime çeşitleri, isim ve fiil cümleleri, harfi cerler, ismin halleri, marife-nekre, sıfat ve isim tamlamaları, zamanlarına göre fiil çekimleri ve belli yere kadar sayılar (örneğin 20'ye kadar).

7. sınıfta onlardan biraz daha ağır kurallara yer verilir. (Fiil, fail, mef'ul, mücerred-mezid, lazım-müteaddi, malum-mechul fiiller, zamirler ve çeşitleri, ismi tafdil , sıfatı müşebbehe, zaman ve mekan isimleri, ismi-mensup ve ism-i alet... gibi).

8. sınfta kurallar biraz daha detaylandırılır. Örneğin harfi cerler daha geniş bir şekilde, edatlar (soru ve şart gibi), inne ve benzerleri, kane ve benzerleri, te'kid lamı ve nunları, mef'ullerin çeşitleri, murab ve mebniler, İ'rab alametleri, merfu, mansub, meczum ve mecrurlar.

Ayrıca, dersler Arapça kısa parçaların eşliğinde işlenir, bol örnek verilir, alıştırmalar yapılır ve öğrenci ev ödevi ile sorumlu tutulur. Gramer kuralları yer-yer Türkçe kurallarla karşılaştırılarak işlenir, ancak terimlerin isimleri korunur. [118]

---

[117] Ömer Özyılmaz, Osmanlı Medreselerinde Eğitim Programları, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara-2002, s.107-110

Üniversitelerin İlahiyat fakültelerindeki Arapça öğretimine gelince, burada biz örnek olarak Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin Arapça programını aldık. İlahiyat fakültesi 1. sınıfta Arapça dersi haftada 9 saat, 2. sınıfta 4 saat, 3. sınıftaysa 2 saattir. 4.sınıfta Arapça dersi programa konulmamıştır.[119]

İlahiyat fakülteleri 1. 2. sınıf güz dönemlerinde Arap dilinin temel gramer kaideleri öğretilmektedir. 3. sınıfın güz ve bahar dönemlerinde klasik ve modern Arapça metinler okutulur, çözümleme ve anlama çalışmaları yapılır.[120]

Bu araştırmamızda şunu da tespit ettik: Türkiye'de yazılmış ve okutulmakta olan Arapça gramer kitapları Arap dilinin orijinaline uygun bir şekilde hazırlanmıştır. Yani Arapça gramer kitapları esas alınarak yazılmıştır. Gramer kitaplarında Arapça'nın temelini oluşturan Sarf ve Nahiv ayrı olarak işlenmiştir. Yani bazı kitaplar sadece Sarf, bazıları ise sadece Nahiv konularını kapsamaktadır.

Kitapların bu şekilde yazılması, Türkiye'deki İmam-Hatip liseleri, İlahiyat fakülteleri ve Arap dili ve Edebiyatı Bölümlerindeki öğretim programlarına da yansımıştır. Türkiye'de Arapça, Arap dili gramer terimleriyle ve Arap dili kaidelerine göre okutulmaktadır. Bunun hem negatif, hem de pozitif taraflarının olduğu kanaatindeyiz. Olumsuz yanı şudur: Örenciler,daha önce hiç karşılaşmadıkları bazı gramer konularını öğrenirken ilk defa duydukları terimleri kullandıklarından konuları kavramakta güçlük çekmektedirler. İyi tarafı da şudur: Her dil kendi gramer terimleriyle öğrenilir. Dilin grameri aynı zamanda o dilin felsefesi ve mantığıdır. Arap dili Arap mantığıyla değil de Türk mantığıyla

---

[118] Mustafa Öcal, İmam-Hatip Liseleri ve İlköğretim Okulları, Ensar Neşriyyat, İstanbul-1994, s.44.
[119] İlahiyat Fakülteleri Öğretmen Yetiştirme ve Lisans Programları, Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı, Ankara-1998, s.47-50
[120] İlahiyat Fakülteleri Öğretmen Yetiştirme ve Lisans Programları, s.57-67

öğrenilirse bununla belli bir yere kadar gidilebilir, yani tam hedefe ulaşılamaz. Onun için dillerin kendi yöntemleriyle öğretilmesi daha mantıklıdır.

3. b.) Azerbaycan'daki Arapça Öğretimi:

Bu konuyla ilgili daha önceki bölümlerde biraz bilgi verilmişti. Örneğin orta ve yüksek öğretimde okutulan kitaplar ve muhtevaları gibi.

Azerbaycan'daki Arapça öğretimine baktığımızda Arapçanın ortaokullarda, İlahiyat fakültelerinde, Şarkiyat Enstitüsünde ve yabancı dil eğitimi veren Fakültelerde öğretildiğini görürüz. Azeri Arapçacıların çoğu Arapça'ya dair eserleri kaleme alırken genelde aynı metodu takip etmişlerdir. Bu da bir yerde Arap dilinin sadeleştirilip Azerbaycan dili gramerine uyarlanarak öğretilmesi şeklindedir. Yani Arap dili grameri öğretilirken Azerbaycan dili gramerindeki karşılığının gösterilmesine önem verilmiştir. Kitaplardaki bu metot, öğretim sistemlerine de yansımıştır. Okullarda Arapça sarf-nahiv ayrı değil, Azerbaycan dili gramerine uyarlanmış bir şekilde ve karışık olarak okutulmaktadır.

Azerbaycan'da modern Arapça, Elesker Memmedov'un geliştirdiği yeni metotla öğretilmeye başlanmıştır. Bu metot, modern dil öğretim metodu olup bu konudaki ihtiyaçları karşılayacak niteliktedir. Azerbaycan, Arapça eğitimi veren önemli merkezlere sahiptir. Kısa zamanda Arap dilinin temel gramer konuları öğrencilere öğretilmekte ve bu zaman zarfında öğrenciler Arapça konuşma becerileri de kazanabilmektedirler.

Azerbaycan'da ortaokullarda yabancı dil olarak okutulan Arapça dersleri Elesker Memmedov'un orta okullar için hazırladığı kitaplar ekseninde yürütülmekte ve ders programları da bu kitaplara göre hazırlanmaktadır. Onun yazdığı kitaplarda transkripsiyon sistemi çok kullanılmış, Azerice'den Arapça'ya

çevrilmek üzere cümle ve metinlerden oluşan parçalar verilmiştir. Bazen öğrenciler bu kitapların ağırlığından yakınsalar da zamanla alışmaktadırlar.

Azerbaycan yüksek öğretimindeki Arapça öğretimini incelerken de BDÜ Şarkiyat Fakültesi Arap dili programını ele aldık. Bu program Elesker Memmedov tarafından hazırlanmış ve 1963 yılından itibaren üniversitede uygulamaya konulmuştur. Program, Şarkiyat Fakültesi genel eğitim programına uygun olarak fakültenin Arap dili bölümü için hazırlanmıştır. Fakültede Arap dili dersleri, tüm öğretim süresince toplam 1450 saat olarak belirlenmiş ve bu saatlerden 900'ü pratik, 550'si teorik derslere ayrılmıştır.[121]

Genel olarak baktığımızda ise, bu program; Arap dilinin teorik bilgileri olan Fonetik, Sarf, Nahiv ve Leksikoloji (dilbilim) dallarını geniş bir şekilde kapsamaktadır. Programın giriş kısmında ise Arap dili hakkında genel bilgi verilmekte, Arap alfabesi, harflerin okunuşları ve transkripsiyon sistemi yer almaktadır.

Programın sınıf ve sömestrlere göre bölünmesine gelince; burada metot olarak bilinenden bilinmeyene, kolaydan zora doğru konuları öğretmeye dayalı bir yol izlenmiştir. Teorik bilgiler sömestrlere göre Fonetik, Sarf, Nahiv ve Leksikoloji bölümleri altında verilmiştir. Her bir konunun saat miktarı ve sınav zamanında talep edilen bilgiler ayrı ayrı gösterilmiştir.

Arap dili programı, öğrencilerin şu noktalara erişmelerini hedeflemektedir.

1. **8000'e yakın Arapça kelime ve ifade kalıbı öğrenebilmek**
2. **İstenilen Arapça bir metni gramer ve fonetik açıdan doğu bir şekilde okuyabilmek**

---

[121] *Elesker Memmedov- İsmail Şems*, Muasır Arap Edebi Dili Programı, Azerbaycan Devlet Üniversitesi Yayınları, Bakü-1963, s.2.

3. **Arap dilinden Azerice'ye, Azerice'den Arap diline serbest bir şekilde tercüme yapabilme becerisini kazanmak**
4. **Arapça yazıyı serbest ve düzgün bir şekilde yazabilmek**
5. **Arapça konuşmaları anlamak ve Arapça konuşma becerilerini kazanabilmek.**

BDÜ İlahiyat Fakültesindeki Arapça eğitimine gelince; bu fakültenin Arap dili ders programını Malik Garayev hazırlamış ve 2000 yılından itibaren uygulamaya konulmuştur.Şu anda İlahiyat Fakültesinin eğitim süresinin beş yıl olması hasebiyle bu program da beş yılı kapsamaktadır. Programın amacı, öğrencilere Arap dili gramerinin temel kurallarını öğretmek, Arap dilinden Azerice'ye çeviri yapabilme ve Arapça konuşma alışkanlıklarını verebilmektir.[122]

Programda, beş yıla yayılarak okutulacak olan derslerin genel tablosu konularına göre ayrılarak verilmiştir. Programda sırasıyla şu konular yer almaktadır:

1. **Arap dili hakkında genel bilgiler**
2. **Arap Alfabesi**
3. **Morfoloji**
4. **Sentaks**

Programa göre takip edilecek metot, konuların kolaydan zora doğru verilmesi ve gramer konularının izahı Azerbaycan dili grameriyle karşılaştırılmalı bir şekilde gösterilmiştir.

[122] *Garayev Malik*, Muasır Arap Edebi Dilinin Tedris Programı, s.3

Azerbaycan'da orta okullarda yabancı dil olarak okutulan Arapça dersleri Elesker Memmedov'un orta ve yüksek öğretim için hazırladığı kitaplar ekseninde yapıldığı için ders programları da bu kitaplara göre hazırlanmıştır.[123] Memmedov'un yazdığı kitaplarda transkripsiyon sistemi çok kullanılmış ve kitaplardaki alıştırmaların önemli bir kısmını, Azerice'den Arapça'ya çevrilmek üzere verilen cümle ve metinler oluşturmaktadır. Bunun nedeni de, yukarıda belirtildiği gibi, kısa zamanda öğrencilerin konuşma ve anlama yeteneği kazana bilmelerini sağlamaktır.

3. c.) Karşılaştırma ve Ortaya Çıkan Sonuçlar

İki ülkedeki Arapça eğitim sisteminin, bu ülkelerde hazırlanan Arapça ders kitapları ile yakından ilgisi vardır. Bunun için, Azerbaycan ve Türkiye'de hazırlanmış Arapça dilbilgisi kitaplarını karşılaştırmak istedik. Türkiye'de yüksek öğrenim kurumlarında Arapça ders kitabı olarak okutulan eserlerde, Arap dili grameri, Morfoloji ve Sentaks (Sarf ve Nahiv) olarak ayrı ayrı kitaplarda veya bir kitapta iki ayrı bölüm halinde ele alınmaktadır. Bu kitaplardan birine örnek olarak Mehmet Maksudoğlu'nun "Arapça Dilbilgisi" kitabına baktığımızda Arap dili gramerinin, iki bölümde ele alındığını görürüz. Bunlar, Morfoloji ve Sentakstır. Örneğin, Sentaks bölümünde, nakıs fiillerden olan "Kane ve benzerleri", aynı adla anılan konu başlığı altında verilmiştir. Burada, konunun içine aldığı tüm fiiller ve görevleri açıklanmıştır.[124] Bu metodu, Türkiye'de Arapça alanında okutulan diğer bazı kitaplarda da görebiliriz.[125]

---

[123] bkz: Şergşünaslık Fakültesinin Mastıra Pillesi Üzre İlmi Konferansın Tezleri, s.24-27
[124] *Mehmet Maksudoğlu*, Arapça Dilbilgisi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul-1992, s.246
[125] bkz: *Meral Çörtü*, Arapça Dilbilgisi Nahiv, M.Ü.İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul-1998 s.139

Ancak Azerbaycan'da Arapça ders kitabı olarak okutulan Elesker Memmedov'un "Arap Dili" isimli kitap serisinde durum farklıdır. Bu kitaplarda Arap dili gramerinin Morfoloji ve Sentaks bölümleri, bir birilerinden ayrılarak incelenmemiş ve karışık bir şekilde metinler ve alıştırmalar eşliğinde ele alınmıştır. Örneğin, Memmedov'un 1999 yılı baskısı olan "Arap Dili" kitabında, yukarıda örnek olarak gösterdiğimiz nakıs fiiller olan "Kane ve benzerleri", aynı konu başlığı altında ve toplu bir şekilde verilmemiştir. Bu nakıs fiillerden olan ليس , kitabın dördüncü dersinde "İnkarın ليس ile İfadesi" başlığı altında verilmiştir.[126] Yedinci derste ise, " كان ve زال fiillerinin yardımcı fiil olarak işlevleri" başlığı altında bu fiillerin işlevleri ve kullanım şekilleri açıklanmıştır.[127]

Türkiye'deki Arapçacılar tarafından kaleme alınmış Arapça kitaplarda, konular, İsimler, Fiiller, Harfler, Mansublar, Mecrurlar, Merfular, Meczumlar gibi başlıklar altında verilmiş, ancak bunu Memmedov'un kitaplarında göremeyiz. Memmedov'un bu metodu, öğrencilerin, konuları bir bütün halinde öğrenmelerinde zorluk çıkarmaktadır.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Her ne kadar metotlar farklı da olsa günümüzde her iki ülkede de Arapça öğretimi ikinci plana itilmiş ve gereken ilgi gösterilmemiştir. Çünkü her iki ülkede Batı dilleri rağbet görmekte ve o dillerin öğretimine daha fazla ilgi gösterilmektedir.

---

[126] *Elesker Memmedov*, Arap Dili Dili (İlahiyat fakültesi 1. sınıf) , s.204
[127] *Elesker Memmedov*, a.g.e., s.204

SONUÇ

Yetmiş yıl süreyle Sovyetler Birliği yönetiminde kalan Azerbaycan'da, bu zaman zarfında Arap dili öğretimi büyük ölçüde yaygınlaşmış ve yüksek öğretim kurumlarında öğrenciler tarafından en çok tercih edilen bölümlerden biri olmuştur. Bunun esas nedeni Sovyetler Birliği'nin Arap ülkeleriyle kurduğu siyasi ve sosyal ilişkiler idi. Sovyetler Birliği döneminde gerek resmi, gerekse gayri resmi olarak Arap ülkelerine gönderilecek çok sayıda elemana ihtiyaç duyulması nedeniyle Arapça öğretimi veren birçok okul açıldı. Bu okulların yaygınlaşmasında ve gelişmesinde Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti ana merkez oldu. Bunda en büyük etken, halkının Müslüman olması, Müslüman ülkelere (Türkiye, İran gibi) komşu olması ve insanlarının yabancı dile olan ilgisi ve merakı idi. Azerbaycan bu alanda en parlak dönemini Sovyetler Birliği zamanında yaşamıştır. XX. yüzyılda Azerbaycan'daki Arap dili çalışmalarının tarihi seyrine baktığımızda bunun, Sovyetler Birliği döneminden önce yeterli olmadığını, Sovyetler Birliği döneminde geliştiğini ve Azerbaycan'ın bağımsızlığıyla tekrar inişe geçtiğini görürüz. Nitekim günümüz Azerbaycan'ında Arap diline olan ilgi azalmış ve daha çok Avrupa dilleri tercih edilir hale gelmiştir.

Çalışmamızın değişik bölümlerinde verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere son dönemlerde Azerbaycan'da Arapça öğretiminin temelini Elesker Memmedov atmış, adeta bir kuruculuk ve koordinatörlük görevi üstlenmiştir. Günümüzde bile hala orta ve yüksek öğretimde onun hazırlamış olduğu ders kitapları serisi takip edilmekte, müfredat ve program bunlara göre hazırlanmaktadır. Memmedov'un dışında, Aida İmankuliyeva, Malik Garayev, Muhtar Efendizade ve Vasim Memmedeliyev de bu alana katkıda bulunmuşlardır.

Tezimizin son kısmında Azerbaycan ve Türkiye'de yürütülmekte olan Arapça öğretim metotlarının bir karşılaştırmasını yaptık. Bu alanda iki ülke arasında önemli bir farklılığın bulunmadığını tespit ettik. Türkiye'deki Arapça öğretimi, ortaöğretim kurumlarından sadece İmam-Hatip Liselerinde, yüksek öğretim kurumlarında ise İlahiyat fakülteleri ve Edebiyat / Fen-Edebiyat fakültelerinin Doğu Dilleri ve Edebiyatları bölümlerinde verilmektedir. Azerbaycan'da, Türkiye'den farklı olarak ortaöğretimde İngilizce, Fransızca ve Almanca gibi yabancı dil dersi şeklinde, yükseköğretimde ise Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat ve Şarkiyat fakülteleri ile Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü'nde verilmektedir. Bir başka farklılık ise, Türkiye'de hazırlanmış olan Arap dili ders kitaplarında gramer ıstılahları korunmuş ve Arapça mantıkla yazılarak öğrencilerin daha kolay anlamaları sağlanmıştır. Ancak Azerbaycan'da Arap dili kitapları Azerbaycan dili grameri ekseninde hazırlanmış ve terimlerin çoğu Azerice'ye tercüme edilmiştir.

Çalışmamızın esas gayesi, Azerbaycan'daki Arap dili çalışmaları ile daha önceleri verilmiş ve halen verilmekte olan Arapça öğretimini gün yüzüne çıkarmak ve bu alanla ilgileri olanların istifadelerine sunmaktır. Az da olsa maksat hasıl olduysa kendimizi bahtiyar addederiz.

KAYNAKLAR

ABDULLAYEV, *B.T. - Orucov, E. E., Şirvani- Yusuf Ziya,*

- Arap ve Fars Sözleri Lüğati, Azerbaycan İlimler Akademiyası Neşriyyatı, Bakü-1966.

AĞAZADE, *Anar*,

- Elesker Memmedov'un Hayatı ve Yaradıcılığı (Bitirme Tezi), Bakü-2002.

Arap Filologiyası Meseleleri (3.Baskı), Azerbaycan İlimler Akademisi Yakın ve Orta Şark Halkları Enstitüsü, Elm neşriyyatı, Bakü, 1979.

ASLANOV, *Vagif - Şems*, *İsmail,*

- Arap Dili (6. sınıf), Azerbaycan Devlet Tedris-Pedagoji Edebiyyat Yayınevi, Bakü-1962.

BAKİHANOV*, Abbaskulu - Alizade*, *Ağa*,

- Gülistan-i İirem, Elm Yayınevi, Bakü-1970.

BÜNYADOV*, Ziya - Memmedeliyev, Vasim,*

- Kuran-ı Kerim'in Azerbaycan Diline Tercümesi, Kısmet yayınları, Bakü-1992.

BÜNYADOV, *Ziya - Yusifov*, *Yusif*,

- Azerbaycan Tarihi (2 cilt), Azerbaycan Devlet Yayınevi, Bakü-1994.

BÜNYADOV, *Ziya - Şerifli, Memmedali,*

- X. Asrın İkinci Yarısı XI Asırlarda Azerbaycan Feodal Devletleri, Elm yayınevi, Bakü-1978.

CEFEROVA, *Adile,*

- Ebu'l-Ferec Maraglı Ahvalatlar Kitabı, Azerbaycan Uşak ve Gençler Edebiyatı Yayınevi, Bakü-1961.

CELAL, *Mir - Hüseyinov*, *F.C.*,

- XX. Asır Azerbaycan Edebiyatı, Maarif Neşriyyatı, Bakü-1974.

CÜMŞÜDLÜ, *R.*,

- Arapşünas Alim, Azerbaycan Gazetesi, 4 Mayıs 1990.

ÇÖRTÜ*, Meral*,

- Arapça Dilbilgisi Nahiv, M.Ü.İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul-1998.

- Arapça Dilbilgisi Sarf, M.Ü.İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul-2001.

Diyanet (aylık dergi), No-153, Diyanet Vakfı Yayınları, Eylül-2003.

DEMİRAYAK, *Kenan - Çögenli Sadi,*

- Arap Edebiyatında Kaynaklar, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum-1994.

EFENDİYEV, *M.,*

- Arap dili (5. sınıf), Azerbaycan Tedris-Pedogoji Edebiyyat Yayınevi, Bakü-1962.

EFENDİYEV, *M.- Ağazade*, *S.,*

- Arap Dili (4. sınıf), Azerbaycan Devlet Tedris-Pedagoji Edebiyyat Yayınevi, Bakü-1961.

EFENDİZADE, *Muhtar*,

- Arap Dili (5-7. sınıf), Azerbaycan Devlet Yayınevi, Bakü-1959.

ELEKBEROV, *Ferhad,*

- Arap Menşeli Gohum Sözler Lugatı, Maarif Yayınevi, Bakü-1991.

ESEDOVA, *Afak,*

- Şark ve Garp, Elm yayınları, Bakü-2004.

eS-SE'ALİBİ, *Ebu Mansur*,

- Yetimetu'd-Dehr (4 cilt), Daru'l-Kutubu'l-'İlmiyye, Beyrut-1979.

GAFGAZLI, *G.,*

- Orta Asırlarda Arap Dilciliğinin İnkişafında Azerbaycan Alimlerinin Rolü, Şarkşunaslık Fakültesinin Mastıra Pillesi Üzre İlmi Konferansın Tezleri, Azerbaycan Respublikası Tahsil Nazirliyi Bakü Devlet Üniversitesi, Bakü-2001.

GARAYEV, *Malik,*

- Bunu Arapça Nece Demeli, Tural Neşriyyatı, Bakü-1993.

- Muasır Arap Edebi Dilinin Tedris Programı, Bakü Üniversitesi Neşriyyatı, Bakü-2000.

- Poryadok Slov v Sovremennom Arabskom Literaturnom Yazıke, İzdatelstvo Bakinskogo Universiteta, Baku-2001.

- Arapça-Azerbaycanca Danışıq Kitabçası, Bakü Üniversitesi Neşriyyatı, Bakü-1993.

GARAYEV, *Malik - İmankuliyeva*, *Aida,*

- İnsan ve Kuş, Azerbaycan Devlet Yayınevi, Bakü-1974.

İBRAHİMOĞLU, *Galib Gurban*,

- Mustakil Azerbaycan 80 yıl Tarih Sahnesinde, Vatan Yayınevi, Bakü-1999.

İlahiyat Fakülteleri Öğretmen Yetiştirme ve Lisans Programları, Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı, Ankara-1998.

İmam-Hatip Liseleri Müfredat Programı, Milli Eğitim Basımevi, Ankara-1978.

İSMAYIL, *Mahmud*,

- Azerbaycan Tarihi, Azerbaycan Ansiklopedisi Yayınevi, Bakü-1997.

İSMAYILOV, *Reşid,*

- *Bey* Azerbaycan Tarihi, Azerbaycan Devlet Yayınevi, Bakü-1993.

KASIMZADE, *Feyzulla,*

- XIX. Asır Azerbaycan Edebiyatı Tarihi, Maarif Neşriyyatı, Bakü-1974.

KÜÇÜKKALAY, *Hüseyin,*

- Kur'an Dili Arapça, Denizkuşları Matbaası, Konya-1969.

MAHMUDOV, *Malik,*

- Arapça Yazmış Azerbaycanlı Şair ve Edipler (VII-XII asırlar), Elm Yayınevi, Bakü-1983.

MAKSUDOĞLU, *Mehmet*,

- Arapça Dilbilgisi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul-1992.

MEMMEDELİYEV, *Vasim,*

- Arap Dilciliği Mündericatı, Maarif Neşriyatı, Bakü-1985.

- Arap Edebi Dilinde Fiilin Zaman, Şahıs ve Şekil Kategoriyaları, Bakü Üniversitesi Neşriyyatı, Bakü-1992.

- Basra Grammatika Mektebi, Azerbaycan Devlet Üniversitesi Yayınları, Bakü-1983.

- Klasik Arap Dili Morfolojisinin Esasları, Azerbaycan Devlet Üniversitesi Yayınları, Bakü-1983.

- Kufe Grammatika Mektebi, Azerbaycan Devlet Üniversitesi Yayınları, Bakü-1988.

MEMMEDELİYEV, *Vasim - Ezizov, E.,*

- Görkemli Arapşünas, Azerbaycan Muallimi, Bakü-1989.

MEMMEDOV, *Elesker,*

- Arap Dili (2. sınıf), Maarif Yayınevi, Bakü-1986.

- Arap Dili (3. sınıf), Maarif Yayınevi, Bakü-1988.

- Arap Dili (5. sınıf), Maarif Yayınevi, Bakü-1988.

- Arap Dili (7.-8. sınıf), Maarif Yayınevi, Bakü-1966.

- Arap Dili (9.-11. sınıf), Azerbaycan Tedris Pedagoji Edebiyatı Yayınevi, Bakü-1965.

- Arap Dili (İlahiyat fakültelerinin birinci sınıfları için), Maarif Neşriyyatı, Bakü-Ankara-1999.

- Arap Dili, Azerbaycan Üniversitesi Yayınevi, Bakü-1958.

- Arap Dili, Azertedrisneşr, Bakü-1962.

- Arap Dili, Maarif Neşriyyatı, Bakü-1971.

-Arap Dili, Maarif Yayınevi, Bakü-1998.

- Arap Dilinin Kısa Kursu, Maarif Yayınevi, Bakü-1988.

- Azerbaycanca-Arapça Mektep Danışık Kitapçası, Maarif Yayınevi, Bakü-1971.

MEMMEDOV, *Elesker - Şems*, *İsmail,*

- Muasır Arap Edebi Dili Programı, Azerbaycan Devlet Üniversitesi Yayınları, Bakü-1963.

NURİYEV, *A.*,

- Hatip Tebrizi Görkemli Edebiyatşünas Gibi, Şergşünaslık Fakültesinin Mastıra Pillesi Üzre İlmi Konferansın Tezleri, Azerbaycan Respublikası Tahsil Nazirliyi Bakü Devlet Üniversitesi, Bakü-2001.

ORUCOVA**,** *Laura*,

- Razvitiye Arabskoy Filoloqii v Azerbaydjane, Nurlan yayınev, Bakü-2004.

ÖCAL, *Mustafa*,

- İmam-Hatip Liseleri ve İlköğretim Okulları, Ensar Neşriyyat, İstanbul-1994.

ÖZYILMAZ, *Ömer,*

- Osmanlı Medreselerinde Eğitim Programları, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara-2002.

SEFERLİ, *Elyar - Yusifov, Halil,*

- Kadim ve Orta Asır Azerbaycan Edebiyatı, Maarif Neşriyyatı, Bakü-1982.

SULTANLI, *Ali - Mirahmedov, Aziz - Talibzade*, *Kemal,*

- Azerbaycan Edebiyyatı Tarihi (II. Cilt), Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Yayınevi, Bakü-1960.

SUMBATZADE, *Ali Sumbatoviç,*

- Vostokovedeniye v Sovetskom Azerbaydjane, Bakü-1964.

ŞEMS, *İsmail - Şirvani, Yusuf Ziya - Memmedov, Elesker - Rahman, Sabit,*

- Arap Hikayeleri, Azerbaycan Devlet Yayımevi, Bakü-1958.

ŞERBETOV, *Grigori Şamileviç*,

- Arabistika v SSSR, , Moskova-1959.

- Russko-Arabskiy Uçebnıy Slovar, Bakü-1964.

YUSİFOVA, *Könül,*

- Arapşünas Alim Alesger Memmedov'un Ömür Yolu, Bakü Üniversitesinin Haberleri Humanitar İlimler Serisi-2001, Bakü-2001.

- Elesker Memmedov'un Ali Mekteb Derslikleri, Şergşünaslık Fakültesinin Mastıra Pillesi Üzre İlmi Konferansın Tezleri, Azerbaycan Respublikası Tahsil Nazirliyi Bakü Devlet Üniversitesi, Bakü-2001.

ZAHİDİ, *Abbas*,

- Muasır Arap Dilinde Türkçe Menşeli Sözler, Elm Yayınevi, Bakü-1977.

***ZAMİN**, Hacı,*

- Azerbaycan'lı Arap, Azadlıg yayınevi, Bakü-1996.

***ZERİNEZADE**, Hasan*,

- Arapça-Azerbaycan'ca Lügat, Elm Yayınevi, Bakü-1972.

***ZERİNEZADE,** Hasan - Zahidi*, *Abbas,*

- Arapça-Azerbaycanca Lügat, Maarif Yayınevi , Bakü-1967.

Ansiklopediler:

- Azerbaycan Sovet Ensiklopediyası (10 cilt), Azerbaycan Sovet Ensiklopediyası Baş Redaksiyası Yayınları, Bakü-1976.

- Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (XIV), Kültür Bakanlığı, Ankara – Thz.